

Borg Bijma

Van Beschermd Steenhuis
 naar Beruchte Buitenplaats

Archeologisch onderzoek naar de ontwikkeling
 van een uniek Gronings steenhuis

Sanne Folgerts
 augustus 2023

3-D reconstructie voorblad:

Met dank aan Siem de Boer en Michiel Teeuw

1^e begeleider: dr. A.J. (Bert) Nijboer (Rijksuniversiteit Groningen)

2^e lezer: dr. J.A.W. (Johan) Nicolay (Rijksuniversiteit Groningen)

Borg Bijma:
Van Beschermd Steenhuis naar Beruchte Buitenplaats
Archeologisch onderzoek naar de ontwikkeling van een uniek Gronings steenhuis

Sanne Folgerts, s3708926

Scriptie master Archeologie Rijksuniversiteit Groningen

Groningen, augustus 2023

VOORWOORD

Als kind en jongvolwassene groeide ik op in Ezinge, een plaats gelegen in het onderzoeksgebied van deze scriptie. Een deel van mijn familie woont in Faan, waardoor ik hier geregeld kwam. Voorheen wist ik niet dat hier vroeger de borg Bijma heeft gestaan, omdat daar nu nog maar weinig van te zien is. Tijdens het schrijven van mijn masterscriptie heb ik niet alleen veel over de omgeving waarin ik opgroeide geleerd, maar voelde ik ook een zekere verbinding met de mensen die vroeger in dit gebied leefden. Bij elk onderzoek zal je als onderzoeker informatie tegenkomen die al dan niet in de uiteindelijke versie van je tekst terechtkomt. Elk stukje informatie dat je als onderzoeker tot je neemt, zorgt ervoor dat je aan het einde van je onderzoek een net iets ander mens bent geworden dan daarvoor. Door het boek “Groninger Borgen; Adellijke Trots in de Ommelanden” van de Groninger Borgen Stichting, maakte ik bijvoorbeeld kennis met Agnes Maria de Marees van Swinderen, Jonkvrouw van de Allersmaborg. Zij reed geregeld paard over de singel en in de buurt van de borg; iets wat ik zelf precies 147 jaar later ook vaak heb gedaan. Beide jonge vrouwen, beide opgegroeid in de Ommelanden, beide ervaren ruiters. In 1873 overleed Agnes op 21-jarige leeftijd nadat haar paard tijdens een rit ten val kwam en zij in een poging om hulp te vinden in de mist verdwaalde en vervolgens onderkoeld raakte. De tragische afloop van haar verhaal raakt me.

En zo zijn er nog talloze verhalen die op de een of andere manier een zeker gevoel van verbinding met stukjes van mezelf oproepen. Het feit dat er van de borgentijd ook veel historische informatie beschikbaar is, maakte dat de archeologie en de geschiedenis voor mij echt gingen leven. Als archeoloog heb je de taak om deze data bovengronds te krijgen, zowel letterlijk als figuurlijk. Als echte beelddenker vind ik het belangrijk om de geschiedenis zo over te brengen dat anderen er ook door kunnen worden meegenomen. Want in wezen zijn alle data voor een dergelijk onderzoek al aanwezig; wat je er daarna mee doet, is vooral belangrijk.

INHOUD

VOORWOORD.....	4
INHOUD	5
WOORD VAN DANK	7
HOOFDSTUK 1: INLEIDING	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Stand van onderzoek	9
1.3 Probleemstelling.....	13
1.4 Afbakening van het onderzoek.....	15
1.5 Onderzoeksvragen	16
1.6 Bronnen en onderzoeksmethoden.....	17
1.7 Artistieke bijdragen & Effecten van het onderzoek	19
HOOFDSTUK 2: EEN BREDER KADER	21
2.1 Theorievorming rondom de ontwikkeling van kastelen	21
2.2 Landschapsopbouw ter hoogte van Faan.....	23
2.3 Historisch kader.....	27
2.4 Historische kaarten en archiefbestanden	31
HOOFDSTUK 3: ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR HET STEENHUIS EN DE BORG TE FAAN	36
3.1 Fase 1: De vroegste bewoning , 1200-1300 n.Chr.....	39
3.1.1 Grachten en waterlopen.....	40
3.1.2 Bouwresten.....	41
3.1.3 Overige structuren	45
3.2 Fase 2: Een rechthoekig steenhuis, 1300-1600	48
3.2.1 Grachten en waterlopen.....	48
3.2.2 Bouwresten.....	48
3.2.3 Overige structuren	51
3.3 Fase 3: Rechthoekig steenhuis met enkele vleugel, 1600-1700	54
3.3.1 Grachten en waterlopen.....	54
3.3.2 Bouwresten.....	54
3.3.3 Overige structuren	56
3.4 Fase 4: U-vormig gebouw, 1700-1800	57
3.4.1 Grachten en waterlopen.....	57
3.4.2 Bouwresten.....	58
3.4.4 Overige structuren	64
HOOFDSTUK 4: DISCUSSIE	66
4.1 Fase 1: 1200-1300	66
4.2 Fase 2: 1300-1600	69

4.3 Fase 3: 1600-1700	74
4.4 Fase 4: 1700-1800	76
HOOFDSTUK 5: CONCLUSIE	86
BRONVERMELDING	89
Literatuur	89
Websites.....	96
Geraadpleegde archieven en kaarten	96
BIJLAGEN.....	98
Bijlage 1. Kaarten ArcMap.....	99
Kaart 1. Faan op de topografische basiskaart van Nederland.....	99
Kaart 2. De grachten uit fase 4 van borg Bijma op de topografische basiskaart van Nederland.....	99
Kaart 3. Een uitsnede van het AHN2 met daarop de omtrek van de grachten van Bijma	100
Kaart 4. De gedigitaliseerde vlaktekening van Bijma met in rood de putranden van de opgraving	100
Kaart 5. De georeferendeerde originele vlaktekeningen van de opgraving te Faan.....	101
Kaart 6. De georeferendeerde schetsmatige vlaktekeningen van de opgraving te Faan	102
Kaart 7. Alle sporen van de opgraving met spoornummer	103
Kaart 8. Alle sporen van de opgraving met spoortype	104
Kaart 9. Alle sporen van de opgraving ingedeeld in fases.....	105
Kaart 10. Fase 1	106
Kaart 11. Fase 2	106
Kaart 12. Fase 3	107
Kaart 13. Fase 4.....	107
Kaart 14. Fase 5.....	108
Kaart 15. Interpretatie R. Woudstra, fase 1	108
Kaart 16. Interpretatie R. Woudstra, fase 2	109
Kaart 17. Interpretatie R. Woudstra, fase 3	109
Kaart 18. Interpretatie Woudstra, fase 4	110
Bijlage 2. Spoorbeschrijvingen & Metadata ArcMap	111
Bijlage 3. Catalogus opgravingsfoto's.....	117
Bijlage 4. Tijdlijn Bijma.....	130
Bijlage 5. Logboek Woudstra	134
Bijlage 6. Overzicht vondstmateriaal	157

WOORD VAN DANK

Met veel dank aan Michiel Teeuw, Siem de Boer, Bert Nijboer, Erwin Bolhuis, Lucie Pakes van Historische Vereniging Aeldakerka, Alze Kamstra (†20-07-2012), N. Reitsema, Reinder Dijk, Remco Lunenburg, Bonne Hiemstra, Dion Stoop en Stéphane van het NAD, Nina Schreuder, Esmée Corporaal, Emma Körnmann, Roelof en Petra Erends, Hesther le Grand, Joske Kluvers, Maaïke van Vree, Raisa Riemens, Melchior Riemens, Geesje de Hoop en Rens de Boer.

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 Aanleiding

Het Groninger landschap wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van steenhuizen en borgen, die vanaf de hoge middeleeuwen een belangrijke rol spelen in de lokale geschiedenis en cultuur. Deze versterkte landhuizen hebben een unieke architectuur en waren nauw verbonden met de sociaaleconomische ontwikkeling van de regio. Door de jaren heen hebben deze steenhuizen en borgen nogal wat veranderingen doorgemaakt en tegenwoordig staan er een maar een paar overeind ten opzichte van de ruim 600 steenhuizen en 100 borgen in Groningen vanaf ca. 1200.

De borg Bijma werd in 1860 afgebroken, waardoor lange tijd alleen de grachten van de borg nog zichtbaar waren in het landschap. De resten van deze borg, gelegen te Faan (Groningen, gemeente Westerkwartier), werden in 1957 onderzocht door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) door middel van een archeologische opgraving. Destijds kwam al naar voren dat de archeologische data een unieke kans gaven om de gehele ontwikkeling van een steenhuis uit de 12^e eeuw tot een borg in de 18^e eeuw in kaart te brengen. Na het afsluiten van de archeologische opgraving zijn de data helaas nooit uitgewerkt.

De aanleiding voor dit onderzoek is het project van Michiel Teeuw, en de daaruit volgende expositie genaamd *Crime Scenes* in de Bierumerschool van 3 februari tot en met 25 maart. In Michiels expositie speelde het monsterproces te Faan bij Borg Bijma in 1731 een centrale rol. Hierbij werden 22 jonge mannen ter dood veroordeeld vanwege hun vermeende sodomie; waar destijds meestal homoseksualiteit mee werd bedoeld (aan het begin van de 18^e eeuw strafbaar gemaakt door de Staten van Holland; zie bijvoorbeeld Boon, 1997). Specifiek zoomt hij in op kwesties van grond: het grondbezit van de Mepsche, het huis dat er op stond en de grond die er onder lag (Teeuw, 2023). Daarvoor gebruikt hij veel van de archeologische data. Voor dit project werkt Michiel samen met verschillende specialisten, waaronder archeologen. Veel van de archeologische gegevens zijn door Michiel verzameld; zo ook de opgravingsrapporten, vlaktekeningen en profieltekeningen. Deze data vormden het startpunt voor het huidige onderzoek.

1.2 Stand van onderzoek

Steenhuizen en borgen in Groningen

Een belangrijke publicatie in het onderzoek naar steenhuizen en borgen in Groningen is dat van Formsma et al. (1987) *‘De Ommelander Borgen en Steenhuizen’*. Hierin wordt een overzicht gegeven van alle destijds bekende steenhuizen en borgen in de Ommelanden van Groningen. Deze publicatie is een vervolg op de bevindingen van Feith (1906) *‘De Ommelander Borgen der XVII en XVIII eeuw en hare bewoners’* en voegt hier het resultaat van diepgaand onderzoek naar de gebouwen alsook diens bewoners aan toe. Bij beide publicaties werd gebruik gemaakt van archiefbestanden.

Tussen 1977 en 2006 was de Groninger Borgen Stichting actief in Groningen. Dit instituut bezat in 2002 drie borgen en adviseerde en faciliteerde in het onderhoud van borgen in de provincie Groningen. Om hun 25-jarig bestaan te vieren bracht de stichting in 2002 een beknopte bundel uit met bijdragen van historici en conservatoren over een aantal borgen in de provincie Groningen (Feenstra et al., 2002). Het boek is in eigen woorden “een hernieuwde brede kennismaking met de adellijke huizen in onze prachtige provincie” (Feenstra et al., 2002, p.2). De lezer wordt op een toegankelijke en aantrekkelijke manier voorgesteld aan de borgen van Groningen en zowel oud- als nieuw onderzoek worden gebruikt. In 2006 werd de Groninger Borgen Stichting opgeheven en werden de borgen in het beheer van de stichting voor een symbolisch bedrag verkocht aan andere stichtingen. Borg Ewsum bijvoorbeeld werd voor 1 euro verkocht aan de Stichting Beheer Borgterrein Middelstum (middelstum.com, 2023).

Steenhuizen, borgen en kastelen in Nederland

De opgraving van Borg Bijma te Faan werd in 1957 bezocht door Jaap G.N. Renaud (1911-2007), buitengewoon hoogleraar archeologie aan de Universiteit Utrecht en later aan de TU in Delft. Renaud was gespecialiseerd in de archeologie van kastelen, waarmee hij de eerste was in Nederland. Dankzij hem werd voor het eerst op echt wetenschappelijke wijze onderzoek gedaan naar kastelen. Zelf publiceerde hij bijna 300 artikelen en boeken, waarvan de meeste gericht waren op kastelen. Zijn aandeel in het onderzoek naar kastelen is van groot belang geweest (Renaud, 1966).

Een andere belangrijke naam binnen het onderzoek naar steenhuizen en kastelen in Nederland is Drs. Hans L. Janssen. Janssen is Emeritus hoogleraar Geschiedenis van kastelen aan de universiteit Leiden en werkte voorheen als gemeentelijk archeoloog te 's Hertogenbosch. Hij

schreef verscheidene artikelen over kastelen en stelde een eigen chronotypologie van Nederlandse kastelen op, welke nog steeds een belangrijk uitgangspunt vormt voor kastelenonderzoek in Nederland (o.a.: Janssen, 1992; 1996; 2008; 2009; Janssen en Landewé, 2009). Zijn typologie richt zich vooral op de ontwikkeling van de vorm van de hoofdburcht. In 2008 pleitte Janssen voor een meer wetenschappelijke aanpak bij het onderzoek naar kastelen in Nederland (Janssen, 2008). Hoewel de archeologische en bouwhistorische gegevens over kastelen in Nederland wel waren toegenomen, merkte hij op dat het onderzoek vaak monodisciplinair van aard was.

Recenter landschaps-historisch onderzoek naar borgen en steenhuizen in Noord-Nederland is onder meer gedaan door Spiekhout (2020) *'Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht'*; Buiskool (2022) *'PILOERSEMA, van adellijk steenhuis naar boerenborg'*; en Van der Laan (2022) *'Het kastelenlandschap van Zuidwest-Drenthe'*.

Archeologisch onderzoek naar borgen in Groningen

Slechts een handjevol steenhuizen in Groningen is archeologisch onderzocht. Zo beschrijven Broekhuizen et al. (1992) bijvoorbeeld het onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen, waarbij de resten van het 13^e eeuwse Calmerhuis werden blootgelegd.

In 1994 werd er archeologisch onderzoek verricht naar het steenhuis Elba in de wijk de Hunze (Broekhuizen et al., 1994). Dit steenhuis, dat niet over heerlijke rechten beschikte, dateerde uit de 13^e eeuw en is na de 14^e afgebroken (Broekhuizen et al., 1994, pp.14–16). In datzelfde jaar werd ook een steenhuis te Midwolda archeologisch onderzocht (Molema, 1994, p.130). Vijftien jaar later werd er door KNA-Archeologisch Adviesbureau Synthegra archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de twee steenhuizen Aylbada en Takuma, nabij Uithuizen (Diependaal and Hantzen Kremer, 2009).

Historisch onderzoek; bouwhistorisch & landschapshistorisch

Voor nog bestaande borgen in Groningen zoals de Fraeylemaborg en de Menkemaborg werd eerder de bouwgeschiedenis onderzocht door middel van bouwtechnisch onderzoek (Battjes en Ladrak, 2005; 2010). De Menkemaborg was in 2001 destijds de eerste borg in Groningen die op basis van de bouwhistorie onderzocht werd en dat leverde toen verrassende nieuwe informatie op. Voor deze borg konden ten minste acht verschillende bouwfasen onderscheiden worden vanaf de 15de eeuw (Groninger Internet Courant, 2001; Battjes and Ladrak, 2005). De

Fraylemaborg in Slochteren werd in 2010 uitgebreid onderzocht, waarbij naar voren kwam dat de borg is ontstaan uit een eerder steenhuis uit de 13^e eeuw (Battjes and Ladrak, 2010). Elke borg is uniek in zijn vorm en ontwikkeling, maar over het algemeen hadden de eerste steenhuisen vooral een weerbare functie en beschikten de latere borgen over steeds meer landgoed.

De borg Bijma

In 1957 werd er in Faan een archeologische opgraving uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) op het terrein waar vroeger Borg Bijma heeft gestaan. De dagrapporten van het onderzoek werden bijgehouden door R. Woudstra (veldtechnicus/archeoloog bij de opgraving), die tevens verantwoordelijk was voor de vlak- en profieltekeningen. In het veld werkte hij voornamelijk samen met de heer Bekker. Officieel gezien was H. Halbertsma verantwoordelijk voor het onderzoek. Hoewel het plan was dat hij het onderzoek zou uitwerken, werd het na de opgraving helaas nooit gepubliceerd. Woudstra noemt in één van de dagrapporten dat hij en Bekker zich zorgen maakten over het geringe contact met Halbertsma tijdens de opgraving (Woudstra, 1957c, p.49). De site werd onder meer bezocht door Jacob Gerard Nicolaas (Jaap) Renaud, buitengewoon hoogleraar en de eerste professor in de kasteelarcheologie. Hij was destijds zeer geïnteresseerd in de aangetroffen sporen en structuren en in een verder onderzoek, zoals blijkt uit de logboeken van de opgraving (Woudstra, 1957d).

Informatie over de borg Bijma bestaat voor het grootste deel uit genealogisch- en archiefonderzoek. Hierbij ligt de nadruk vaak op de periode tussen 1712 en 1753 toen de beruchte Rudolph de Mepsche eigenaar was van de borg. Het verhaal van het Monsterproces te Faan in 1731 maakt tot op het heden indruk bij de bewoners van het Westerkwartier. Het is vertaald in- en vormde inspiratie voor boeken, films, een monument en zelfs toneelstukken (Flew, 2009; Meijer, 2016; Zuidhorn-Nieuws, 2018; Smit, 2019). Cohen Tervaert (1921) schreef in zijn proefschrift historisch-juridische beschouwingen over de criminele processen van 1731. Een geschiedenis over de Mepsche werd geschreven door Poort (1925). In 1972 schreef Vleer het boek met de titel *"Sterf sodomieten!" Rudolf de Mepsche, de homofielenvervolging, het Faanse zedenproces en de massamoord te Zuidhorn*. Verder wordt een korte historie van Faan en de vervolgingen genoemd in Luinstra (1980, pp.72–74). Tussen de regels door wordt er soms informatie gegeven over het huis van de Mepsche, hetgeen voor het huidige onderzoek interessant is.

Het archeologisch onderzoek te Faan in 1957 haalde een aantal keer het Nieuwsblad van het Noorden. In de korte artikelen, die waarschijnlijk door R. Woudstra zelf geschreven zijn, werd de voortgang van het onderzoek besproken en werden een aantal van de eerste bevindingen gedeeld (Anon., 1957a; 1957b). Formsma et al. (1987) behandelen voornamelijk de informatie die bekend is over de borg uit archiefonderzoek en daarnaast de bevindingen uit de krantenartikelen voor de interpretatie van het borgterrein. Al met al ontbreekt er een onderzoek dat het werk van Woudstra en Bekker in 1957 tot zijn recht laat komen en de puzzelstukjes van deze interessante archeologische site verbindt met die van steenhuizen en borgen uit de regio.

1.3 Probleemstelling

Over de ontwikkeling van verdedigbare woningen in de 12^e eeuw tot borg in de 18^e/19^e eeuw in Groningen is archeologisch weinig bekend. De term Borg wordt gebruikelijk in de 17de eeuw (zie o.a. Formsma et al., 1987, p.13). Deze ontwikkeling is wel eerder onderzocht voor bijvoorbeeld het Sticht en het Oversticht, het territorium waarover de bisschoppen van Utrecht het in de middeleeuwen voor het zeggen hadden (zie: Spiekhout, 2020, voor uitgebreid onderzoek naar het kastelenlandschap van het Oversticht). Hierbinnen vallen echter slechts een aantal kastelen en verdedigingswerken in de huidige provincie Groningen (o.a. Selwerd en Zernike), wat betekent dat er een lacune is in onze kennis over dergelijke gebouwen in deze periode. Voor een aantal borgen in Groningen zoals de nog bestaande Fraeylemaborg en de Menkemaborg is de bouwgeschiedenis ervan grotendeels bekend doormiddel van bouwtechnisch onderzoek. We weten daardoor relatief veel over de latere fasen van deze borgen. Over de vroegste fasen, in de vorm van verdedigbare steenhuizen of burchten weten we echter nog niet heel veel.

Opgravingen naar steenhuizen in de provincie Groningen zijn wel bekend, maar in geen geval is hierbij de hele ontwikkeling van het ontstaan van verdedigingswerken rondom steenhuizen tot de daaropvolgende ontwikkeling naar borg bewaard gebleven. Lang niet alle steenhuizen groeiden uit tot borgen en andersom zijn niet alle borgen ontstaan uit eerdere steenhuizen (Formsma, Luitjens-Dijkveld Stol and Pathuis, 1987, p.13). De in 1957 opgegraven borg te Faan is hierin een uitzondering. Tot nu toe is dit wellicht de enige borg in Noord Nederland waarbij het mogelijk is om de gehele ontwikkeling in kaart te brengen. Van deze borg, Borg Bijma, is de archeologische data wel beschikbaar en dit is uniek voor Groningen. Onderzoek naar de archeologische sporen en structuren die zijn vastgelegd bij het onderzoek naar Borg Bijma heeft de potentie om de tot noch toe onbekende ontwikkeling van Groningse verdedigbare woningen tot borgen in kaart te brengen. Deze borg zal daarom centraal staan in de huidige scriptie en heeft de mogelijkheid om het gat in onze kennis over verdedigbare steenhuizen en borgen in Noord Nederland aan te vullen.

De opgravingsdocumentatie en de archeologische data geven volgens Renaud en Woudstra, een unieke kans om de ontwikkeling van steenhuis uit de 12^e/13^e eeuw tot borg in de 18^e eeuw te vervolgen, omdat dit bijna nergens anders zo goed bestudeerd kan worden met een opgraving (Woudstra, 1957d). Verder stelt Woudstra dat de plattegrond van de borg te Faan tot het oudste borgtype hoort dat Groningen heeft gekend (Woudstra, 1957d). Dergelijke steenhuizen zijn in

Groningen niet meer zichtbaar, alleen in Friesland en Ostfriesland zijn er voorbeelden bekend, zie Figuur 1 (Woudstra, 1957d).

Figuur 1. (links) De Skierstins te Veenwouden (FR) en (rechts) het Steinhaus bij Bunde (Ostfriesland, Duitsland) (Wutsje / Wikimedia Commons, 2014; Dollard-Route.de, 2023)

In de meeste gevallen werden steenhuizen en verdedigingswerken gebouwd op klei- of zandgrond, omdat dit geschikter is als ondergrond dan veen. Opvallend is echter dat de funderingen van Borg Bijma zijn aangelegd op een veenlaag en niet op klei of zand. De bouw van de borg op veen staat in contrast met andere borgen in Groningen zoals de Menkemaborg en de Fraylemaborg. De eerste is namelijk gebouwd op een getijdenafzetting en de Fraylemaborg is gebouwd op keileem (Dinoloket, 2023). Het is dus interessant om te onderzoeken waarom de eerste bewoning in het gebied zich op deze locatie vestigde en waarom de eerste fase van het eerste verdedigbare steenhuis juist hier gebouwd werd.

1.4 Afbakening van het onderzoek

Dit onderzoek zal voornamelijk ingaan op de archeologische resten van de borg Bijma. Het opgegraven terrein betreft het voormalig, omgrachte perceel grasland aan de Fanerweg nr. 1 (Niekerk, Groningen), waarbij resten van de borg en plattegronden van eerdere steenhuizen in dieper gelegen gronden werden aangetroffen (zie Bijlage 1, Kaart 1, 2 & 3 voor de topografische ligging van Faan en Borg Bijma). De plek waar vermoedelijk de kerk van Borg Bijma heeft gestaan is tot op heden niet archeologisch onderzocht en zal hier niet uitgebreid worden behandeld. Echter de combinatie weerbaar steenhuis en kerk is klassiek omdat de bouwheer vaak landbouwgrond beschikbaar stelde om in de middeleeuwen een kerk te bouwen en te onderhouden. De nadruk van het huidige onderzoek zal topografisch gezien liggen op de huidige provincie Groningen. In de toekomst zal synthetiserend onderzoek naar steenhuizen en borgen in het historische gebied *Frisia* (Friesland, Groningen en een deel van Duitsland) zeker zinvol zijn.

1.5 Onderzoeksvragen

Het doel van het huidige onderzoek is om de gehele ontwikkeling van het steenhuis tot borg in kaart te brengen. Dit betreft de periode van op zijn vroegst de 10e eeuw na Christus tot halverwege de 19e eeuw, waarbij vooral zal worden gekeken naar de vroegste periode.

De centrale hoofdvraag luidt als volgt:

Hoe ontwikkelde Borg Bijma te Faan zich van verdedigbaar steenhuis in de 12^e/13^e eeuw tot borg in de 16de/17de eeuw?

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. *Wat is er archeologisch bekend over de fasering, datering en ontwikkeling van steenhuizen en borgen in Groningen?*
2. *Wat is de geschiedenis van Borg Bijma volgens historische bronnen en hoe verhiel de borg zich tegenover andere borgen in de regio Humsterland alsook tegenover borgen in de rest van Noord Nederland?*
3. *Zijn de oudste bewoningssporen te koppelen aan bepaalde nederzettingsstructuren?*
4. *Er zijn archeologisch, verschillende Middeleeuwse gebouwen / grondsporen gevonden te Faan. Zijn deze te interpreteren met behulp van bekende typen steenhuizen?*
 - *Hoe zagen de verschillende bouwfasen van de Borg er uit?*
5. *De verdedigingsfuncties rondom een Middeleeuws weerbaar huis zijn onder andere af te lezen aan de ontwikkeling van het grachtensysteem. De opgraving te Faan laat een complex systeem van grachten en wallen zien. Zijn deze chronologisch te duiden?*
6. *Hoe veranderde de rol en status van Borg Bijma op politiek en sociaal-economisch niveau tussen de 12^e en 18^e/ 19^e eeuw en hoe uitte zich dit in de borg en gebouwen en structuren in de nabije omgeving van de borg?*
7. *Hoe zag de ontwikkeling van de laatste fase van Borg Bijma in de 18^e/19^e eeuw er uit?*

1.6 Bronnen en onderzoeksmethoden

De opgraving van 1957

Ten behoeve van landverbetering voor de landbouw werd het terrein te Faan geëgaliseerd en in hoogte verlaagd. Bij het afgraven van de grond werd gestuit op muurresten, waarna door de ROB besloten werd om het terrein archeologisch op te graven. In totaal zijn er drie proefsleuven gegraven die uiteindelijk in het midden van het terrein samen kwamen en zo het hoofdedeelte (waar de borg zelf stond) van het borgterrein blootlegden (zie Bijlage 1, Kaart 4 voor een overzicht van de werkputten & Bijlage 1, Kaart 5 en 6 voor een overzicht van de vlaktekeningen). De eerste proefsleuf was 3 meter breed en liep vanuit het noorden richting het zuiden tot halverwege het terrein. Een tweede, smallere, proefsleuf werd gegraven aan de noordwestkant. Proefsleuf III staat niet specifiek aangeduid op de vlaktekening, maar lag aan de zuidkant van het borgterrein (Woudstra, 1957b, p.21; Woudstra meldt hier dat de werkput aangelegd werd om het zuidelijke vervolg van de binnenste gracht te vinden). Vervolgens zijn er aan de oostkant en de westkant van het terrein nog enkele werkputten gegraven, om het verdere verloop van het grachtenstelsel in kaart te brengen. Het grootste deel van de sporen aan de binnenkant van de binnengracht zijn blootgelegd. vermoedelijk is dit vlaksgewijs gebeurd.

De sporen zijn door R. Woudstra vastgelegd op een aantal vellen met ingekleurde vlaktekeningen en veertien profieltekeningen van putwanden en-/of coupes. De vlaktekeningen verbeelden allen één, enkel vlak. Eventueel overlappende sporen zijn aangegeven met stippellijnen onder de bovenste sporen. Naast tekeningen zijn er ook 47 foto's genomen die op een globale vlaktekening van het hele terrein staan aangegeven met fotorichting en nummer (zie Bijlage 3 voor een selectie van de foto's). Twintig foto's hebben een beschrijving gekregen in de dagrapporten. De spoorbeschrijving is door R. Woudstra met de hand genoteerd in de dagrapporten van de opgraving, waarbij hij in de tekst verwijst naar fotonummers. Deze handgeschreven dagrapporten zijn door Michiel Teeuw getranscribeerd en gedigitaliseerd.

De verschillende grondsporen zijn door het ROB niet genummerd of elders genoteerd en de gedane vondsten hebben geen duidelijke vondstnummers gekregen. De vondsten zijn helaas niet systematisch aan sporen gekoppeld. Veel van de vondsten zijn lange tijd in beheer van dhr. J.M. van Diepen gebleven die ten tijde van de opgraving eigenaar was van het terrein te Faan. Op 6 november 1984 werden veel van deze vondsten door hem geschonken aan het Noordelijk

Archeologisch Depot te Nuis en ontvangen door de conservator van het NAD. Daarom hebben vrijwel alle vondsten nu een vondstnummer dat met het getal '1984' begint.

Van 29 objecten zijn er in 1957 tekeningen gemaakt. Een aantal hiervan is wél met een nummer gekoppeld aan het spoor waarin ze gevonden zijn op de profieltekeningen. De vondsten waarvan achterhaald kon worden uit welk spoor deze afkomstig waren zullen besproken worden in Hoofdstuk 3.

Het huidige onderzoek

Voor dit onderzoek zijn de interpretaties van de profiel -en vlaktekeningen, alsook de beschrijvingen in de logboeken, fotografisch materiaal en oude kaarten gebruikt om een reconstructie te maken van de verschillende bouwfasen van het steenhuis/de borg (zie Bijlage 1 tot en met 6). Voor de uitwerking van de vlaktekeningen zijn alle sporen gedigitaliseerd in ArcMap door deze te georefereren, over te trekken met polylines en vervolgens om te zetten naar polygonen. Elke polygoon staat voor een (deel van een) spoor en is genummerd met een spoornummer. Daarnaast heeft elk spoor waar mogelijk een spoortype gekregen op basis van de kleurcodering van R. Woudstra in de vlaktekeningen zelf en in combinatie met informatie uit de dagrapporten en foto's.

De spoornummers op de vlaktekening beginnen vanaf één en lopen door tot en met 188. De sporen op de vlaktekening zijn zoveel mogelijk genummerd van west naar oost. Er is gekozen om de profieltekeningen niet te digitaliseren in ArcMap, omdat dit een beperkte toegevoegde waarde had binnen het tijdsframe van het huidige onderzoek. Bovendien waren de vlaktekeningen het belangrijkste voor het ruimtelijk illustreren van de fasering van het borgterrein.

Verder moet vermeld worden dat relatief laat in het proces pas kopieën van de tekeningen door Woudstra met een hoge resolutie (4757 x 3545 pixels) beschikbaar waren. Bij het uitwerken van de tekeningen in ArcMap was er beschikking over afbeeldingen met een lagere resolutie (1920 x 1446 pixels), waardoor veel aantekeningen vaak niet- of nauwelijks leesbaar waren. Het is daarom voor toekomstig onderzoek nuttig om de gedigitaliseerde sporen nog eens te herzien en om de vlaktekeningen eventueel nauwkeuriger te georefereren.

1.7 Artistieke bijdragen & Effecten van het onderzoek

Het effect van het huidige onderzoek is wetenschappelijk gezien het vermeerderen van de kennis die we hebben over de ontwikkeling van borgen met een steenhuis als beginfase. De opgegraven archeologische sporen bieden gelegenheid om nieuwe inzichten op te doen over een weerbaar steenhuis vanaf de 12de/13de eeuw dat is uitgegroeid tot borg in latere eeuwen.

De intensieve samenwerking met kunstenaar, onderzoeker en ontwerper Michiel Teeuw en digitaal kunstenaar Siem de Boer zorgt voor een interdisciplinaire aanpak van het onderzoek. Door tijdens het onderzoek gebruik te maken van door hen gemaakte 3D-reconstructies kunnen bestaande hypotheses bevestigd en bevestigd worden. Ook de interpretaties van de archeologische data, die soms van onzekere aard zijn, kunnen op deze manier op transparante wijze overgebracht worden, zonder dat deze interpretaties hun betekenis verliezen. Het maken van 3D-constructies voor archeologisch onderzoek is niet nieuw, maar wordt nog niet heel vaak gedaan. Wel worden deze steeds populairder om opgravingsresultaten op een aantrekkelijke manier met een breder publiek te delen. Een voorbeeld waarbij deze methode wordt toegepast is bijvoorbeeld de 3D-constructie van Klooster Yesse, te Essen (Haren) (Arnoldussen et al., 2018; de 3-D reconstructie werd gemaakt door M. Scholte Lubberink). De reconstructies zijn een goede manier om het onderzoeksproces en de onderzoeksresultaten van de huidige scriptie op een laagdrempelige manier toegankelijk te maken voor een groter publiek. Ook kunnen deze in de toekomst gebruikt worden voor een eventueel vervolg op de tentoonstelling over Borg Bijma. Zo dient de scriptie niet alleen een wetenschappelijk-, maar ook een maatschappelijk doel.

Artistieke bijdragen in het huidige onderzoek

Verspreid over Hoofdstuk 4 (; Discussie) hebben Michiel Teeuw en Siem de Boer enkele artistieke bijdragen geleverd in de vorm van afbeeldingen met bijschriften. Deze bijdragen zijn het resultaat van een intensieve samenwerking, waarbij wetenschap en kunst elkaar tegenkomen. Hieronder wordt een introductie van de artistieke bijdragen met hun achterliggende methodologie en ideeën gegeven:

“Met de artistieke bijdragen maken we het speculatieve karakter van de reconstructie expliciet:

- Wat kunnen we met zekerheid zeggen over de geschiedenis?
- Welke vormen van kennisverwerving worden gebruikt om hypotheses op te stellen?

- Hoe kunnen we de hypothetische kwaliteiten van reconstructie productief inzetten?
- Hoe kan de uitnodiging van niet-traditionele perspectieven anticiperen op, compenseren binnen, en aanvullen op speculatieve reconstructie?

De filosoof Giorgio Agamben beschrijft archeologie als een wetenschap van ruïnes. Deze ruïnes kunnen nooit als een empirisch aanwezig geheel gegeven gezien worden, omdat ze alleen bestaan in de toestand van gedeeltelijke objecten of ruïnes (Agamben, 2009, p.8, vertaald door auteurs; Teeuw & De Boer, 2023). Door de archeologie specifiek te beschouwen in verhouding tot de gedeeltelijkheid (partiality) en onvolledigheid van haar bronmateriaal, kunnen mechanieken binnen archeologische processen scherper geduid worden. Vanuit dit kader zouden we archeologie namelijk kunnen positioneren als een methodologische poging om deze gedeeltelijkheid te compenseren, door middel van wetenschap, verbeelding en emotie. Onze bijdragen verbeelden het archeologisch- reconstructieve proces, en confronteren hierin de verschillende limieten en “kennismaten”. Deze experimentele inkijk met behulp van technologische gereedschappen kunnen bepaalde indicaties die in de vorm van een ruïne zijn gegraveerd boven de drempel van detecteerbaarheid brengen (Parry, 2019, p. 1087, vertaald door auteurs; Teeuw & De Boer, 2023). Hierin gebruiken we het idee van Ruinologie, zoals geschetst door Jason Parry in zijn gelijknamige essay. Hij beschrijft dit als de studie van de speculatieve reconstructie van ruïnes, waarin het chasme tussen het zichtbare en het onzichtbare overbrugd [moet] worden (Parry, 2019, p. 1079-1080, vertaald door auteurs; Teeuw & De Boer, 2023). In plaats van dit chasme te overbruggen, laten de artistieke bijdragen een ongemakkelijke onzekerheid zien. Anders dan één definitieve of heldere verbeelding op te stellen, visualiseren ze het archeologische gedachteproces – en treden daarmee conceptueel in dialoog met de analyses in de hoofdttekst.” (Teeuw & De Boer, 2023).

HOOFDSTUK 2: EEN BREDER KADER

Het ontstaan en behoud van kastelen in de hoge- en late middeleeuwen is niet eenduidig te verklaren maar hangt af van een veelvoud aan factoren, waaronder veranderingen in het landschap en veranderingen in het sociale, politieke of economische klimaat. Er bestaan verschillende theorieën rond de ontwikkeling van versterkte huizen en kastelen. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zullen een aantal hiervan aan bod komen. De theorieën vormen een startpunt van waaruit de ontwikkeling van het verdedigbare steenhuis te Faan zou kunnen worden verklaard.

In paragraaf 2 van dit hoofdstuk zal er worden gekeken naar de landschappelijke ligging van Faan en de lokale geologie. Aan de hand van deze gegevens kan wellicht iets gezegd worden over de locatiekeuze van het verdedigbare steenhuis. In paragraaf 3 zal de ontwikkeling van verdedigbare steenhuizen worden benaderd als gevolg van ontwikkelingen in de samenleving door de tijd heen. Daarnaast zullen de verschillende benamingen voor kastelen en borgen worden toegelicht aan de hand van hun functie en uiterlijke kenmerken. Deze informatie dient als kader voor de interpretatie van de ontwikkeling van het verdedigbare steenhuis te Faan en de latere borg.

In de daarop volgende paragraaf 4 wordt het veranderende terrein te Faan weergegeven aan de hand van historische kaarten. Deze kaarten geven in sommige gevallen weer hoe de (water)wegen rondom Faan vanaf de 16^e eeuw zijn veranderd en bevatten soms informatie over de ontwikkeling van het borgterrein, de gracht, kerk en/of bijgebouwen.

Omdat er relatief veel bekend is over de bewoners van de borg Bijma vanaf de 14^e eeuw tot de 19^e eeuw (zie bijvoorbeeld Formsma et al., 1987, p. 103-106), is er voor het gemak een tijdlijn opgesteld die deze informatie uit onder andere archiefbestanden combineert en chronologisch weergeeft. Deze tijdlijn is te vinden in Bijlage 4.

Het doel van Hoofdstuk 2 is om een breder kader te bieden om de verandering van het verdedigbare steenhuis Bijma beter te kunnen begrijpen. Daarmee draagt het hoofdstuk bij aan de beantwoording van *deelvragen 1 & 2* (zie H1.5).

2.1 Theorievorming rondom de ontwikkeling van kastelen

Om de ontwikkeling van het steenhuis te Faan te kunnen begrijpen, is het nodig om de bestaande theorieën rond de ontwikkeling van versterkte huizen en kastelen in het algemeen te behandelen. Een aantal van de belangrijkste theorieën over het ontstaan van kastelen in

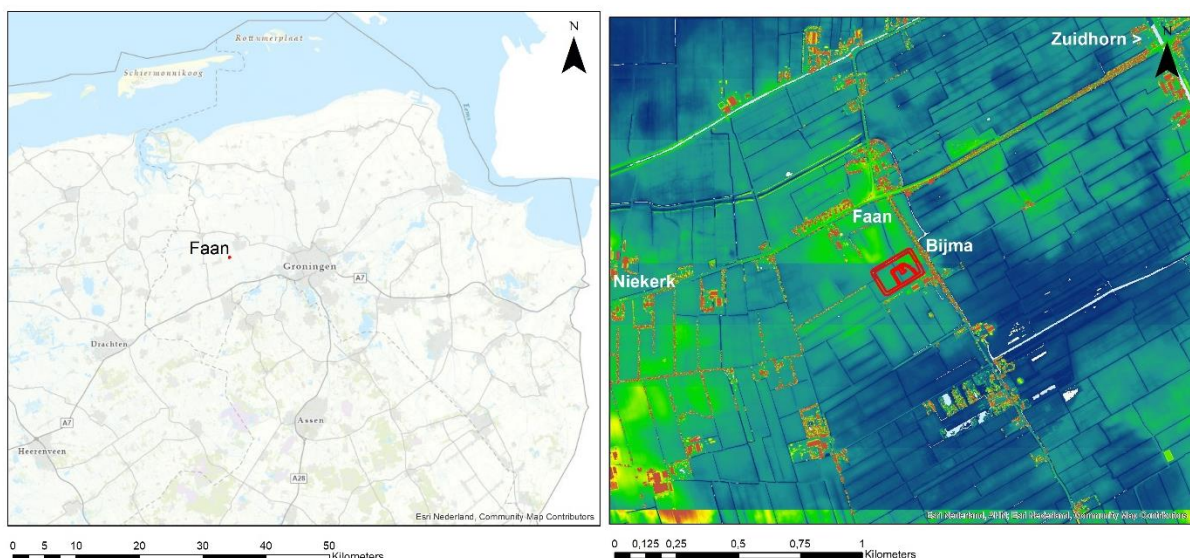
Nederland, Engeland, Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg worden besproken door Spiekhout (2020, pp. 17-40). Veel ervan zijn terug te koppelen aan de paradigma's die op dat moment aanwezig waren. De Engelse theorie- en methodologievorming rondom kastelenonderzoek kent drie opeenvolgende stromingen vanaf de negentiende eeuw tot nu (Spiekhout, 2020, pp.17–20). Een stroming die opkwam in de negentiende eeuw en die tegenwoordig nog prominent aanwezig is, is het militair-functionalisme. De bouw van kastelen zou volgens aanhangers van deze stroming een logische reactie zijn geweest op de gewelddadige middeleeuwse samenleving (Liddiard, 2005, p.2; Spiekhout, 2020, p.19). Het voornaamste doel van versterkte steenhuizen zoals Bijma, was dan om de hoofdeling en bewoners uit de buurt bescherming te bieden tegen een belegering. Deze theorie berust op het idee dat de dikke muren, grachten en wallen van een kasteel inderdaad allemaal aanwezig waren om een leger buiten de deur te houden. Maar wat als er eigenlijk geen sprake was van constante oorlogsvoering? Als de verdedigbare functie van kastelen diende om bescherming te bieden tegen kleinschalig geweld, zoals aanvallen van roverbendes, dan waren de dikke muren, dubbele grachten en wallen wellicht onnodig.

In de jaren 80 van de twintigste eeuw kwam er daarom kritiek op de militair-functionalistische benadering (Coulson, 1979, p.78; Spiekhout, 2020, pp.17–20). Zo pleitte Coulson (1979, p. 78) dat de verdedigingsarchitectuur van kastelen vooral te verklaren is vanuit representatie (Spiekhout, 2020, p.20). Volgens hem probeerden adellijke lieden van lagere afkomst vaak een vergunning aan te vragen om hun huis te versterken om zo hun heerlijke status te verhogen (Coulson, 1979, p.78; Spiekhout, 2020, p.20). Het kasteel zou op de eerste plaats een statussymbool zijn en op de tweede plaats een militaire functie hebben.

2.2 Landschapsofbouw ter hoogte van Faan

Wat weten we over het landschappelijke vorming van het gebied rondom Faan en wat betekende dit voor de ontwikkeling van het verdedigbare steenhuis Bijma? De eerste bewoners van het terrein in de middeleeuwen vestigden zich waarschijnlijk in de 11^e eeuw op de natuurlijke zandige verhoging in het veenlandschap van Faan (Anon., 1957b; Woudstra, 1957d; Dinoloket, 2023). Dit verraadt de betekenis van de benaming van het buurtschap waarin de borg gestaan heeft. *Faan* ('t Foan in het Gronings) is afgeleid van het Oudfriesse woord 'fane', wat *veen* betekent. De geologische vorming te Faan heeft gedurende het Holoceen de nodige veranderingen doorgemaakt.

Het Noord-Nederlandse landschap kenmerkte zich omstreeks 5500 v.Chr. door een samenspel van zandruggen, kwelders en kwelderwallen (Vos et al., 2012). Op deze zandruggen vormden zich twee reeksen dorpen, namelijk Vredewold en Langewold. Faan bevindt zich op zo'n zandrug in de streek Langewold. De zandruggen liggen overigens niet erg hoog, op de meeste plekken komen deze net of nauwelijks boven het NAP uit. Ze vormden zich in het Saalien (240.000 tot 180.000 jaar geleden) en worden in de omgeving van Faan ook wel 'gasten' genoemd. De namen van dorpen in de regio zoals Grootegast en Lutjegast en de straatnaam 'De Gast' in Zuidhorn zijn hiervan afgeleid (Anon., 2023). Omstreeks 1500 v.Chr. raakt een groot deel van Nederland overveend en zo werd Faan afgedekt door een laag veen (Vos et al., 2012; PDOK).

Figuur 2. (links) Faan op de topografische basiskaart van Groningen & (rechts) een uitsnede van het AHN2 met daarop de omtrek van de grachten van Borg Bijma.

Vóór het begin van de bedijking in Nederland, vanaf 600 v.Chr., werden er in Groningen en Friesland talloze terpen en wierden opgeworpen. Deze boden bescherming tegen de zee, die bij hoog water een aantal keer per jaar het land overstroomde. In de middeleeuwen bleven deze door mensen opgehoogde woonheuvels vaak een aantrekkelijke en strategische plek om te wonen, waardoor sommige steenhuizen in de 13^e eeuw op wierden gebouwd werden (Nieuwhof et al., 2019, pp.77–89). De meeste wierden en terpen werden gebouwd op de kwelders van het Noord-Nederlandse kustgebied. In het veengebied waar Faan zich in bevind boden de ietwat hoger gelegen zandruggen nog enige bescherming tegen het water.

Rond 800 n.Chr. raakte Faan overslibt met een laag kwelderafzetting door de vele inbreuken op de kustlijn door de zee. Deze inbreuken vormden getijdenrivieren die vanaf de Lauwerszee landinwaarts stroomden (Mol & Delvigne, 2009, pp.157–169). Zo ontstond de rivier de Oude Riet. Langs de oevers van deze oude rivier zijn veel dorpen ontstaan, waaronder ook Faan.

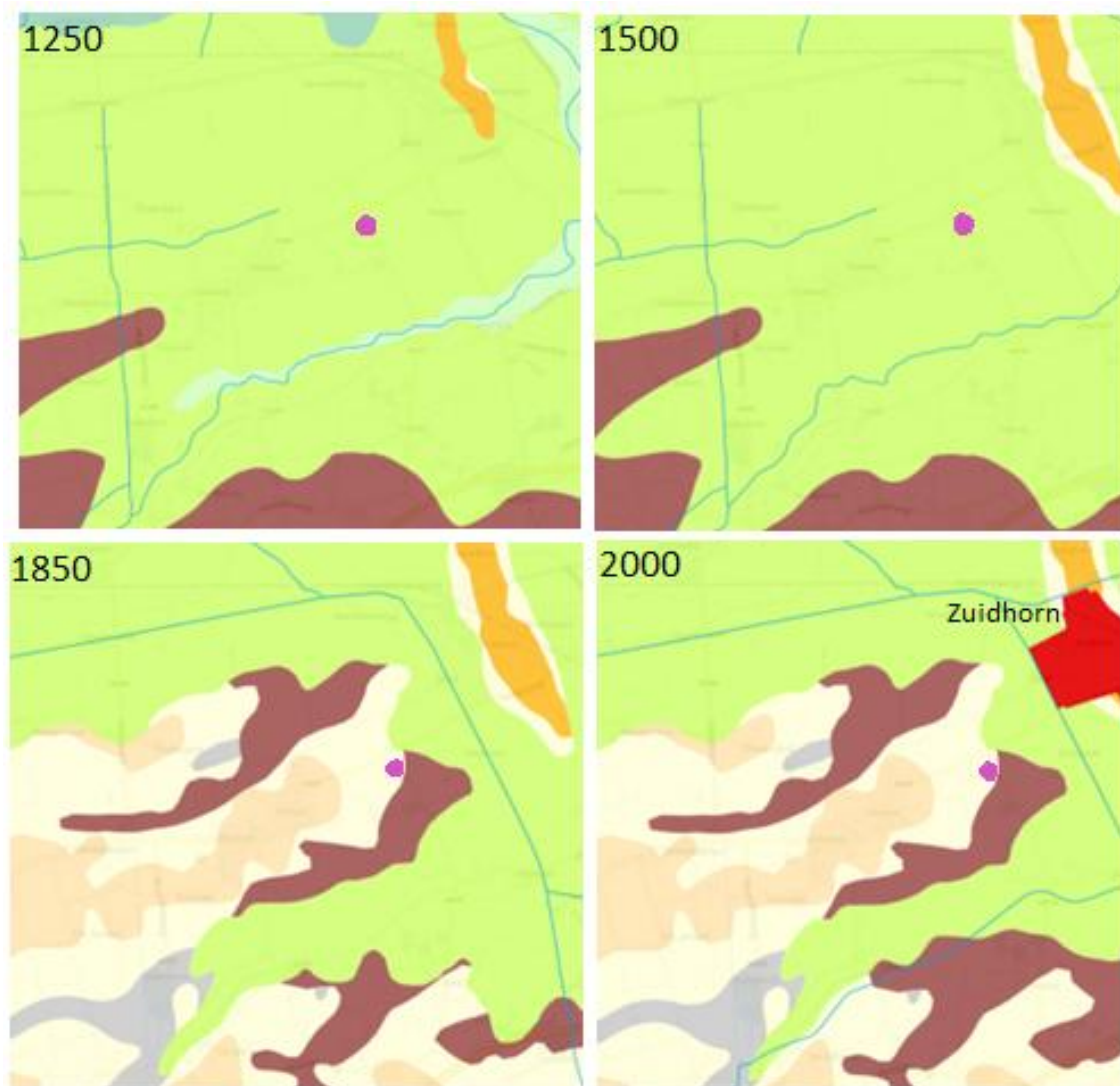

Figuur 3. Het kwelderlandschap van de Marne en Middel-Humsterland met in het midden de ingebroken Lauwerszee rond het jaar 1200. Faan staat aangegeven met een ster en de rode lijnen staan voor de eerste zeedijken. (Rijksuniversiteit Groningen, landschapsgeschiedenis.nl).

In de 12^e eeuw begon men met het op grotere schaal aanleggen van dijken om de invloed van de zee op het landschap te verminderen (Wiersma, 2021, p.16). Hierdoor veranderde het onbedijkt wierdenlandschap in de middeleeuwen in een bedijkt polderlandschap (Westerhuis, Spek and Wiersma, 2023, p.17). Omstreeks 1250 en 1500 n.Chr. kenmerkte de geologie van Faan zich door bedijkt kwelders (Vos et al., 2012; PDOK). De vroegste dijk in het gebied liep ten noorden van Niekerk, Houwerzijl en Ewer, maar werd in 1287 verwoest door de Sint Luciavloed (Westerhuis, Spek & Wiersma, 2023, p.21).

Veel steenhuizen in Oost- en Zuidoost Groningen verdwenen in de 15^e en aan het begin van de 16^e eeuw als gevolg van zowel landschappelijke veranderingen, als sociale en politieke conflicten of vetes. De grondwaterspiegel nam toe door het inlinkende veen na de inpoldering, de toestroom van water uit veengebieden in de omgeving en overstromingen van de onder andere de Dollard (Casparie & Molema, 1990, pp.271–289). Slechts een aantal families wist in de loop der tijd hun macht uit te breiden.

Op paleogeografische kaarten van Nederland door de tijd heen is te zien hoe het landschap vormde van het jaar 1250 tot 2000 (zie Figuur 4). Op de kaart van 1850 is het gevolg van de kanalisering duidelijk zichtbaar, omdat de waterlopen hier grotendeels in rechte lijnen lopen. Ten oosten van Faan werd de trekvaart door Brittil gegraven (het Hoendiep), waarmee een betere verbinding ontstond met de stad Groningen. Kleinere waterlopen staan op de kaarten niet aangegeven vanwege de kleine schaal van de kaarten, maar dat betekent niet dat die er niet geweest zijn. Tijdens de opgraving van het terrein te Faan stuitte men op grondsporen die duiden op een kleine waterloop (zie Hoofdstuk 3).

Legenda

- Bedijkte kwelders en riviervlakten
- Pleistocene zandgebieden, beneden 16 en 0 m. -NAP
- Pleistocene zandgebieden, boven 0 m. NAP
- Veengebied
- Stuwwallen, gestuwde keileem en door stromend landijs gemodelleerde rugen en dalen
- Riviervlakten en beekdalen
- Kwelders en riviervlakten
- Wadden en slikken
- Stedelijk gebied
- Waterlopen

Figuur 4. Paleogeografische ontwikkeling van het gebied rondom Faan (paarse stip). (naar: Vos et al., 2012; PDOK).

2.3 Historisch kader

Een weerbaar, hoog steenhuis (er waren ook andere steenhuisen maar deze worden hier niet besproken noch door veel anderen) wordt in de basis gezien als een verdedigbaar middeleeuws gebouw en is daarom een type kasteel (Formsma et al., 1987, p.3; Molema, 1994, p.129; In het Fries: '*stins*' en in het Duits: '*steinhaus*'). De oorsprong van steenhuisen in Groningen is vanuit de militair-functionalistische benadering te vinden in de onrustige tijden van de middeleeuwen, waarin gewapende conflicten, vetes en plunderingen regelmatig voorkwamen. Het gebied ten noorden van de stad Groningen behoorde in de volle en late middeleeuwen tot de Friese landen (Tota Frisia), een gebied dat zich uitstreckte van de huidige provincie Friesland tot aan de Wezer in Noord-Duitsland (Fries Museum, 2023). Kerkelijk gezien viel de huidige provincie Groningen, de Ommelanden, voor het grootste deel onder het bisdom van Münster.

In de 10^e eeuw was er in dit gebied door de afgelegen ligging effectief maar weinig bestuurlijke invloed van gezaghebbers van buitenaf, zoals van een koning, keizer, graaf of bisschop (Wijnsema, 2002, p.5). Dit resulteerde in een zekere mate van anarchie en veten in de onderlinge verhoudingen in de bovenlaag van de samenleving (Wijnsema, 2002, p.5). De economie berustte op landbouw, veeteelt, jacht, visserij en handel over zee (Wijnsema, 2002, p.5). Op het platteland waren er de rijke landeigenaren, *hoofdelingen* genoemd, die aan het hoofd stonden van kleine legers *huurlingen* (Wijnsema, 2002, p.5). Zij vormden een bovenlaag van de bevolking en dienden in andere gebieden, zoals het Oversticht, soms een naburige territoriaal machthebber, zoals een heer of graaf (Spiekhout, 2020, p.37). In het 'Vrije Friesland', zoals vaak naar het Frisia in de volle en late middeleeuwen wordt verwezen, was dit niet het geval.

In elk rechtsgebied stonden een aantal boerderijen waar heerlijke rechten op rustten, dit waren de edele heerden (Nijboer, 2021, p.4). Het bezitten van veel grond was aantrekkelijk, omdat het de kans gaf om rechterlijke macht te verwerven. Door in het bezit te zijn van een heerd en ongeveer 15 hectare grond (vroeger uitgedrukt in *grazen land*, waarbij 1 gras stond voor ongeveer 0,43 hectare land) kon men deelnamen aan de rechterambt (Wijnsema, 2002, p.6). Zodoende werden er heerlijke rechten verbonden aan veel van de heerden (Wijnsema, 2002, p.6). Huwelijk, erfenissen, aankopen en geluk leidden tot meer bezit en meer edele rechten (Nijboer, 2021, p.4). Aangezien de heerlijke rechten konden worden vererfd, trouwden leden van hoogstaande families met leden van andere aanzienlijke families; zo ontstaat sociale hiërarchie. Veel familienamen bleven lang in gebruik. De grond waar het steenhuis te Faan stond is door de jaren heen in het bezit geweest van onder meer de familie Aldringa en De

Mepsche, wiens namen ook op andere plekken in de provincie steeds terugkomen. In het gebied rond Faan trad machtsconcentratie minder op dan op de rijke kleigronden. Zo bezat de familie Ewsum rond het jaar 1500 1900 hectare aan land in Hunsingo en Fivelgo en had de familie redgerrechten in 18 rechtsstoelen (Hartgerink-Koomans, 1938, pp.64–77; Nijboer, 2021, p.4). Bij de schenking van Borg Bijma in 1712 was er ongeveer 33 hectare land aan de borg verbonden, evenals in 1753, waarvan 18 hectare beklemd land (Aldringa, 1712, akte van schenking; Vleer, 1972, p.129).

De ontwikkeling van kastelen in de Ommelanden verliep moeizaam. Dit had te maken met de bepalende rol van de stad Groningen, met als gevolg dat veel steenhuizen van hun weerbare karakter moesten worden ontdaan. Dit gebeurde eerst met geweld, door de weerbare steenhuizen neer te halen. Verdragen tussen het stadsbestuur en de hoofdelingen zorgden er later voor zorgen dat het voor de hoofdelingen verboden was om gebouwen te metselen met muren dikker dan drie stenen (Van den Broek, 2007, pp.50 & 290). Hierdoor ontstonden er vrijwel geen hoge-, verdedigbare torens in Groningen, met de toren van Borg Ewsum als uitzondering (Formsma et al., 1987, p.263).

De meeste verdedigbare steenhuizen werden gebouwd in opdracht van hoofdelingen en dienden als het kasteel en de woonplaats van de hoofdeling. Echter, niet alle steenhuizen werden bewoond door hoofdelingen en er waren ook steenhuizen met een beperkte weerbare functie (Formsma et al., 1987, p.7). Sommige verdedigbare steenhuizen waren slechts een toevluchtsoord voor enkele bewoners uit de regio (Wiemann, 1966, p.143; Formsma et al. 1987, p.7). Molema (1994, p. 129) onderscheidt twee typen steenhuizen. Ten eerste zijn het gebouwen met een overwegend naar een vierkant neigend grondplan, een kelder en twee tot vier verdiepingen. Deze worden ook wel *woontorens* genoemd. Het tweede type, dat volgens hem minder vaak voorkomt, zijn gebouwen met een meer langwerpig rechthoekig grondplan. Deze zijn vaak breder en lager gebouwd en bestaan uit drie woonlagen (Molema, 1994, p.129). In Veenwouden (Friesland) staat bijvoorbeeld ‘de Schierstins’. Spiekhout (2020, 131) verwijst in haar proefschrift naar de Schierstins als *kasteel* en Janssen (1996, 45) noemt het een *mottekasteel*, omdat de Schierstins oorspronkelijk op een kleine *motte* of kunstmatig opgebrachte heuvel gebouwd stond. Tegenwoordig is een deel van de heuvel van de Schierstins verdwenen, waardoor de buitenkant van de kelder van het gebouw zichtbaar is.

De hoofdburcht van veel verdedigbare steenhuizen of kastelen was omgeven met grachten en wallen en in de nabije omgeving van het verdedigbare steenhuis of kasteel stond meestal een schathuis (boerderij of veestal). Daarnaast werd er in de buurt vaak een kerk, klooster of kapel

gebouwd (of andersom), waardoor de kasteelbewoner zowel in het fysieke als het sociale landschap invloed kon hebben op de religieuze organisatie (Spiekhout, 2020, p.50). Aan het begin van de zeventiende eeuw liet Ernst van Millinga een nieuwe kerk bouwen te Faan (Formsma et al., 1987, p.103). Op historische kaarten staat Bijma vaak aangegeven met een kerkgebouw, wat waarschijnlijk dezelfde kerk betreft; dit zal verder worden besproken in paragraaf 2.4. Het is niet zeker wanneer de oudste kerk van Faan werd gesticht. Luinstra (1980, p. 72) vermeldt dat Faan omstreeks het jaar 1050 van Niekerk werd afgescheiden, waardoor het een zelfstandig kerkdorp werd, maar het is niet duidelijk waar deze informatie vandaan komt en of deze juist is.

Oorspronkelijk is het woord *borg* de benaming van een ‘weerbaar huis’ en een versie van het woord *burcht* (in het Oudnoors is *borg* het woord voor het Nederlandse woord *burcht*). Sinds de zeventiende eeuw verwijst de term *borg* voornamelijk nog naar buitenplaatsen, meestal bewoond door edellieden (Formsma et al., 1987, p.38). Met *buitenplaats* wordt vaak een groot huis buiten de stad bedoeld waar adel woont of een huis wat gebruikt wordt door hen als tweede huis of vakantiehuis. Of de hoofdelingen in de Ommelanden als adel beschouwd mogen worden staat ter discussie (Alma, 2005, p.35). Over het algemeen wordt aangenomen dat er in Groningen geen was sprake van hoge adel, maar van jonkers. De Bijmaheerd was vanaf 1610 in het bezit van jonker Ernst van Millingha, hij was erfgenaam van de laatste Bijma, *Alijt Bijma* (Formsma et al., 1987, pp.103). In 1688 kwam de borg vervolgens in het bezit van jonker Gerhard Aldringa (Formsma et al., 1987, p.103).

Volgens het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) is een buitenplaats een “*lustverblijf op het land, gewoonlijk groter dan een optrekje of villa, kleiner dan een buitengoed*”. Wijnsema (2002, p. 5) zegt dat een borg geen vast omschreven begrip is, maar zegt dat er wel een aantal criteria zijn waarmee een borg kan worden gedefinieerd. Voor het gemak zullen deze criteria hier worden herhaald:

- “*Als op de plek van de huidige borg het ooit begonnen is met een steen- of langhuis. Nog aanwezige elementen van het eerste begin versterkt het predikaat borg.*”
- “*Als het huis in eigendom en bewoond is geweest door families behorende tot de Ommelander adel.*”
- “*Als aan het eigendom van het huis heerlijke rechten waren verbonden als wetgeving, rechtspraak en bestuur en dergelijke met eventuele daaraan gekoppelde inkomsten.*”

Aan de hand van deze criteria kan de Bijmaheerd een borg genoemd worden. De borg stond gebouwd op de resten van eerdere fases van een steen- of langhuis (zoals in Hoofdstuk 3 en 4 duidelijk zal worden). Daarnaast was het huis in eigendom van verschillende prestigieuze families en jonkers en waren er bepaalde rechten aan het huis verbonden.

2.4 Historische kaarten en archiefbestanden

Op oude kaarten van Nederland, Groningen en de oude provincie Frisiae van de zestiende tot en met de twintigste eeuw staat Faan in veel gevallen aangegeven. De topografie op deze kaarten laat, zoals Spiekhout (2020, p. 73) het noemt, “*tal van relictten van de voorafgaande middeleeuwse situatie [zien]*”. Naast de ontwikkeling van borg Bijma, kan ook de directe omgeving van deze borg doormiddel van kaarten onderzocht worden.

De eerste kaart waarop Faan te zien is een kaart uit 1568 van de provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Oost-Friesland (Duitsland) (Van Deventer en Ortelius, 1568). Hierop staat Faan aangegeven als ‘Faen’ samen met plaatsen in de omgeving zoals Zuijthoorn (Zuidhorn), Hoogekerck (Hoogkerk) en Niekerck (Niekerk). Faan lag in 1568 in de buurt van de rivier de Oude Riet. Deze zorgde voor een open vaarverbinding naar de monding van de Hunze. Dat Faan op de kaart van 1568 afgebeeld staat, geeft aan dat we het belang van deze plaats in de 16e eeuw niet mogen onderschatten.

Figuur 5. Twee uitsneden van kaarten van het vroegere Frisia: Links een kaart door Ortelius, 1568 & rechts een kaart van Baptist Vrients, 1609-1612 (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort/ 009051; Groninger Archieven).

Op een kaart uit 1609 van Frisia, met daarop de provincies Groningen, Friesland en Drenthe, staat Faen ook aangegeven (kaart Ambrosius en Ferdinand Arsenius; Johannes Keerbergen l Jan Baptist Vrients, 1609-1612; Groninger Archieven). Het is opvallend hoe weinig plaatsen er in totaal staan aangegeven op de kaart vergeleken met de kaart uit 1568, maar in het bijzonder valt op dat Faen daar één van is. Dit heeft mogelijk te maken met de verschillende rechtstoelen in de provincie. Faan heeft op de kaart een gebouw met links daarvan een toren.

Vanaf 1656 staat voor het eerst naast Faen ook Millinga aangegeven op kaarten (Visscher, 1656). Opvallend genoeg staat ten noordwesten van Niekerk nu ook Aldringa aangegeven. De Aldringaborg is uit historische bronnen bekend en gelegen in Feerwerd. Aangezien Gerhard

Aldringa in deze periode jonker van Niekerk en Faen was, is het aannemelijk dat het hier om zijn huis gaat. In 1688 kocht hij Borg Bijma van Gerhard Feltman, waardoor hij zowel de Aldringaborg als Borg Bijma bezat (Formsma et al., 1987, p. 103). Op de kaart van Visscher uit 1656 staan Faen, Millinga, Nijkercke en Aldringa afgebeeld als *Mindere Huysen*. Dat houdt in dat deze huizen eigendom waren van invloedrijke eigenerfde boeren en niet van adellijke grondbezitters (*Edele Huysen*). Daarnaast staan er bij Faen een drietal huizen getekend, welke aangeven dat hier een buurt is. Ten noorden van Millinga en ten westen van Faen zal halverwege in de zeventiende eeuw een molen hebben gestaan, zoals te zien is op de kaart.

Figuur 6. (links) Uitsnede van kaart door Nicolaes Visscher, 1656 & (rechts) uitsnede van kaart door Tjarda van Starckenborgh, 1750 (bron: OldMapsOnline).

Enkele decennia later, op de kaart van Tjarda van Starckenborgh uit 1720, is het kaartbeeld opnieuw anders. Of deze aanpassingen te wijten zijn aan daadwerkelijke veranderingen in het landschap of aan aanpassingen in de cartografische weergave van de kaartmaker (of beide), is onduidelijk. Op deze kaart staan Faen, Millinga en Byma alle drie apart aangeduid. De toren bij Millinga staat op de kaart voor een minderhuys en de stip van Byma voor een Hoffstede, waarmee een boerderij, buitenplaats, landhuis of kasteel kan worden bedoeld. Op geen enkele andere kaart wordt Byma op deze locatie apart vermeld, wat de vraag oproept of de kaart wel betrouwbaar is. Als de kaart wél juist is dan gaat het hier mogelijk om een boerderij die bij de borg hoorde en even ten westen van de borg gebouwd stond.

Wat verder opvalt vergeleken met de kaart uit 1656 is de locatie van Faen. Op de eerdere kaart staat Faen ten noorden van de waterloop de Kuyp aangeduid, terwijl Faen zich op de kaart uit 1720 juist net iets ten noorden van Millinga, ten zuiden van de Kuyp bevindt. Dit kan een aantal dingen betekenen. Mogelijk is de waterloop veranderd, waardoor deze in (maar mogelijk al eerder dan) 1720 ten noorden van het huis te Faen liep. Een tweede optie is dat het huis te Faen voor 1720 is afgebroken en meer naar het zuiden is herbouwd. Gezien de grondsporen die bij

de opgraving van Borg Bijma te Faan zijn aangetroffen, is dit echter niet waarschijnlijk. Een andere mogelijkheid is, dat één- of beide kaarten fouten bevatten.

Op de borgenkaart van Theodorus Beckeringh uit 1781 staat „*t Huis Byma tot Faan*” getekend in de sierrand van de kaart, samen met een tiental andere borgen in de provincie. De tekening is waarschijnlijk de meest uitgebreide tekening die er van de borg bekend is. Faan is op de kaart een relatief bosrijk gebied vergeleken met de omgeving en verder zijn er ten minste vier duidelijke structuren te herkennen. Bijma staat getekend als gebouw met bovenop een wimpel en heeft vanaf de weg een duidelijke oprijlaan aan de oostkant. Ten noorden van de borg staat een langwerpig gebouw met een toren afgebeeld; dit zou de kerk van Bijma moeten zijn, welke “behoorde tot de kleinste soort” (Rijkens, 1838, p.11). Nabij de kerk bevond zich het kerkhof dat bij het kerkje hoorde. Dit kerkhof mocht pas na vijftig jaar (dus na 1876) worden ontgraven volgens de voorwaarde waarmee de kerk werd aangekocht (Rijkens, 1838, p.11).

Figuur 7. De voorstudie en de uiteindelijke tekening van Borg Bijma op de Groninger Borgenkaart van Theodorus Beckeringh (bron: Formsma et al., 1987, p. 105; Groninger Archieven).

Figuur 8. (boven) Voorstudies van de topografische kaart van Theodorus Beckeringh. De rechthoekige, zeventiende-eeuwse gracht (rood gemarkeerd), de oprijlaan en het schathuis (groen gemarkeerd) van Borg Bijma zijn duidelijk zichtbaar & (onder) het borgterrein van Bijma op de uiteindelijke kaart van Theodorus Beckeringh uit 1781 (bron: Reinders et al., 2016, kaart 3 & 4; Groninger Archieven).

Ten westen en zuiden van Bijma zijn twee gestreepte vierkanten getekend, welke mogelijk verwijzen naar een tuin of vijver. Ook is de naam van de Aldringaheerd op deze kaart reeds veranderd naar 'Bloemersma'. Waarschijnlijk veranderde Rudolph de Mepsche de naam toen hij in 1712 de Aldringaheerd verwierf van Jebbo Aldringa. Hoewel de kaart in 1781 werd uitgegeven, baseerde Beckeringh het kaartbeeld op het Groningen van 1750 tot 1767, waarna de kaart in 1767 klaar was (Knol, 2023). Toen de kaart gemaakt werd was de borg Bijma óf nog in het bezit van Rudolph de Mepsche óf al in het bezit van E.R. (Edzard Reint) Alberda en zijn vrouw A.S. (Adriana Sophia) Gockinga. Zij kochten Bijma namelijk in 1753 van Rudolph de Mepsche. 't Huis Byma te Faan op de sierrand van de kaart is in ieder geval een weergave van hoe de borg er tegen het einde van de bewoning door de Mepsche óf ten tijde van de bewoning door de Alberda's er uit heeft gezien.

In 1861 staat Bijma voor het eerst als “Vervallen Burgt” aangegeven op een kaart (Fehse, 1861). De kaart is gebaseerd op waterpassingen tussen 1855 en 1859, even voordat Bijma gesloopt wordt in 1860. De kerk van Faan werd al in 1826 gesloopt en staat daarom niet meer op de kaart aangegeven (Rijkens, 1838, p.11; Feith, 1906, p.88; Formsma et al., 1987, p.105).

Figuur 9. Kaart 1861, door C. Fehse met daarop Borg Bijma als “Vervallen Burgt” (Groninger Archieven, Identificatienummer NL-GnGRA_2376_6).

HOOFDSTUK 3: ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR HET STEENHUIS EN DE BORG TE FAAN

In het vorige hoofdstuk is er een kader aangeboden over de ontwikkeling van verdedigbare steenhuizen en kastelen en is er gepoogd om de borg Bijma in een breder kader te plaatsen. In dit hoofdstuk wordt er ingezoomd op de ontwikkeling van de borg Bijma aan de hand van de resultaten van de archeologische opgraving uit 1957. Met name de grondsporen en hun datering zullen aan bod komen om zo de fasering van het verdedigbare steenhuis tot borg te kunnen volgen. Om een analyse van de grondsporen te kunnen maken en de verschillende sporen in te delen in fases zullen de opgravingstekeningen, foto's en de aantekeningen van R. Woudstra gebruikt worden. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van dit onderzoek verder bediscussieerd en vergeleken met andere verdedigbare steenhuizen en borgen in Groningen.

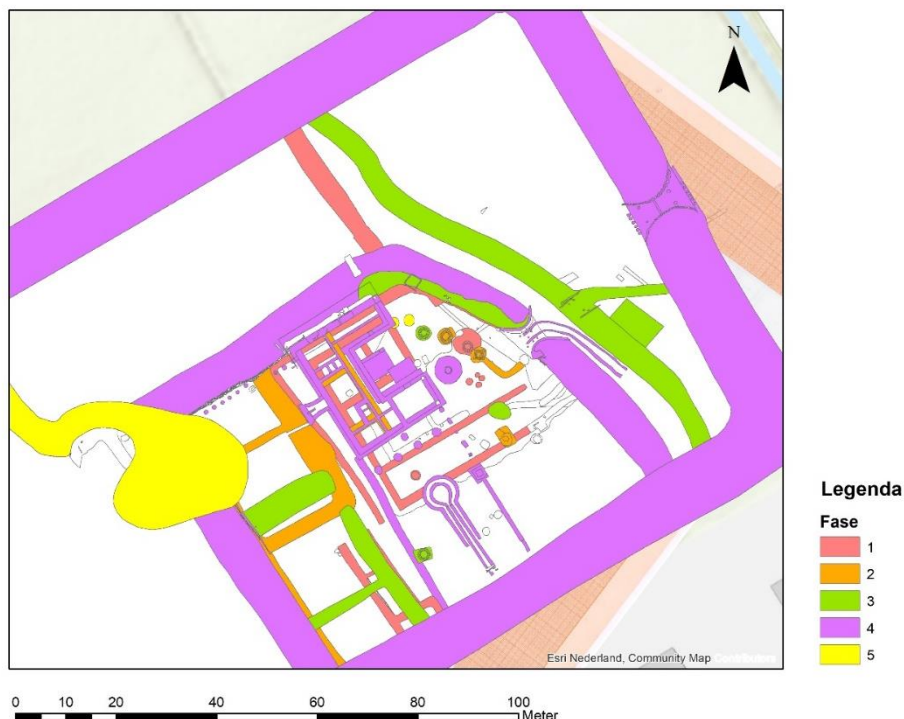
De primaire data voor het huidige onderzoek bestaat uit vlaktekeningen, profieltekeningen, foto's, spoorbeschrijvingen- en interpretaties uit de dagrapporten die geschreven zijn door R. Woudstra over het archeologische onderzoek in 1957. Om de sporen te Faan duidelijk te kunnen interpreteren is het nodig om deze op te delen in een aantal fases. De gebouwen op het terrein zijn meerdere malen verbouwd, gesloopt en weer opnieuw opgebouwd. Waarschijnlijk is er sprake geweest van hergebruik van bouwmaterialen zoals baksteen. De vlaktekening van Woudstra toont slechts één vlak en dieper gelegen sporen staan af en toe aangegeven met een stippellijn. Voor het overzicht zijn alle sporen gedigitaliseerd in ArcMap, waarin ze een uniek spoornummer en spoortype hebben gekregen. Op basis van de profieltekeningen en de aantekeningen van Woudstra zijn de spoornummers waar mogelijk ingedeeld in fases, aangeduid met een nummer van 1 tot en met 5. Woudstra spreekt in zijn dagrapporten van drie verschillende bewoningsfases, namelijk: Periode I). 13^e-15^e eeuw: bewoning vóór en tijdens het eerste steenhuis; Periode II). 16^e-17^e eeuw; en Periode III). 17^e-18^e eeuw: de borg ten tijde van Rudolph de Mepsche.

Een selectie van de belangrijkste data is bijgevoegd in de bijlagen. In Bijlage 1 staan alle kaarten gepresenteerd die voor het huidige onderzoek zijn gebruikt. Kaart 4 van Bijlage 1 geeft een overzicht van de omtrek van het opgravingsterrein met de randen van de werkputten om duidelijk te maken welke gedeeltes van het terrein in 1957 zijn blootgelegd. Vervolgens zijn op Kaart 5 en 6 de georeferendeerde scans van de originele vlaktekeningen te zien; Kaart 5 geeft alle ingekleurde vlaktekeningen weer en Kaart 6 de niet-ingekleurde schetsmatige vlaktekeningen. Omdat de sporen tijdens de opgraving niet genummerd zijn, heeft elk spoor

voor het gemak een nummer gekregen. Een overzicht hiervan is te vinden op Kaart 7. In Bijlage 2 worden alle spoornummers gepresenteerd met hun spoorbeschrijving en eventuele datering. De verschillende spoortypes zijn op Kaart 8 van Bijlage 1 gevisualiseerd. Vervolgens zijn de in sporen die in fases zijn ingedeeld weergegeven op Kaart 9 tot en met 14.

Een overzicht van het vondstmateriaal dat bij het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis beschikbaar was, is te vinden in Bijlage 6. De vondsten waarvan een duidelijke context kon worden achterhaald zullen in het huidige hoofdstuk verder worden besproken.

Vanwege de beperkte omvang van het huidige onderzoek is ervoor gekozen om niet alle primaire data in de bijlagen toe te voegen. Zo worden hier alleen de foto's getoond die gebruikt zijn voor het onderzoek en waarvan er een bijschrift beschikbaar was. Ook is ervoor gekozen om niet alle profieltekeningen bij te voegen en alleen de profieltekeningen te tonen die besproken worden in de tekst. Al het vondstmateriaal dat bij het NAD is onderzocht, is door Michiel Teeuw gefotografeerd. Deze foto's zijn bewust niet in de bijlagen toegevoegd, wederom vanwege de beperkte omvang van het huidige onderzoek. De volledige archeologische dataset van de opgraving zal in de toekomst mogelijk nog beschikbaar worden gesteld door Michiel Teeuw.

Figuur 10. Overzicht van de opgegraven sporen te Faan ingedeeld in fases. Omdat de sporen in één vlak op de tekening zijn gedocumenteerd, overlappen sommige sporen uit latere fases die van jongere fases. Zie voor een

volledig overzicht van de sporen per fase Kaart 10 tot en met 14 van Bijlage 1. Deze kaarten worden in het huidige hoofdstuk bij de bespreking van elke fase ook getoond.

In de uitwerking van de fasering door Woudstra is de fasering complexer geworden en gaat hij uit van ten minste vier verschillende bouwfases. Deze fases zijn te herkennen in de vlaktekeningen. Als we de bewoning vóór het eerste steenhuis en de bewoning ná Rudolph de Mepsche meetellen, kunnen we spreken van een gebruik van het terrein in vijf verschillende fases. Deze zijn als volgt:

Fase 1: Vroegste bewoning; vierkant gebouw met aanbouw, 1200-1300

Fase 2: Het eerste steenhuis; rechthoekig gebouw, 1300-1600

Fase 3: Verbouwing van het steenhuis; rechthoekig gebouw met vleugel, 1600-1700

Fase 4: Verbouwing; afbraak en toevoeging tweede vleugel, waardoor de borg een U-vorm krijgt, 1700-1800

Fase 5: Verval, afbraak en verlating, 1840-1957

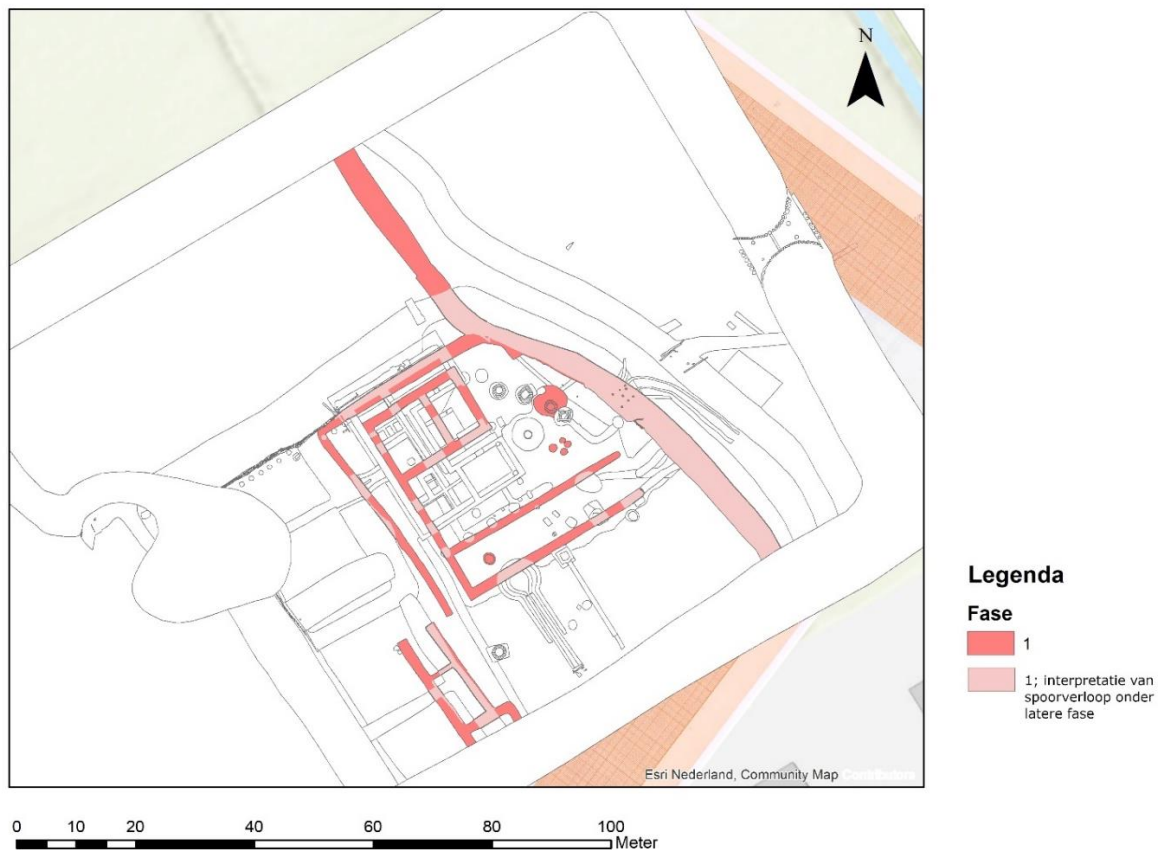
Het combineren van de uiteindelijke fasering van Woudstra met de dateringen die worden gegeven aan sporen op bijvoorbeeld de profieltekeningen levert soms verwarring op. Waar hij op de profieltekeningen bijvoorbeeld van een Fase 1 spreekt, doelt hij hier vaak op de eerste fase van het steenhuis in de 14^e eeuw (hier tot fase 2 benoemd) en niet op de allereerste bewoningsfase twee eeuwen eerder. De verdeling van sporen in fases is bedoeld om het interpreteren van de grondsporen makkelijker te maken, maar is in werkelijkheid nooit zo zwart-wit geweest als wellicht doet lijken. Het is mogelijk dat bepaalde sporen afkomstig zijn uit een langere periode en/of dat meerdere fases overlappen.

In de volgende paragrafen worden per fase de belangrijkste sporen besproken. Fase 5 zal hier niet verder besproken worden, omdat de borg in deze fase werd afgebroken. Voor een volledig overzicht van de sporen en structuren met spoornummer, spoortype en de opmerkingen van Woudstra, zie Bijlage 1, 2 en 5.

3.1 Fase 1: De vroegste bewoning , 1200-1300 n.Chr.

Tijdens de opgraving werd een grote verscheidenheid aan kogelpotscherven aangetroffen. Deze scherven zijn volgens Woudstra te dateren in de 10^e en 12^e eeuw. De scherven werden gevonden in dieper gelegen grondlagen en verspreid op het destijds (vóór de opgraving van 1957) al geëgaliseerde oostelijke terreingedeelte. Woudstra neemt aan dat deze laatste groep ook afkomstig is uit de laag direct gelegen op het oud oppervlak, ofwel het niveau van waaruit de oudste grachten zijn aangelegd (Woudstra, 1957d). Er werden in zowel proefsleuf I als II scherven van kogelpotaardewerk gevonden. In beide gevallen lagen deze op de veenlaag op hetzelfde niveau als vanwaar de insteek van het oudste grachtgedeelte zichtbaar was (Woudstra, 1957d, p.15).

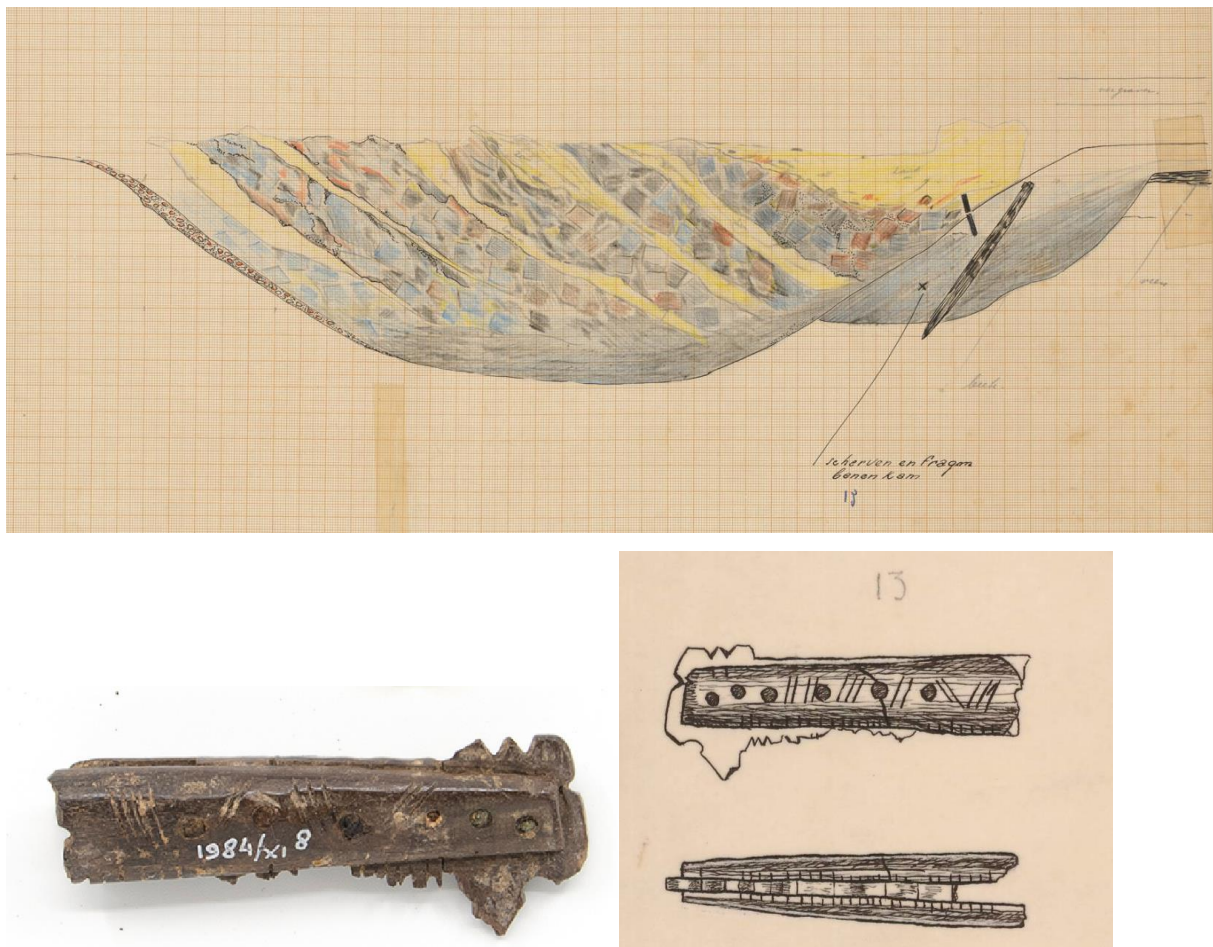
Naast kogelpotten werden er een aantal fragmenten aardewerk gevonden die geïmporteerd zijn uit het Duitse Rijngebied en een tweetal stukken van benen kammen. R. Woudstra ziet deze vondsten als het bewijs dat de eerste cultuurfase in Faan in de 13e eeuw te plaatsen is (Woudstra, 1957d). Een overzicht van het vondstmateriaal inclusief datering en beschrijving is te zien in Bijlage 6.

Figuur 11. Overzicht van de opgegraven sporen te Faan uit fase 1.

3.1.1 Grachten en waterlopen

De vroegste bouwphase op het terrein werd gebouwd langs een oude waterloop (spoor 6) die in noord-west tot zuid-oostelijke richting over het terrein stroomde. Op de profieltekening is de beek het eerste spoor dat door de natuurlijke veenlaag snijdt; zie Figuur 12. In fase 3 is deze beek vergraven tot gracht. Op het profiel is duidelijk de insteek van deze gracht van boven het niveau van de waterloop zichtbaar alsook het duidelijke verschil in de vulling van beide sporen. Op dezelfde profieltekening staat “*scherven en fragm. benen kam*” genoteerd, met daarbij het nummer 13. Dit verwijst naar de benen kam van vondstnummer 1984-XI.8 (op de tekening van deze kam staat het nummer 13 met potlood bij geschreven).

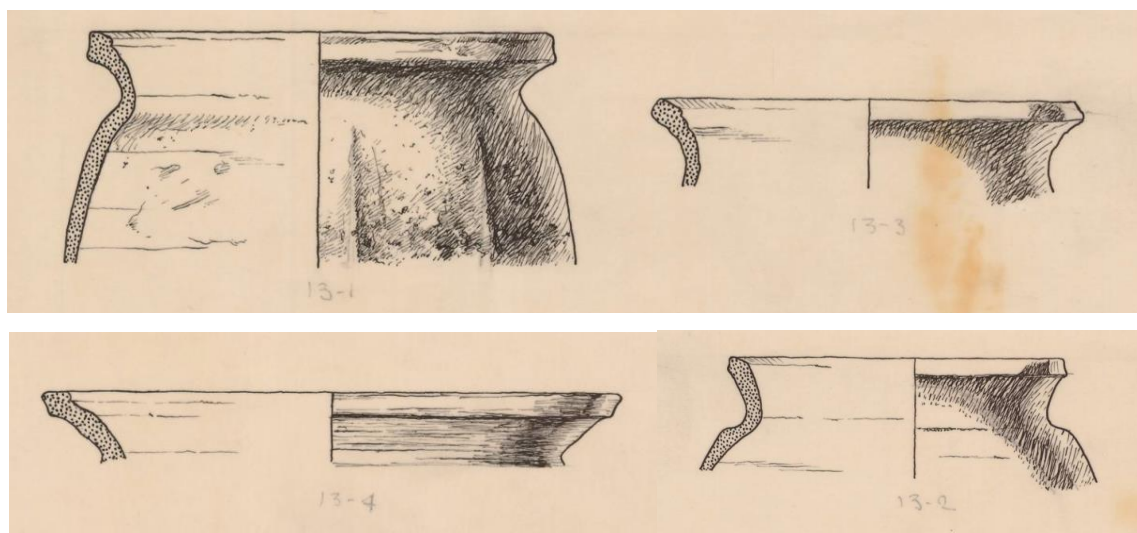
Figuur 12. (boven) Profieltekening 1992-06320 met daarop de gracht uit fase 3 en daaronder de oude waterloop. In het bijschrift staat “*scherven en fragm. benen kam 13*”, verwijzend naar kogelpotscherven en een benen kam van vondstnummer 1984-XI.8 (onder) (Foto: Michiel Teeuw; Tekening: R. Woudstra).

De kam toont gelijkenissen met kammen uit de 9^e tot en met de 11^e eeuw, maar op basis van de vorm en versiering is een eerdere datering niet uit te sluiten (zie bijvoorbeeld: Roes, 1963; Miedema, 1983; West, 1985, Fig. 73.2; Knol, 1993, pp.81–84; Ashby, 2010, pp.5 & 6). Het is dus niet mogelijk om een scherpe datering te geven aan de kam, maar wel kan worden geconcludeerd dat deze waarschijnlijk niet ouder is dan 11^e eeuws. Dit zou een bewijs kunnen

zijn voor het idee van Woudstra dat het terrein al voor de 11de eeuw in gebruik was. Verdere aanwijzingen voor de vroegste datering van het terrein in de 10de eeuw ontbreken nog. Uitgebreider onderzoek naar het vondstmateriaal zou echter kansen kunnen bieden.

Vanuit de waterloop heeft men in fase 1 een kleine gracht (spoor 28) gegraven die van oost naar west haaks op de beek stond en vervolgens de bocht om ging naar het zuiden. Deze gracht was ongeveer 30 meter lang aan de noordzijde van de bebouwing, ongeveer 37 meter lang naar het zuiden toe en in het vlak tussen de 1,5 en 2,5 meter breed. In de waterloop, aan de voorkant van de hoofdbebouwing in het midden (aan de oostzijde) bevonden zich houten palen (spoor 95) die volgens Woudstra zouden hebben gediend als ondersteuning van een vlonder. Het is echter aannemelijker dat het hier gaat om een houten brug, in plaats van een vlonder.

Over deze brug kon men de waterloop oversteken naar de bebouwing. Deze brug is mogelijk ook nog ten tijde van de tweede bouwfase in gebruik geweest (Woudstra, 1957, tek. 1992-06221).

Figuur 13. Tekeningen van randfragmenten van kogelpotten uit de vulling van de oude waterloop (door: R. Woudstra).

3.1.2 Bouwresten

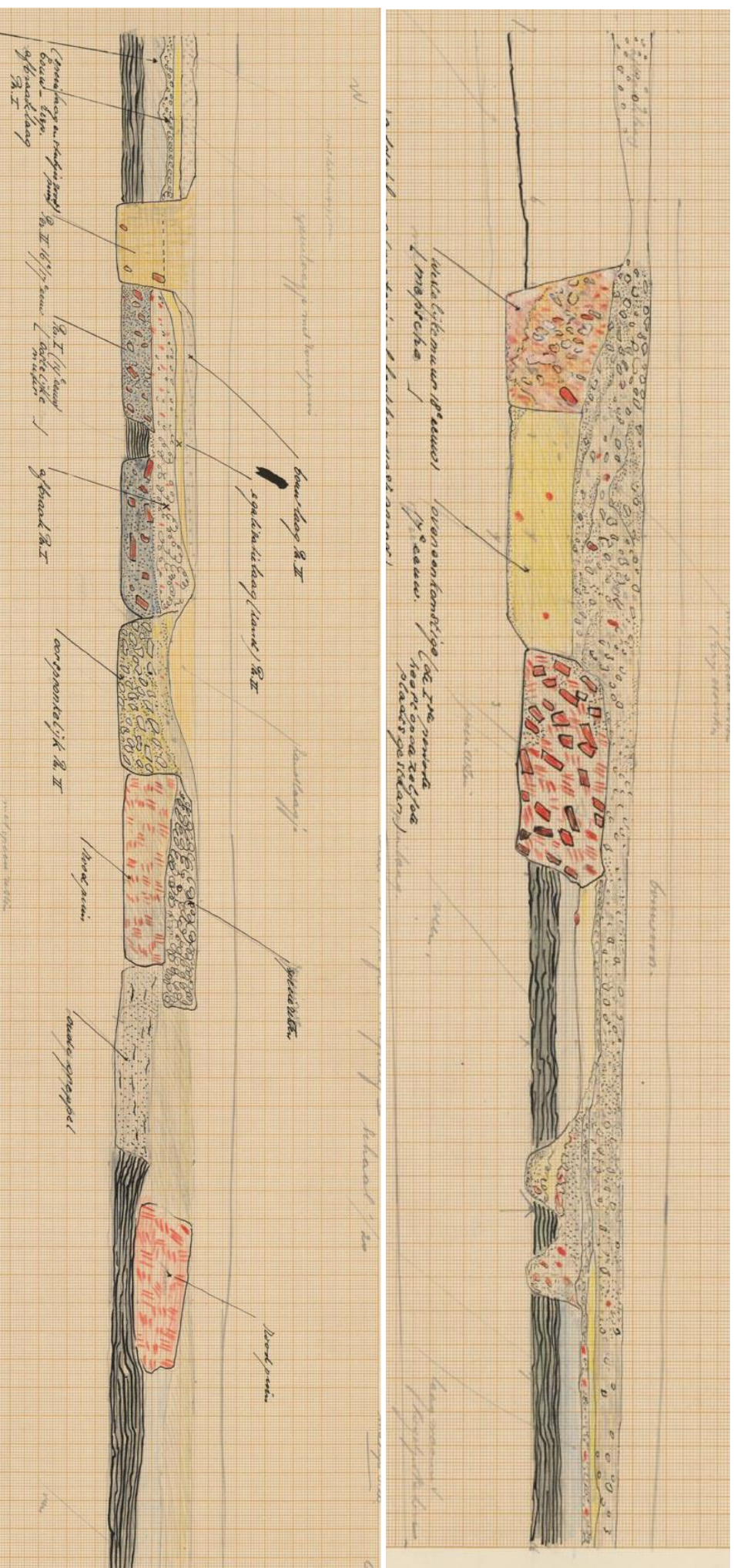
Volgens Woudstra zijn de vroegste bouwresten zichtbaar in de haaks op elkaar staande brede standsporen die samen een complex van gebouwen voor bewoning gevormd zouden hebben (Woudstra, 1957d, n.p.). Op de vlaktekeningen is een vierkante tot rechthoekige structuur zichtbaar aan de noordkant van het terrein met afmetingen van 19 x 12 meter met een verdeling in twee vlakken van 12 x 12 meter en 7 x 12 meter. Daarnaast zijn de sporen ca. 1,4-1,6 meter in dikte. Deze stonden langs de westelijke muur in verbinding met een langwerpige rechthoekige structuur (spoor 69) en lopen aan de noordkant onder de fundamente van de

latere drie borgfases door en bestaan uit langgerekte banen. De langwerpige rechthoekige structuur heeft afmetingen van 10 x 34 meter, wat relatief groot is vergeleken met alle andere sporen. De meest zuidelijke baan van deze structuur wordt in het midden doorsneden door de in fase 4 aangelegde vijver. Volgens Woudstra waren de sporen donker gekleurd en korrelig van structuur en alleen zichtbaar bij erge uitdroging (Woudstra, 1957, 48). Daarnaast leek het alsof het veen op de plek van deze banen los was geweest. Aan de oostkant van de twee zuidelijke standsporen worden deze doorsneden door een put uit fase 2 (spoor 13, 141 en 142) en uit fase 3 (spoor 12).

Op het profiel van proefsleuf I dat diagonaal door het borgcomplex liep zijn een aantal sporen te zien die de funderingen van de verschillende bouwfases weergeven (zie Figuur 15 met profieltekening 1992-06228). De funderingen van de oostelijke muur van de eerste bouwphase staan op deze profieltekening door Woudstra aangegeven met “Per. I (14^e eeuw) [oostelijke muur]”.

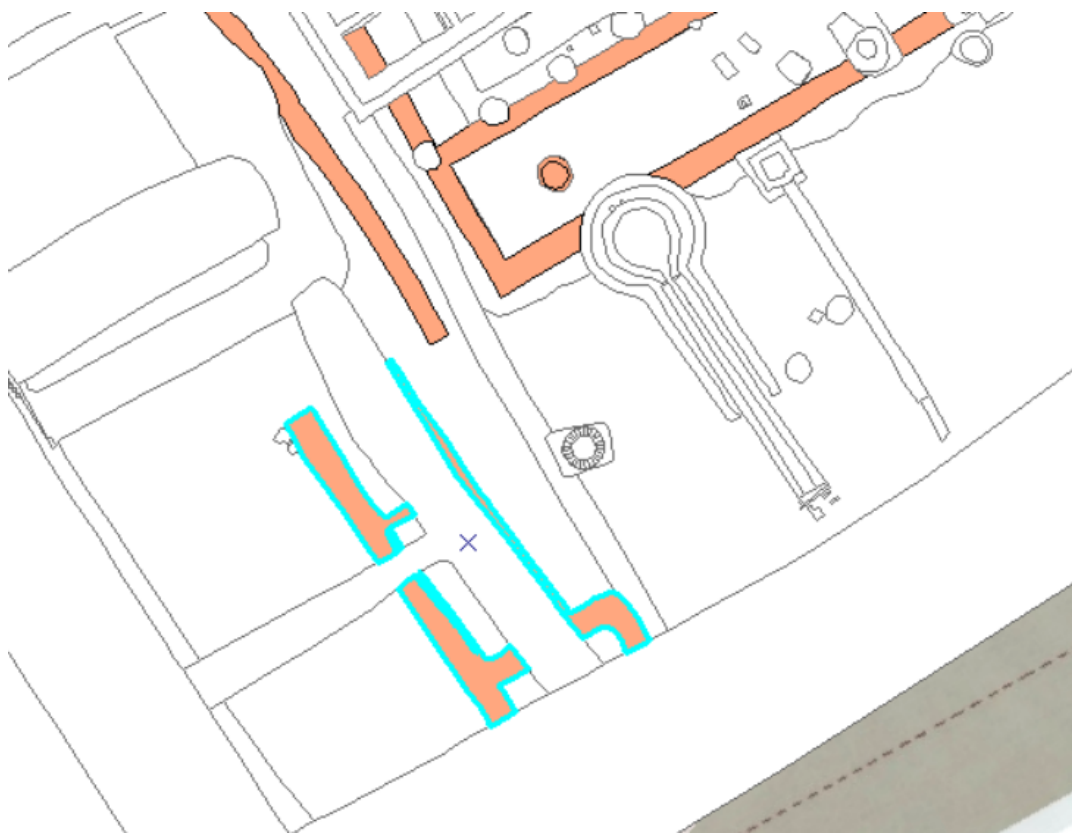

Figuur 14. (geselecteerd) De ‘haaks op elkaar staande brede standsporen’ die Woudstra benoemt in zijn dagrapport. Deze sporen behoren tot de vroegste bouwphase (fase 1).

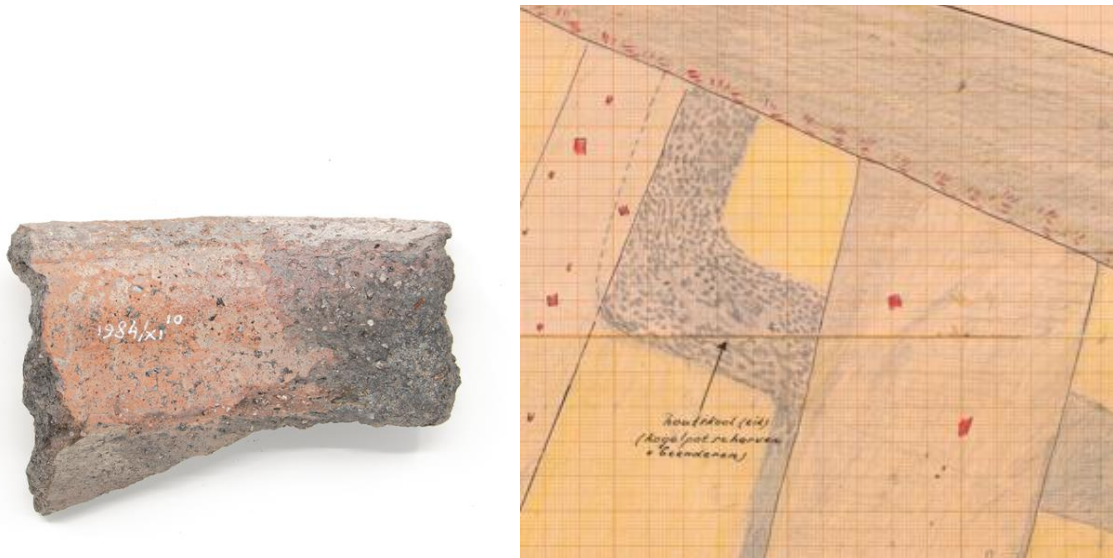
Figuur 15. De profielekening van het lengteprofiel van proefsleuf I in twee delen (tek. 1992-06228). Dit profiel liep diagonaal door het borgcomplex (van links naar rechts en van boven naar beneden = zuid-west richting noord-oost).]

Ten zuidwesten van de standsporen en het westelijke grachtgedeelte zijn sporen aangetroffen met eenzelfde dikte (ca. 1,4-1,6 meter) als van het noordelijke gebouw (spoor 24 & 25). Helaas is er geen profieltekening gemaakt op de plek waar de sporen voorkomen en dus is het moeilijk te zeggen hoe diep deze waren. De sporen bestaan uit twee parallel lopende banen met daartussen haaks lopende banen grond. De sporen zijn niet geheel te volgen, omdat deze in het midden doorkruist worden door de gracht uit fase 3 (spoor 21) en ten zuiden afgesneden worden door de gracht uit fase 4 (spoor 1). De vorm van de sporen doet denken aan die van een boerderij. Het meest zuidoostelijk gelegen spoor van dit complex (spoor 25) bevatte houtskoolresten, volgens Woudstra van eikenhout, met daarnaast kogelpotscherven en beenderen (zie Figuur 17). Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een brandlaag. Dit is op de vlaktekening tot nu toe het enige spoor dat als brandlaag benoemd kan worden. C14-datering van de houtskoolresten of het botmateriaal zou meer duidelijkheid kunnen geven over hoe oud het oorspronkelijke gebouw van spoor 25 was. Helaas zijn de houtskoolresten voor zover bekend niet bewaard gebleven en komen de botresten die bij het NAD liggen zeer waarschijnlijk uit contexten met een datering vanaf de 14de eeuw, waardoor C14-datering van materiaal uit vermoedelijk de vroegste fase waarschijnlijk niet mogelijk is.

Figuur 16. De meest zuidelijke 'haaks op elkaar staande brede standsporen' die Woudstra benoemt in het dagrapport. Deze sporen zouden behoren tot de vroegste bouwfase (fase 1).

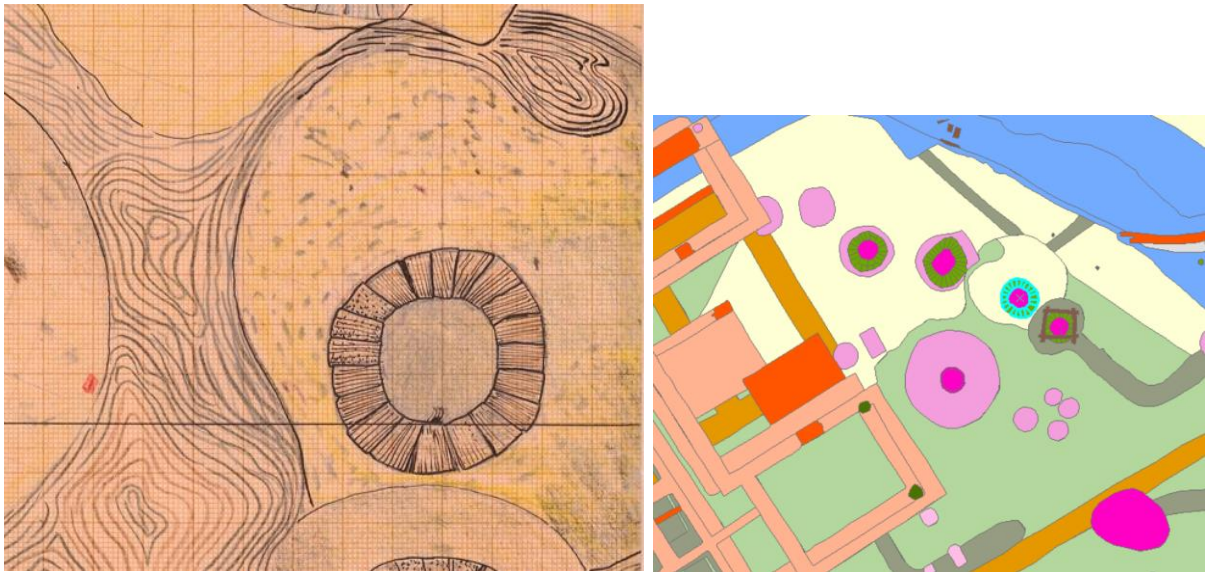
In ieder geval één randscherf van een kogelpot is te koppelen aan het brandspoor (spoor 25). Deze scherf kreeg in 1984 bij het NAD de beschrijving “randscherf uit brandlaag”. Het gaat hier om een fragment kogelpotaardewerk dat met steengruis gemagerd is en behoort tot het type Bosma 6 (Bosma, 2018, p.55). Dat betekent dat de scherf een datering heeft tussen de 12de en 14de eeuw.

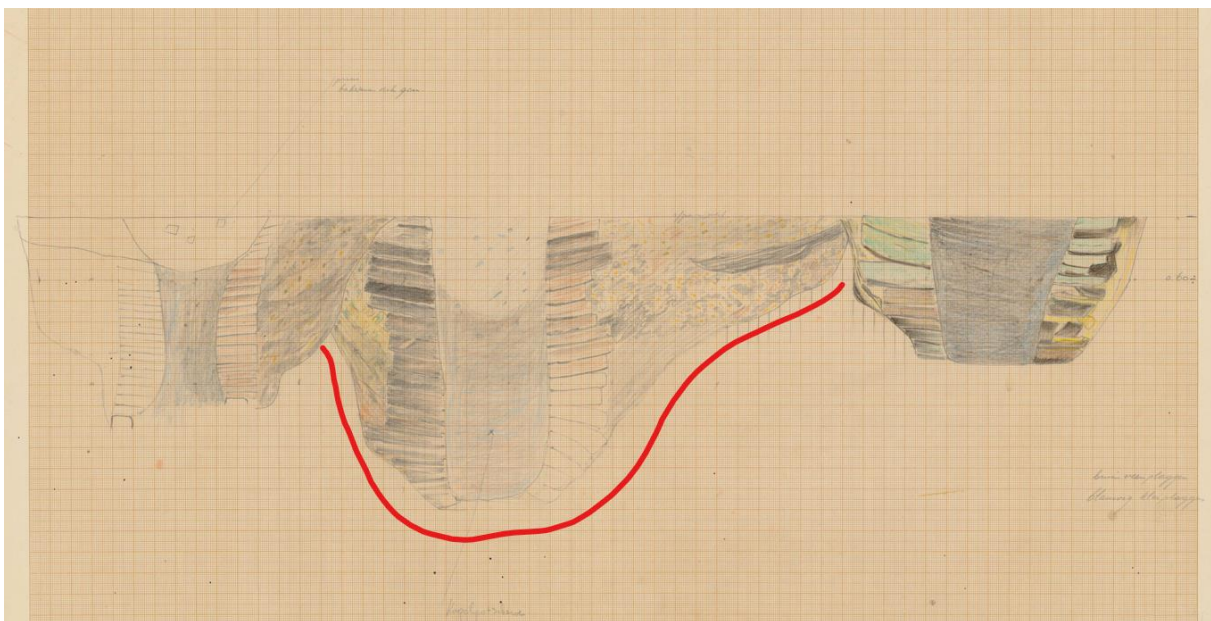
Figuur 17. (links) Randscherf van een kogelpot uit de 12de -14de eeuw, afkomstig uit spoor 25 (een deel van dit spoor is rechts afgebeeld met beschrijving).

3.1.3 Overige structuren

Een grote waterput (spoor 97 & 98 samen) uit fase 1 bevatte kogelpotscherven in de onderste vulling (zie de coupetekening in Figuur 19). Deze put was opgezet met voornamelijk veenplaggen en was ongeveer 2,80 meter diep met een diameter van 2,40 meter langs de bovenkant. Op de coupetekening staan de bruin gekleurde plaggen voor veenplaggen en de meer blauw gekleurde plaggen voor kleiplaggen. Woudstra noemt dat deze put “zeker behoort tot de eerste cultuurfase,” (Woudstra, 1957d, n.p.). De put is aan de noordzijde (rechts op de coupetekening) breed ingestoken in het veen en het daaronder gelegen zand en wordt aan de noord- en zuidzijde doorsneden door twee kleinere waterputten uit een latere fase (waarschijnlijk fase 2). Op de tekening wordt geen uitgebreidere verwijzing gemaakt naar de desbetreffende kogelpotscherven uit de waterput en dus is het niet te achterhalen welke scherven er precies uit deze put komen. Wél is duidelijk dat deze waterput de oudste is op het terrein, omdat deze versneden wordt door jongere waterputten.

Figuur 18. De waterput (spoor 97 & 98) van fase 1 op de analoge en de digitale vlaktekening.

Figuur 19. Coupetekening van drie verschillende waterputten. Van links naar rechts zijn dit: (a.) spoor 99 (vulling), 100 (plaggen) & 111 (insteek), (b.) spoor 97 (vulling), 98 (plaggen) & 101 (insteek) en (c.) spoor 94 (insteek), 95 (plaggen) & 96 (vulling).

Even ten zuiden van de hierboven genoemde waterput waren vier ronde kuilen van dezelfde aard en vrijwel dezelfde grootte zichtbaar. Op de vlaktekening zijn deze ingekleurd met blauwe en bruine streepjes en staat er bij drie van de vier kuilen een nummer. Waarschijnlijk verwijst de kleur blauw hier wederom naar klei en de kleur bruin naar veen. De nummers corresponderen mogelijk met vondsten en/of de nummering van de putten, maar dit is echter niet helemaal

duidelijk. De sporen worden door Woudstra niet expliciet genoemd in de dagrapporten, maar wel voegt hij ze toe aan zijn faseringstekening van fase 1.

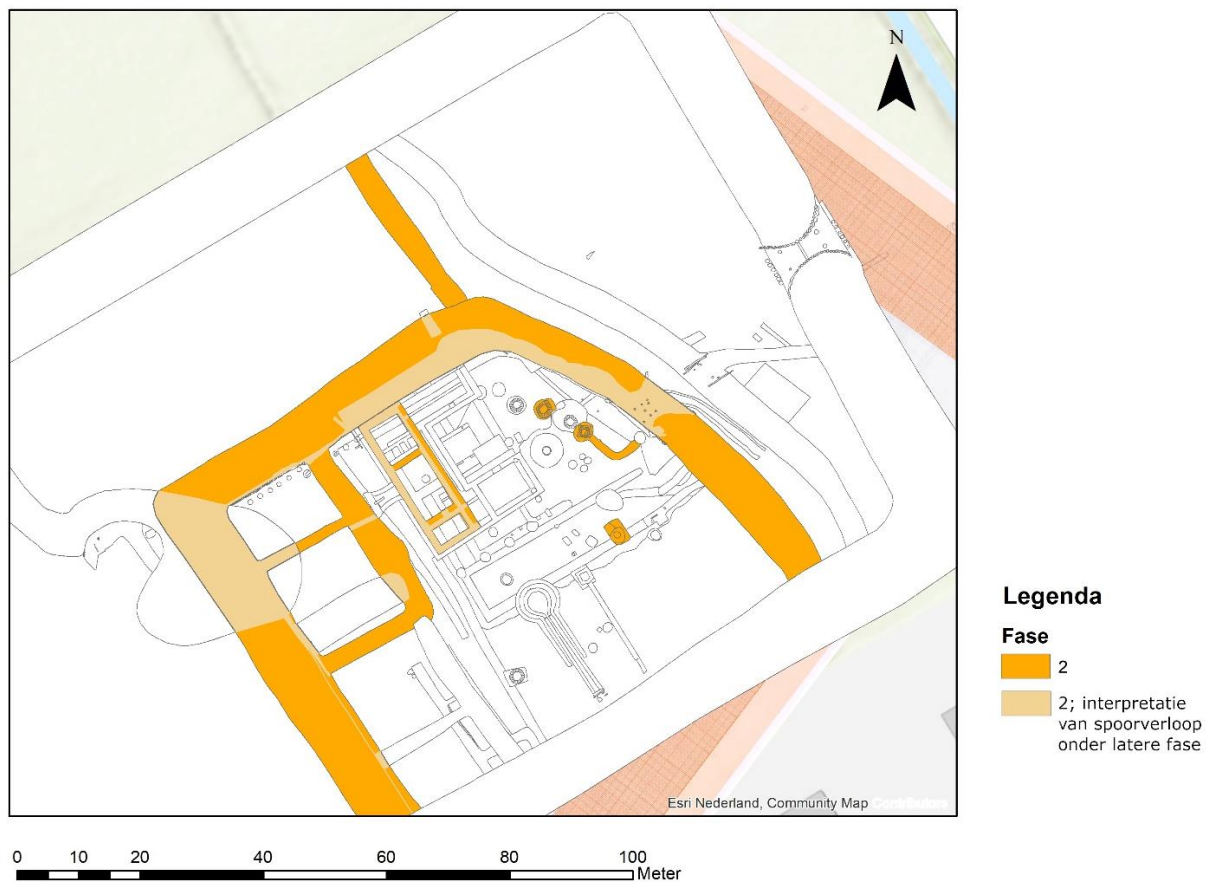
Figuur 20. De vier ronde kuilen uit fase 1 (spoor 112, 113, 114 en 115).

Het laatste spoor dat door Woudstra tot de vroegste fase wordt gerekend is spoor 131. Deze lag precies tussen de twee meest zuidelijke parallel lopende standsporen van de eerste bouwphase (spoor 69). De rand van het spoor was donkergrijs tot zwart gekleurd en de binnenkant was geel. Helaas wordt het spoor niet genoemd in de dagrapporten van Woudstra; wel is er een foto. De locatie van de foto is niet met een nummer aangegeven, maar de foto komt zo sterk overeen met de tekening dat we mogen aannemen dat de foto spoor 131 betreft. Het zou kunnen dat het hier om een waterput gaat.

Figuur 21. Spoor 131 op de originele vlaktekening en op de foto.

3.2 Fase 2: Een rechthoekig steenhuis, 1300-1600

Figuur 22. Overzicht van de opgegraven sporen te Faan uit fase 2.

3.2.1 Grachten en waterlopen

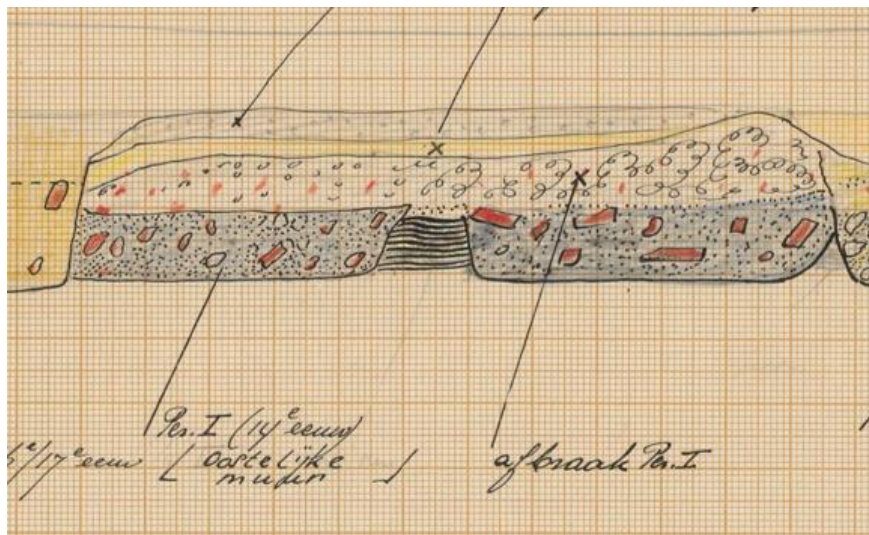
Tijdens de tweede fase is de gracht uit fase 1 nog verbonden met de beek aan de oostzijde, maar ditmaal is de gracht uitgebreid naar het westen en naar het zuiden (spoor 22). Mogelijk ging de gracht aan de zuidzijde de bocht om naar het oosten, waar deze weer verbinding maakte met de beek en hiermee het gehele terrein omgeven was met water. Wat opvalt is dat er door de uitbreiding van de gracht een eiland ontstond ten westen van het steenhuis. Op de originele vlaktekening van Woudstra moet er dwars door dit terrein ook een sloot naar de andere kant hebben gelopen. In zijn interpretatie van deze fase heeft hij deze sloot weggelaten (zie Kaart 16 van Bijlage 1). Er wordt in de dagrapporten geen melding gedaan van wallen naast de grachten, maar het is mogelijk dat die er wel geweest zijn, aangezien dit bij veel andere verdedigbare steenhuizen wel het geval is.

3.2.2 Bouwresten

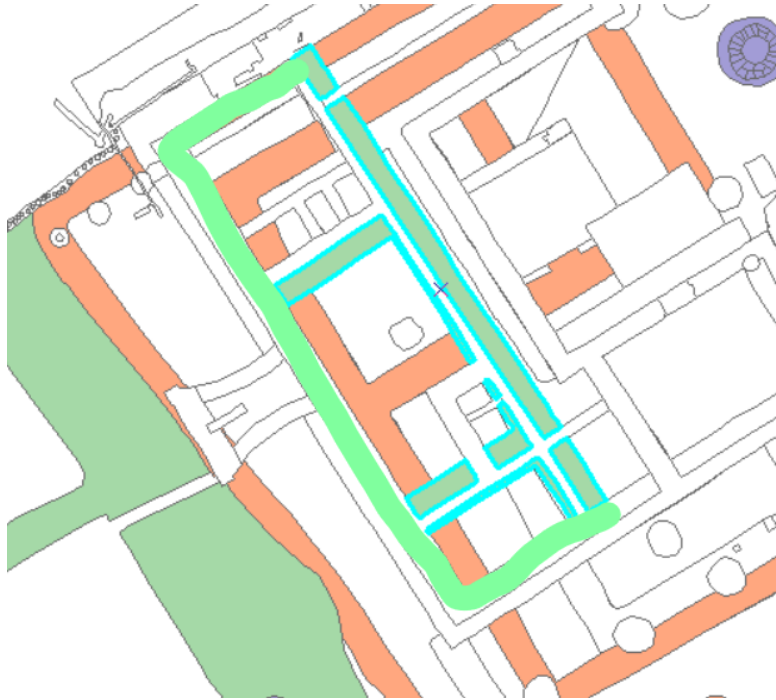
In fase 2 zijn de muren van het bouwwerk uit fase 1 inmiddels afgebroken en maakt het vierkante tot rechthoekige gebouw plaats voor een smaller, noord-zuid georiënteerd rechthoekig bouwwerk. Dit huis was ongeveer 24 meter lang en 8 meter breed en had een grondplan

bestaande uit ten minste drie secties, waarvan de middelste het grootst was. Tijdens de opgraving waren de resten van deze bouwphase te herkennen aan brede greppels van ongeveer 135 centimeter, gevuld met “een vrij donkere kleiige grond met wat puinresten,” (Woudstra, 1957b, p.42). De oostelijke rooilijn van het gebouw was regelmatig te volgen, de zuidelijke en westelijke kant bevonden zich onder de latere bebouwing. Volgens Woudstra moet deze fase “zeer radikaal gesloopt zijn”, aangezien enkel nog de greppels van dit gebouw zichtbaar zijn en de latere fase bovenop deze fase gebouwd is (Woudstra, 1957b, p.42).

De funderingen van de oostelijke muur van het gebouw uit fase 2 staan op de profieltekening door Woudstra aangegeven met “Per. I (14^e eeuw) [oostelijke muur]” (zie Figuur 23). Deze zijn op de tekening blauwgekleurd en bevatten resten van kloostermoppen en puin. De sporen zijn ingesneden vanaf de bovenkant van het veen, waarschijnlijk tot op het zand dat gelegen was onder het veen. Mogelijk is de periodisering in de beschrijving van Woudstra gebaseerd op het initiele idee dat de allereerste bouwphase pas in de 14^e eeuw zou zijn geweest. De andere bouwfasen op de profieltekening zijn aangegeven met “Per II. 16^e/17^e eeuw” (in het huidige onderzoek benoemd tot fase 3) en “westelijke muur 18^e eeuw [Mepsche]” (in het huidige onderzoek benoemd tot fase 4). Boven de twee sporen bevindt zich een afbraaklaag, afkomstig uit de periode dat het bouwwerk uit fase 2 werd afgebroken.

Figuur 23. Twee funderingsspooren uit fase 2 op profieltekening 1992-06228. In de bijschriften staat: “Per. I (14^e eeuw) [oostelijke muur]” en “afbraak Per. I”.

Figuur 24. De omtrek van het rechthoekige huis uit fase 2.

In de westelijke proefsleuf-uitbreiding van proefsleuf I werd een fragment van een muurwerk blootgelegd (zie Figuur 25). Hiervan bestonden de onderste funderingslagen uit grote kloostermoppen (30/31x15x9 cm) (Woudstra, 1957a, p. 9). De dikte van deze bakstenen kan een globale indicatie geven van de ouderdom, waarbij over het algemeen geldt dat hoe dikker de baksteen, hoe ouder deze is (Broekhuizen et al., 1992, p.149). Door de jaren heen werden de bakstenen dunner gemaakt, terwijl de lengte en breedte vrijwel hetzelfde bleven (Broekhuizen et al., 1992, p.149). Gemiddeld waren kloostermoppen tussen 29-31 x 14-15 x 8-9 x centimeter (lengte x breedte x dikte) (Broekhuizen et al., 1992, p.149). De kloostermoppen in het hierboven besproken muurwerk waren met 9 cm in dikte dus aan de grote kant. We moeten er echter rekening mee houden dat er verschillende maten baksteen tegelijkertijd in gebruik waren. Ook kwam hergebruik van bouwmaterialen vaak voor, wat betekent dat de kloostermoppen in de muurwerken van Faan mogelijk afkomstig zijn uit eerdere bouwfases en in de latere muurwerken zijn hergebruikt. Woudstra stelt dat het hier mogelijk gaat om een aanleg uit de 14e eeuw (Woudstra, 1957d). Verder was de muur merkwaardig genoeg aangelegd op een veenlaag en niet op een zandlaag.

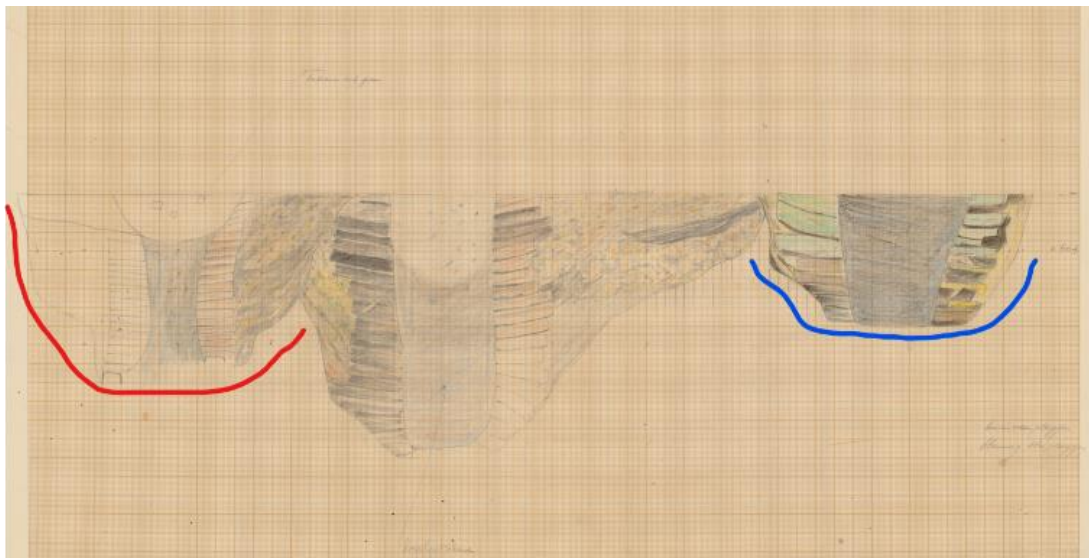
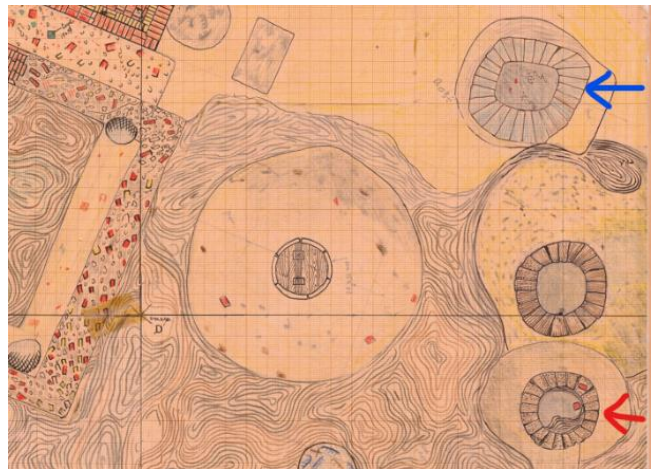
Figuur 25. “Proefsleuf I. Achter: de twee grachten, en de houtconstructie in het N. profiel. Op voorgrond links: fragm. fundering Kloosterstenen (?) Het profiel geeft een duidelijk beeld van zijn gelaagdheid. De donkere band is de veenlaag met daaronder schuinzandlaag (A) en de venlaag (?) (B). Uit de laag op het veen komen kogelpotscherven. De aanwezige kuil in het profiel vindt zijn uitsteek vanaf bovenkant van deze laag. Vóór de tegenovergelegen putwand een grote overeenkomstige kuil. Waarschijnlijk behoren deze overblijfselen bij de bewoning van genoemde muurfundering. gez. v. u. h. Z.W.” (Woudstra, 1957a, p.10). Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Fotonummer 5658, dia 3063.

3.2.3 Overige structuren

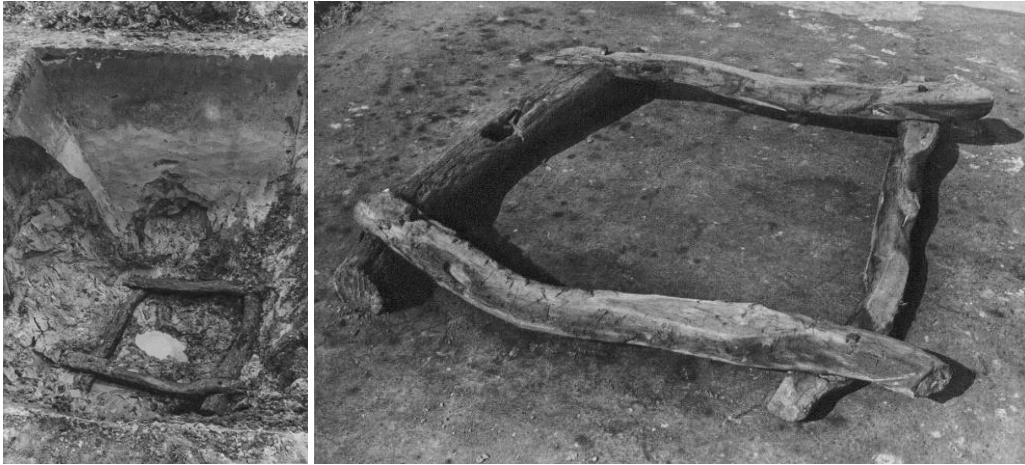
In totaal zijn er drie waterputten aan fase 2 toe te schrijven (zie Figuur 26). Ten noordwesten en zuidoosten van de grote waterput uit fase 1, aan de oostkant van het steenhuis waren twee waterputten zichtbaar. Het gaat hier om spoor 99 (vulling), 100 (plaggen) & 111 (insteek) en spoor 94 (insteek), 95 (plaggen) & 96 (vulling). De meest noordelijke waterput (rechts op de coupetekening; spoor 99, 100 & 111) was opgesteld uit veenplaggen en ongeveer 1,80 meter in diameter. De insteek van de put (spoor 111) doorkruist die van de waterput uit fase 1 (spoor 101) en is op de coupetekening te volgen tot een diepte van ten minste 2,00 meter diep. De bovenste vulling van de put bevatte puin en gebroken stukken baksteen (door Woudstra bijgeschreven op de coupetekening). Waarschijnlijk werd dit gebruikt om de put mee te dempen. De waterput had volgens Woudstra een houten putrand welke volgens een detailtekening van Woudstra naar het zuiden verzakt was (zie Figuur 27).

De putrand was zeer waarschijnlijk geen putrand, maar het raamwerk van een waterput en lag dus bewust onderin de put. Deze bestond uit vier houten balken van 160-180 cm die doormiddel van kepen en deugels op de hoekpunten in een vierkante constructie waren gezet. In de dagrapporten wordt deze houten constructie niet verder besproken.

De laatste waterput (rechts op de coupetekening; spoor 94, 95 & 96) was opgebouwd uit dikkere klei-plaggen en een aantal kleinere veenplaggen. De bovenkant van de put was 2,60 meter in diameter en 1,40 meter diep. De insteek van deze put is minder duidelijk dan die van de hierboven besproken put, maar doorsnijdt de insteek van de middelste waterput.

Figuur 26. (boven) De twee waterputten van fase 2, aangegeven met een rode en blauwe pijl. De kleuren corresponderen met de kleur op de coupetekening onder; **spoor 94, 95 & 96** en **spoor 99, 100 & 111**. Tekeningen door R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06256 & 1992-06224.

Figuur 27. Foto's van de houten putrand (spoor 181). Foto nr.'s: 37 & 37a. Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-8a & KB 106-18a.

3.3 Fase 3: Rechthoekig steenhuis met enkele vleugel, 1600-1700

Figuur 28. Overzicht van de opgegraven sporen te Faan uit fase 3.

3.3.1 Grachten en waterlopen

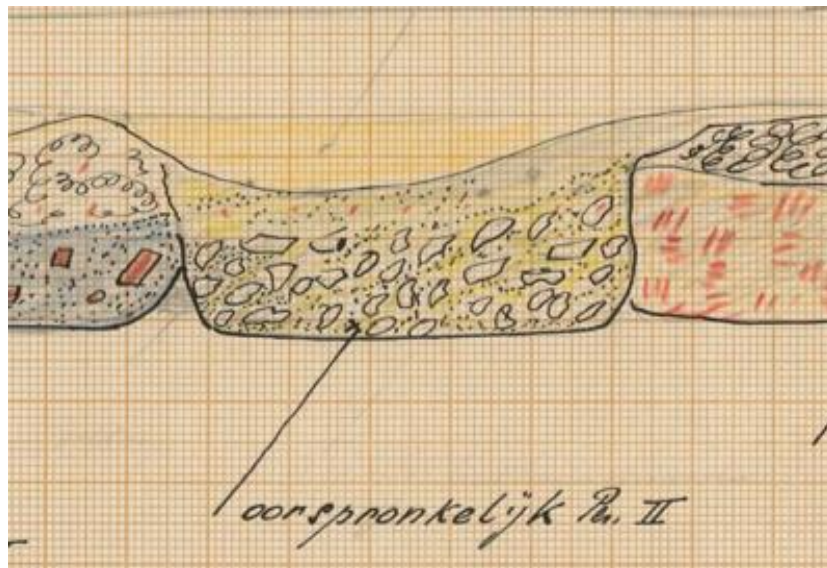
Tijdens fase 3 werd de beek (spoor 6) verlegd naar het oosten (spoor 47). Het gedeelte van de beek dat tot dan toe steeds gebruikt werd als natuurlijke begrenzing van het terrein werd nu volledig vergraven tot gracht. Aan de westkant van het terrein werd het gedeelte van de gracht dat in fase 2 een eiland vormde gedempt met ditmaal een gracht of sloot vanuit het zuiden tot aan het midden van het terrein. Hierdoor ontstond er aan de zuidwest kant van het terrein een eiland, hoewel deze niet volledig omgeven werd door water.

3.3.2 Bouwresten

Het bouwwerk uit fase 3 was tijdens de opgraving te herkennen aan “een samenstel van bouwsleuven die smaller van aanleg en van een veel lichtere tint zijn” dan de bouwresten van fase 2, zoals Woudstra beschrijft in het dagrapport (1957b, p.42). De sleuven hadden een zandige inhoud en bevatten minder puinresten dan de sleuven uit fase 2 (zie Figuur 29). De oriëntatie van het steenhuis uit fase 3 bleef hetzelfde als in fase 2 en versneed op sommige plekken de sleuven van het eerdere gebouw. Het rechthoekige gebouw kreeg in deze periode

volgens Woudstra een dwarsvleugel aan de noordoostkant, waardoor deze een L-vorm kreeg. In de dagrapporten is niet terug te vinden of deze verbouwing ook in het vlak te onderscheiden was van de latere verbouwing van de borg tot U-vorm. In de vlaktekening lijkt alleen spoor 189 deze afzonderlijke bouwfase enigszins te ondersteunen. Dit spoor loopt langs de zuidzijde van de noordoostelijke dwarsvleugel en langs de oostkant van het gebouw. Wat betreft de vulling toont dit spoor veel gelijkenissen met spoor 75; het spoor dat aan de noordzijde van de zuidoostelijke dwarsvleugel loopt.

In het profiel direct ten oosten van de funderingen uit fase 2 was een spoor zichtbaar dat was ingesneden vanaf de bovenkant van de afbraaklaag van fase 1 (spoor 71 of 82). Hierop moet de oostelijke muur uit fase 3 hebben gestaan.

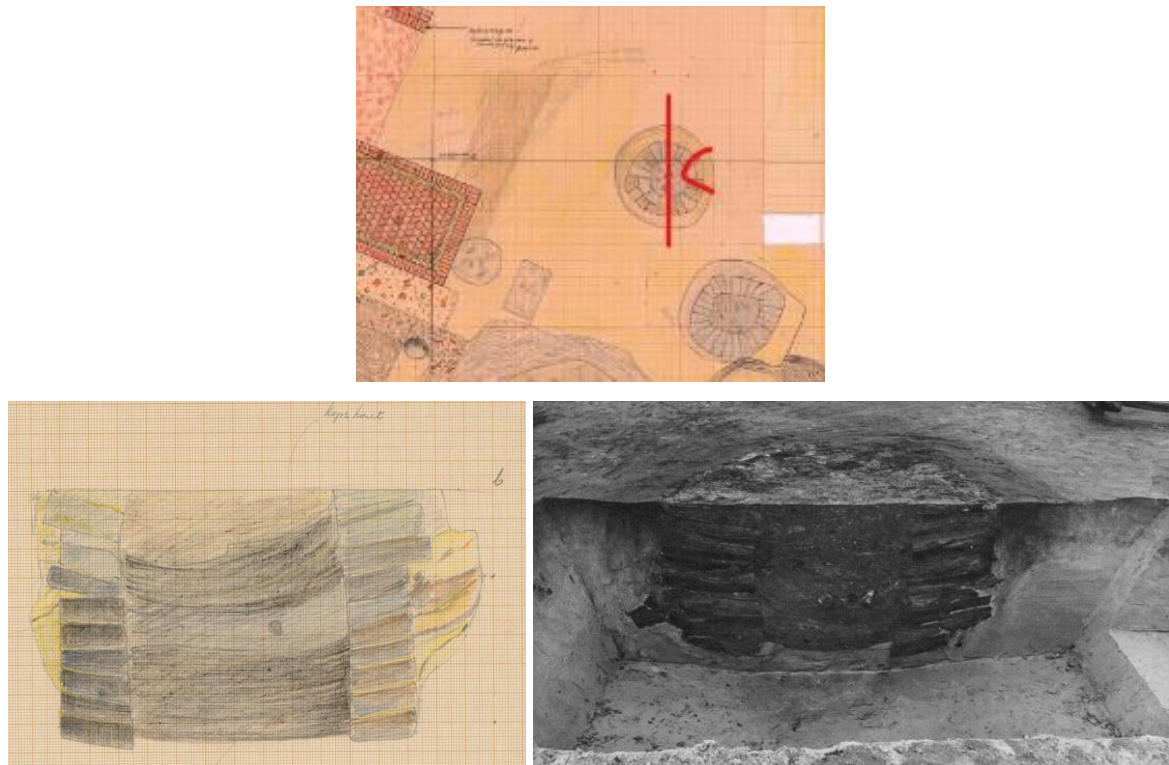

Figuur 29. Een fundering van de oostelijke muur van fase 3, spoor 71 of 82 (door Woudstra aangegeven als Periode II) op profieltekening 1992-06228. Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06228.

3.3.3 Overige structuren

De waterputten van fase 3 waren verspreid over het terrein aangelegd; in totaal waren dit er drie. Eén van de putten (spoor 91, 92 & 93) bevond zich aan de noordkant van het terrein bij de ingang van het steenhuis en was opgesteld uit plaggen van zowel veen als klei. De put was aan de bovenkant ongeveer 3 meter in diameter en 1,8 tot 2 meter diep.

De meest zuidelijke waterput (spoor 175, 176 & 177) was tevens opgesteld uit plaggen en had een rechthoekige insteek, zie Figuur 30.

Figuur 30. (boven) Vlaktekening, (linksonder) coupetekening en (rechtsonder) foto van één van de waterputten uit fase 3 (spoor 91, 92 & 93). Tekeningen en foto's van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummers 1992-06256, 1992-06236 & KB 106-25a.

3.4 Fase 4: U-vormig gebouw, 1700-1800

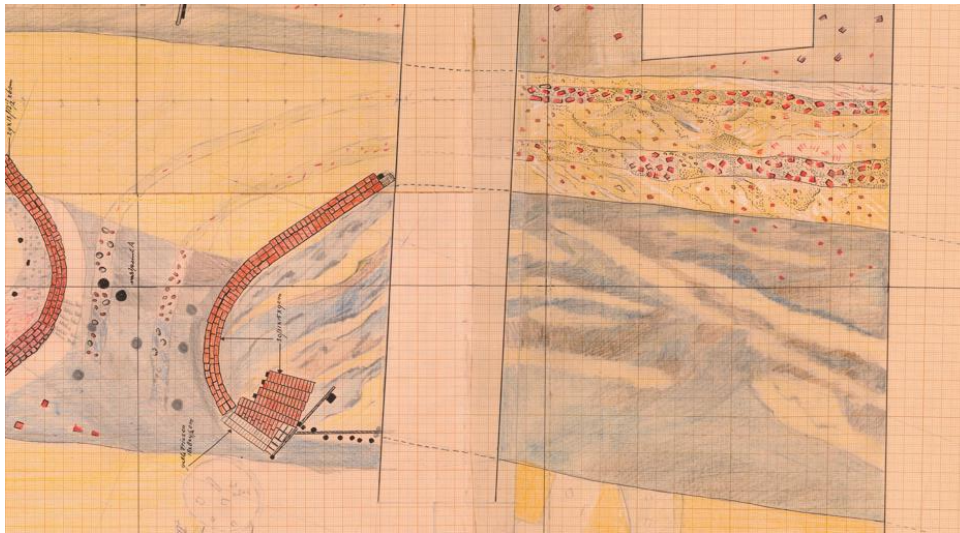
Figuur 31. Overzicht van de opgegraven sporen te Faan uit fase 4.

3.4.1 Grachten en waterlopen

Tijdens de vierde fase had het terrein twee grachten, waarbij de buitenste gracht pas later is aangelegd. Langs de binnenste gracht (spoor 2) werden wielsporen aangetroffen in de vorm van langgerekte greppeltjes (spoor 121 & 122), welke te volgen waren tot aan de oostelijke ingang van de hoofdburcht (Woudstra, 1957b, p. 30). Dit moet betekenen dat men vanuit het zuiden het terrein op kon rijden. Met de komst van de latere verbrede buitengracht zou dit niet meer mogelijk zijn geweest, tenzij hier een brug stond. Van een dergelijke brug zijn geen sporen aangetroffen. Waarschijnlijker is dat de ingang van het terrein bij het graven van de nieuwe gracht verplaatst werd naar de oostkant van het terrein.

Woudstra vermoedde dat de binnenste gracht met de zuidelijke ingang nog door de Mepsche in gebruik is geweest (Woudstra, 1957c, pp. 24 & 48). Historische bronnen en kaarten suggereren dat de borg, in ieder geval vanaf de tweede helft van de 18de eeuw, een ingang had aan de

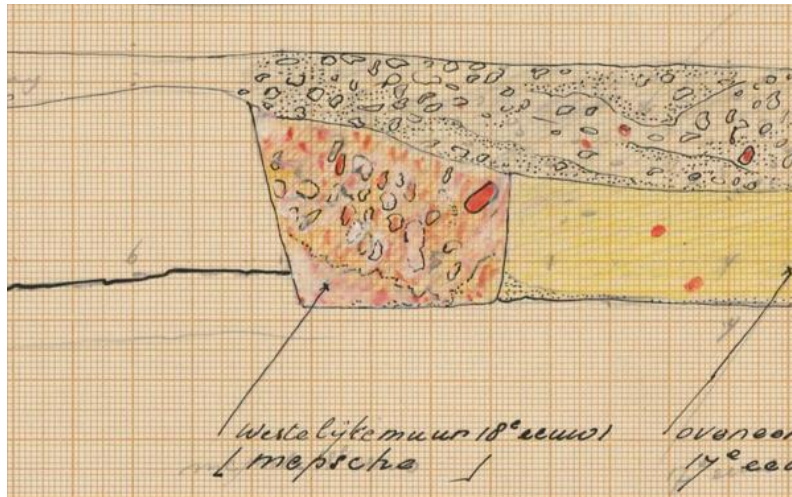
oostkant van het terrein die in verbinding stond met de weg vanuit het noorden (de tegenwoordige Fanerweg; zie Hoofdstuk 2.4). Mogelijk werd er gedurende de eerste helft van de 18de eeuw nog steeds gebruik gemaakt van alleen de binnengracht en de in fase 3 verlegde beek (spoor 47). Het feit dat de karresporen precies tussen de gracht en de beek in lopen versterkt deze hypothese. Vervolgens wordt in de tweede helft van de 18^e eeuw de buitengracht aangelegd, waardoor de ingang verplaatst naar de oostzijde van het terrein.

Figuur 32. De karresporen (spoor 121 & 122) als twee rood gespikkelde banen in het gele zand op de vlaktekening. Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummers 1992-06257.

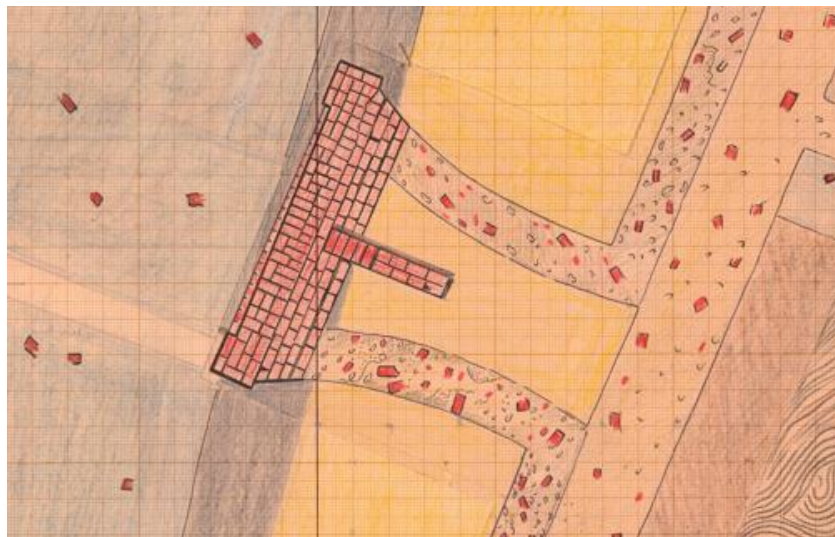
3.4.2 Bouwresten

Tijdens fase 4 wordt het gebouw uit fase 3 met vermoedelijk één vleugel, uitgebreid met een tweede vleugel aan de zuidkant. Hierdoor kreeg het L-vormige gebouw een U-vorm. Woudstra noemt in zijn eerste dagrapport dat het borgcomplex in 1725 verbouwd en vergroot is (Woudstra, 1957a, p.1). Ook wordt gesproken van een volledig nieuw gebouw dat door Rudolph de Mepsche gebouwd werd. De burcht zou volgens Woudstra in 1725 nog niet voltooid zijn geweest, want deze “had maar één vleugel” (Woudstra, 1957, p. 1; ook verwijst Woudstra hier naar Poort, 1931, n.b.). In één van de profielen waren de resten van de westelijke muur van de borg nog zichtbaar (zie Figuur 33).

Figuur 33. Detail profieltekening 1992-06228 met daarop de resten van de westelijke muur. In het bijschrift staat “Westelijke muur 18e eeuw [Mepsche]”. Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummers 1992-06228.

Wat verder opvalt is dat er aan de westkant van het gebouw in het midden een “uitspringend muurwerk” van bakstenen was aangebouwd (spoor 87 & 88; Woudstra, 1957c, p.49). Helaas is deze structuur niet op de foto gezet. De vorm doet denken aan een trap of klein terrasje, welke tot aan de binnenste gracht liep. Volgens Jaap G.N. Renaud, die op 14 juni 1957 een bezoek bracht aan de opgraving, moest het muurwerk een achterbalkon zijn geweest (Woudstra, 1957c, p. 49).

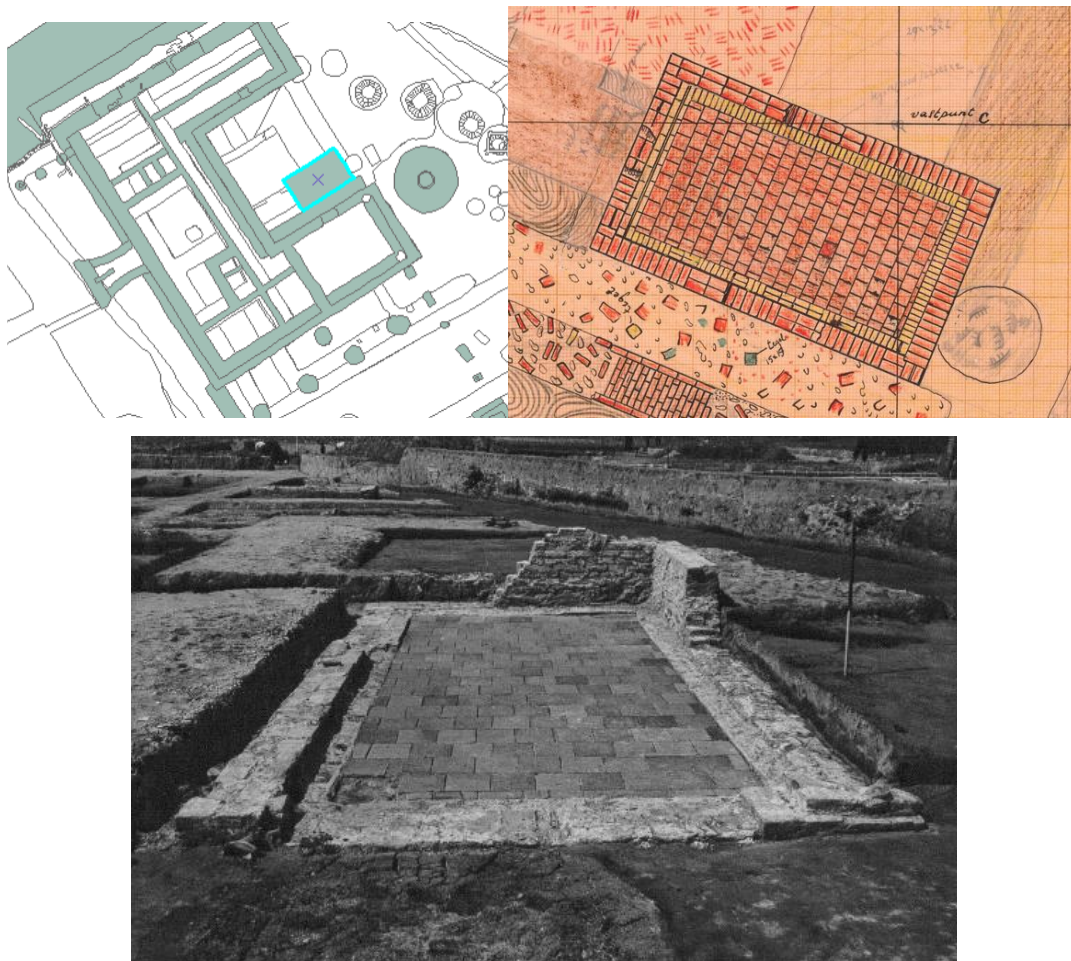

Figuur 34. Detail van de vlaktekening met daarop de bakstenen structuur (spoor 87 & 88) aan de westkant van het gebouw uit fase 4. Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummers 1992-06256.

Tussen de twee vleugels van de borg in en tegen de binnenkant van de zuidelijke vleugel lag een ommuurde tegelvloer, welke geïnterpreteerd kan worden als de kelder of waterkelder van

de borg (spoor 102). Gezien de kelder aan de kant van de zuidelijke vleugel lag, welke pas halverwege de 18^e eeuw is aangebouwd, moet de kelder pas later in fase 4 gebouwd zijn. Als we ervan uitgaan dat de kelder niet veel dieper lag dan de fundamentresten van de muren, dan betekent dit dat het oorspronkelijke woonniveau van de borg een stuk hoger moet hebben gelegen (Woudstra, 1957b, p.42). Op de vlaktekening en in de dagrapporten staan helaas geen hoogtemetingen van de kelder vermeld.

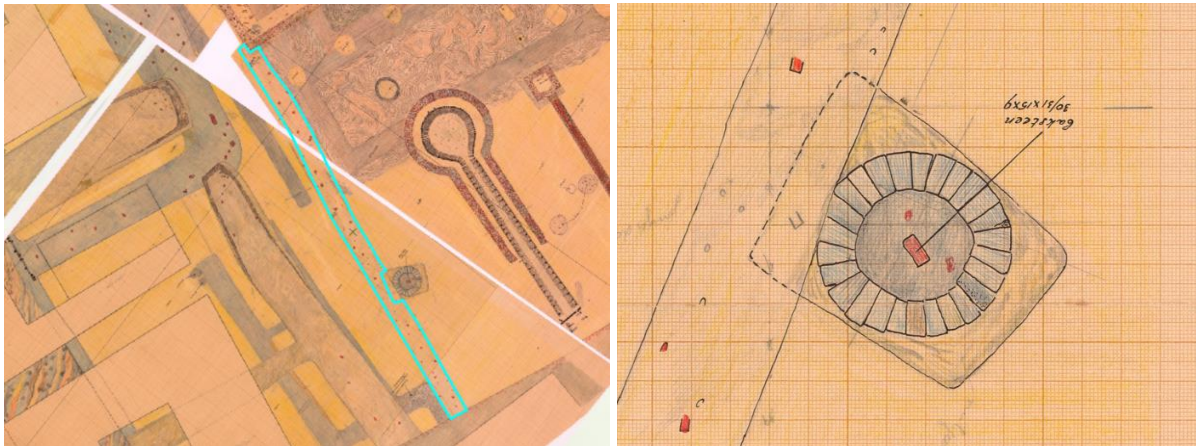
Woudstra meldt er het volgende over: *“De reeds genoemde tegelvloer met muuromgrenzingen ligt niet in maar tegen (of buiten) de N. zijde van deze vleugel. Het woonniveau zal zeker veel hoger hebben gelegen als we thans nog kunnen constateren. Als zodanig is het wel voorstelbaar dat deze overblijfselen van een ondergrondse kelder afkomstig zijn. Een kelder, die extern niet in het bouwwerk zichtbaar was.”* (1957b, 42).

Figuur 35. De kelder (spoor 102) van de borg uit fase 4 op de digitale kaart, de originele vlaktekening en op de foto. Tekening en foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummers 1992-06256 & KB 105-28.

Verder werd er in het zuidelijke verlengde van de westelijke muren van het gebouw een $\pm 1,30$ meter breed, zandig spoor met baksteenfragmenten (formaat: $29 \times 13\frac{1}{2}/14 \times 6$ cm) herkend in

het veenpakket (spoor 132; Woudstra, 1957c, pp.43 & 51). Dit spoor doorsnijdt een eerder aangelegde waterput (spoor 175, 176 & 177) en is naar het zuiden toe te volgen tot aan de in fase 4 aangelegde buitenste gracht (spoor 1). Woudstra noemt dat deze sleuf met puin wellicht de oostelijke rooilijn van een gebouw vormde (Woudstra, 1957b, p.36). Een rooilijn duidde aan tot waar er gebouwd mocht worden. In dit geval zou het gaan om de rooilijn van de achtergevel van het steenhuis/ de borg.

Figuur 36. (links) Het brede, zandige spoor met baksteenfragmenten (spoor 132) & (rechts) de zuidelijke waterput uit fase 3 (spoor 175 (insteek), 176 (plaggen) & 177 (vulling). Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06256.

Een indicatie voor de datering van het lange afbraakspoor is de zandstenen gedenkplaat die aan de noordzijde van dit spoor, vlakbij de zuidwestelijke hoek van het gebouw, gevonden werd. Deze gedenkplaat had het opschrift “A^o 1627”, wat doet vermoeden dat deze bouwsteen oorspronkelijk uit het gebouw van de vorige fase (fase 3) in de 17^e eeuw afkomstig is en vervolgens tijdens de afbraak van dit gebouw in de sleuf van fase 4 terecht is gekomen (Woudstra, 1957c, p.43). Het is onduidelijk waar de gedenkplaat zich momenteel bevindt.

Figuur 37. Markering van de zandstenen bouwsteen uit 1627 op de vlaktekening van Woudstra (zuid = boven). Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06256.

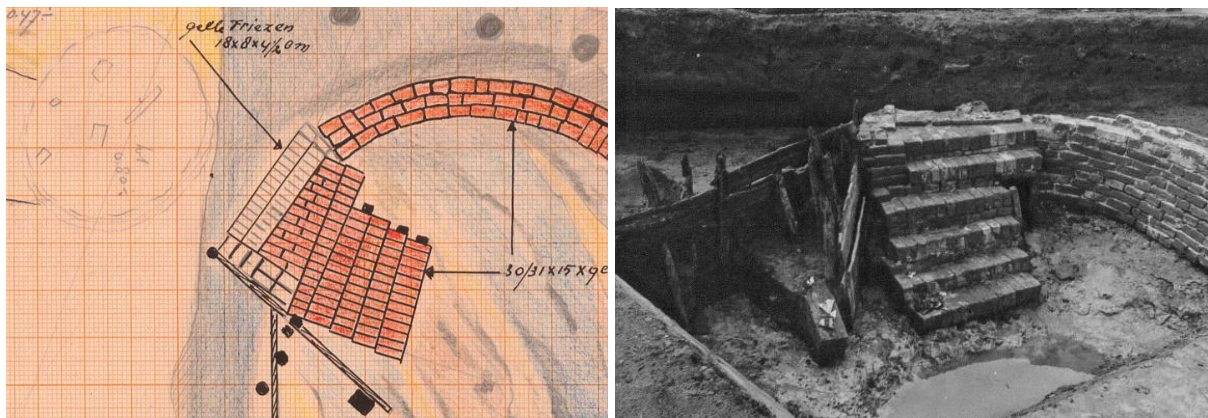
Een ander fenomeen dat opvalt voor deze fase is de aanwezigheid van een viertal veelhoekige funderingsgaten die op een rij evenwijdig aan de sporen van de zuidelijke borgmuur liggen (spoor 7-10 ; Woudstra, 1957c, p.47). De kuilen bevatten een “vrij lichte kleiige vulling met weinig rood baksteenpuin,” die door het veenpakket gegraven waren en hadden een diameter van ± 170 centimeter. Woudstra interpreteerde deze sporen als stiepgaten waar zuilen op gestaan zouden hebben van een veranda die tegen de zuidelijke muur aan was gebouwd (Woudstra, 1957c, p.47). Ten oosten van deze vier kuilen waren vijf paalkuilen met eenzelfde soort vulling zichtbaar, die kleiner en rechthoekig van vorm waren (spoor 15, 125, 126, 128 en 129; Woudstra, 1957c, p.48). Deze paalkuilen lagen in lijn met de zuidoostelijke hoek van de borg impliceren volgens Woudstra dat hier een gesloten wand stond en “wellicht een oostelijke aanbouw aan de veronderstelde waranda” (Toelichting: *waranda* is een contaminatie van ‘veranda’, waarmee een aanbouw aan een woning met houten vloer bedoeld wordt, en ‘warande’, de benaming van een jachtterrein of lusthof. In dit geval wordt een veranda bedoeld). Eén van de interpretaties van Woudstra voor de kuilen is dat hier een open aan- of uitbouw heeft gestaan waar wagens en paarden in konden worden ondergebracht (Woudstra, 1957c, p.47). Daarnaast noemt hij dat de ingang van deze aanbouw dan aan de oostkant zou hebben gezeten. De interpretatie van de rechthoekige paalsporen als gesloten wand zou in dat geval echter niet logisch zijn. De afstand tussen de rechthoekige paalsporen is steeds maximaal ± 170 cm wat, in het geval dat er een deur in de wand aanwezig was, voor een wagen te smal zou zijn geweest. Verder had de te tuin van de borg in deze fase een sleutelvormige vijver, zoals te zien op Figuur 36 en 38.

Figuur 38. De vier ronde stiepgaten (spoor 7-10) en de vijf rechthoekige paalgaten (spoor 15, 125, 126, 128 en 129) op de vlaktekening en de digitale vlaktekening.

3.4.4 Overige structuren

Een bijzondere structuur in de binnenste gracht van fase 4 is de trap die bij de oprit van het terrein de gracht in daalt (spoor 118; Woudstra, 1957b, p.22). De trap met zes treden is gemaakt van baksteen (30/32 x 15 x 9 cm) en een laag kleine gele steentjes (8 x 8 x 4 cm) (Woudstra, 1957b, p.22). “Naast, en hier en daar onder de treden, komende staande en liggende balkjes voor;”; volgens Woudstra wellicht van een voorafgaande periode. De treden van de trap toonden aan de voorkant sterke slijtsporen. Woudstra beschrijft dat de trap waarschijnlijk dienst heeft gedaan voor het scheppen van drinkwater voor dieren. Ook zegt hij dat het mogelijk is dat men hier de was heeft gespoeld (Woudstra, 1957b, p.22).

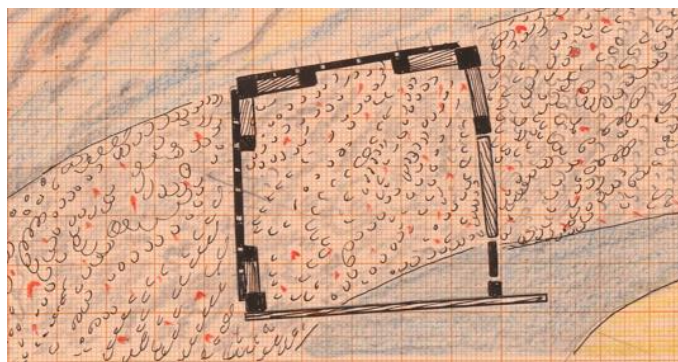
Figuur 39. De stenen trap in de binnenste gracht op de vlaktekening en op de foto.

In de noordoosthoek van de binnengracht werd een vierkante houten constructie gevonden met daarop een gemetseld muurwerk (spoor 49; zie foto 2 & 3 in Bijlage 3). Woudstra meldt hierover het volgende:

“De resten bestaan uit een aan de voorkant ingeslagen zware eiken balk (maximale lengte 2.00m, van 0.40⁺ tot 1.60 ÷ N.A.P.). De balk vertoont aan zijn ondereinde een afgerond en tevens aangepunt gedeelte. Naar boven is het geheel vlak en rechthoekig. De punt van de balk is via het oudste grachttaalud, diep in de vaste grond gedreven. De balk staat wat schuin en helt naar binnen iets over. Waarschijnlijk om het draagvermogen te vergroten. De balk heeft een vlakke breedte van 20 cm. Ongeveer 25 cm onder de bovenkant heeft men een rechthoekige schoorbalk aangebracht (br. 12cm) die tegen de binnenkant van de verticale balk gespijkerd is. Samen vormen ze een vlak geheel. De schoorbalk verloopt ongeveer onder een hoek van 45° schuin naar boven. Bij de aanhegting heeft men de schoorbalk met een verstek afgezaagd. Verder naar binnen van de grachten worden nog meerdere houtresten angegraven. 2.55m. vanaf de voorkant van de ingedreven balk treffen we een op zijn kant staande dikke eiken plank die naar het Z. uit het onderhavige profiel steekt (br. 20cm., d. 5cm). Vlindgent (?), 20cm binnen

de staande plank, het ondereind van een 10cm dikke, schuin aangepunte, rechthoekige paal. Beide voorgaande overblijfselen raken met de vaste grond. Wat spectacul. is een doorop volgende, zeer breede, staande plank die tot 20cm in de vaste bodem gaat (br. 32 cm, d. ____ cm, l. 90 cm, van 0.40⁺ tot 0.50 ÷ N.A.P.) Wij krijgen de indruk dat ook de plank in de grond is geslagen. De onderkant gaat althans door het talud van de oudste gracht. De stand van de plank is evenwijdig aan de ingedreven voorste balk. Tussen de balk en de breedde plank bevindt zich de reeds eerder genoemde grondmassa met puinresten. Het is niet duidelijk wat eerder aanwezig was, de houtconstructie of de grondmassa. Het feit dat er voor de houtconstructie geen zichtbaar insteek door de massa zichtbaar is zouden we mogen veronderstellen dat de grondmassa met puinresten tussen de constructie moet zijn gestort en aldus van oudere datum is. Een uitgebreider onderzoek kan wellicht een antwoord geven.

Op de houtconstructie was tevens een uitstekend muurwerk geplaatst (steenformaat 23x10x4/2 cm). Ook het muurtje geeft, naast de afmetingen van een daarbij gebruikte baksteen, de indruk van jonge bewoning afkomstig te zijn (borgcomplex 1725, Rudolf de Mepsche). Hierbij geeft de bedoelde gronddoorsnede (?) nog te zien dat het bouwsel op de grondmassa met puin gebouwd is. Uit voorgaande opsomming van verschijnselen blijkt wel dat de oudste grachtvulling van oudere tijden afkomstig moet zijn. Het bouwsel was evenlang als de daaronder aanwezige breedte der houtconstructie. het bewaard gebleven muurfragment bestond uit nog zes lagen van onder naar boven, kops-lange(?) gelegd." (Woudstra, 1957a, pp.6–7).

Figuur 40. De vierkante houten constructie op de vlaktekening.

In dit hoofdstuk is een selectie van de archeologische data afkomstig van de opgraving te Faan gepresenteerd en geanalyseerd. In het volgende hoofdstuk zal een deel hiervan verder worden geïnterpreteerd en worden vergeleken met archeologische data van andere verdedigbare steenhuisen en borgen in de provincie Groningen.

HOOFDSTUK 4: DISCUSSIE

Om de verschillende sporen en structuren van de opgraving beter te kunnen interpreteren is het zinvol om deze te vergelijken met soortgelijke sporen en structuren van verdedigbare steenhuizen en borgen in Groningen.

4.1 Fase 1: 1200-1300

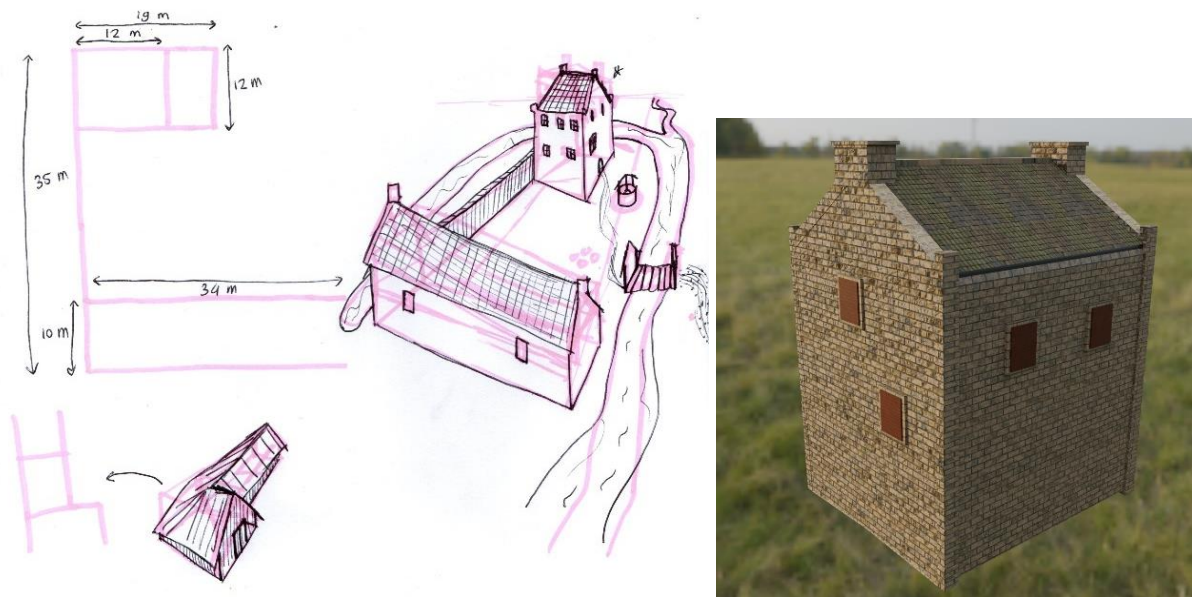
Het oudste sporencomplex is volgens Woudstra het oudste borgtype van Groningen en vergelijkbaar met het nu nog enige steenhuis in Friesland en het “Steinhaus” bij Bunde in Oostfriesland (Duitsland) (Woudstra, 1957d, n.p.). Dergelijke steenhuizen zijn rechthoekige torens, zonder versiering en slechts een paar kleine vensters of schietgleuven / lichtopeningen. De vloeren van de kamers bevatten veelal kleine, vierkante vloertegels. Het voornaamste doel van het steenhuis was om bescherming te bieden tegen invallen van vijanden (Woudstra, 1957d, n.p.). In de beginfase van sommige verdedigbare huizen of torens, dienden deze vaak als versterkte opslagplaats voor bijvoorbeeld graan. Baksteen werd pas aan het einde van de 12de eeuw geïntroduceerd als bouw materiaal, waardoor er daarvoor vooral gebruik gemaakt werd van tufsteen en hout voor het bouwen van belangrijke bouwwerken zoals kerken en boerderijen (Battjes & Ladrak, 2010, p.19).

Formsma et al. noemen dat de oudste huizen te Faan waarschijnlijk op een terpje stonden met een gracht eromheen (1987, p. 4). Uit de opgraving is niet gebleken dat deze verhoging inderdaad het gevolg was van een terpje. Eerder gaat het hier om een natuurlijke verhoging in het landschap dat nét boven het NAP uitkomt.

Bouwresten

Kenmerkend voor de grondsporen van het eerste huis op het opgegraven terrein te Faan is de afwezigheid van puin in de sleuven. Of er in deze fase al sprake is van een gebouw gemaakt van steen wordt niet duidelijk uit de spoorbeschrijving in de dagrapporten van Woudstra of de tekeningen. Plattegronden van Laat Middeleeuwse houten gebouwen zijn in Groningen vooralsnog niet bekend, maar dit sluit niet uit dat er destijds houten gebouwen gestaan hebben. De standsporen in Faan uit fase 1 lijken wat betreft de dikte (ca. 1,4-1,6 meter dik) wellicht beter te passen bij een stenen gebouw, maar een houten gebouw als vroege fase is zeker niet ondenkbaar. Het grondplan van het meest noordelijke gebouw te Faan was 19 x 12 meter met een verdeling in twee vlakken van 12 x 12 meter en 7 x 12 meter waarvan de grondsporen in

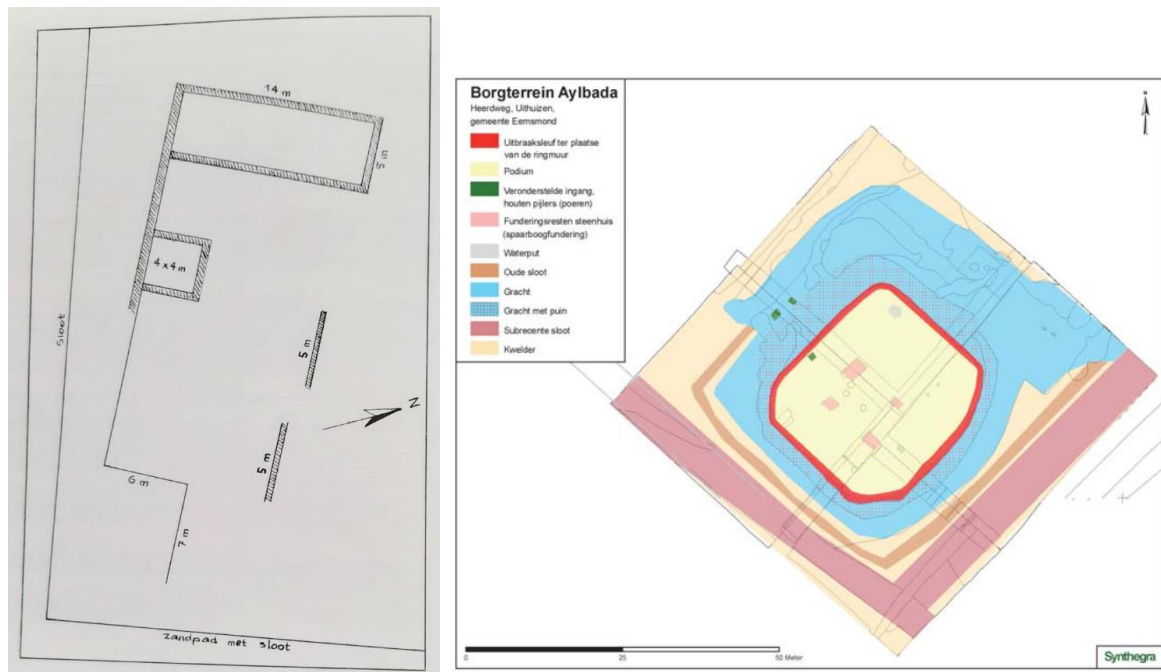
het veen tot op het zand onder het veen waren aangelegd. Een vergelijkbare bouw op het veen was zichtbaar bij het steenhuis te Midwolda, waar de grondverbetering van het opgegraven huis in de vorm van geel zand door het veen tot op het vaste zand aangeslempd waren (Molema, 1994, p.131).

Figuur 41. (links) Schets van het grondplan en een interpretatie van de eerste fase van het steenhuis (door: S. Folgerts, 2023) & (rechts) interpretatie van het gebouw o.b.v. de schets (door: S. de Boer, 2023).

De vorm van het grondplan van de eerste bouwfase te Faan kent in Groningen vooralsnog geen parallellen. Wat nog het meest in de buurt komt van deze bouwfase is de interpretatie die gemaakt werd van het grondplan voor het Aylbadahuis bij Uithuizen. Dit steenhuis stond op een woonheuvel, in de volksmond “hoogte” genoemd, die tussen 1946 en 1950 werd afgegraven en geëgaliseerd (Bolt, 1982, p.189; note: Bolt spreekt hier van het Ulbrandahuis, maar bij later onderzoek kwam naar voren dat het hier gaat om het Aylbadahuis; Diependaal and Hantzen Kremer, 2009, p.30). In 1977 werd een deel van het terrein afgegraven en onderzocht, waarbij fundamentresten van het huis werden blootgelegd (Bolt, 1982, p.189). Deze bestonden uit 80-90 cm dikke sporen die een plattegrond vormden van een vermoedelijk 14 meter breed en 30-35 meter lang gebouw. De daadwerkelijke sporen waren 14 x 5 meter, 4 x 4 meter met aan de oostkant nog twee sleuven van 5 meter lang (zie Figuur 42). Het steenhuis werd omgeven door een gracht. Na het onderzoek werden de puinresten opgeruimd. Bij archeologisch onderzoek in 2009 werd de precieze locatie van het Aylbadahuis vastgesteld en werd een eerdere fase van het steenhuis blootgelegd. Gezien de egalisatie van het terrein was in 2009 enkel de onderste laag van de woonheuvel nog intact. De sporen van de vroege fase zien er anders uit dan de sporen van de jongste fase. Het vroege steenhuis was rechthoekig van vorm en besloeg 7,5 x 11 meter.

De funderingen bestonden uit een boogconstructie met bakstenen van 32 x 15 x 8,5 centimeter (Diependaal and Hantzen Kremer, 2009, p.32). Dit vroege steenhuis kon worden gedateerd in de 13^e eeuw op basis van het vroegste aardewerk.

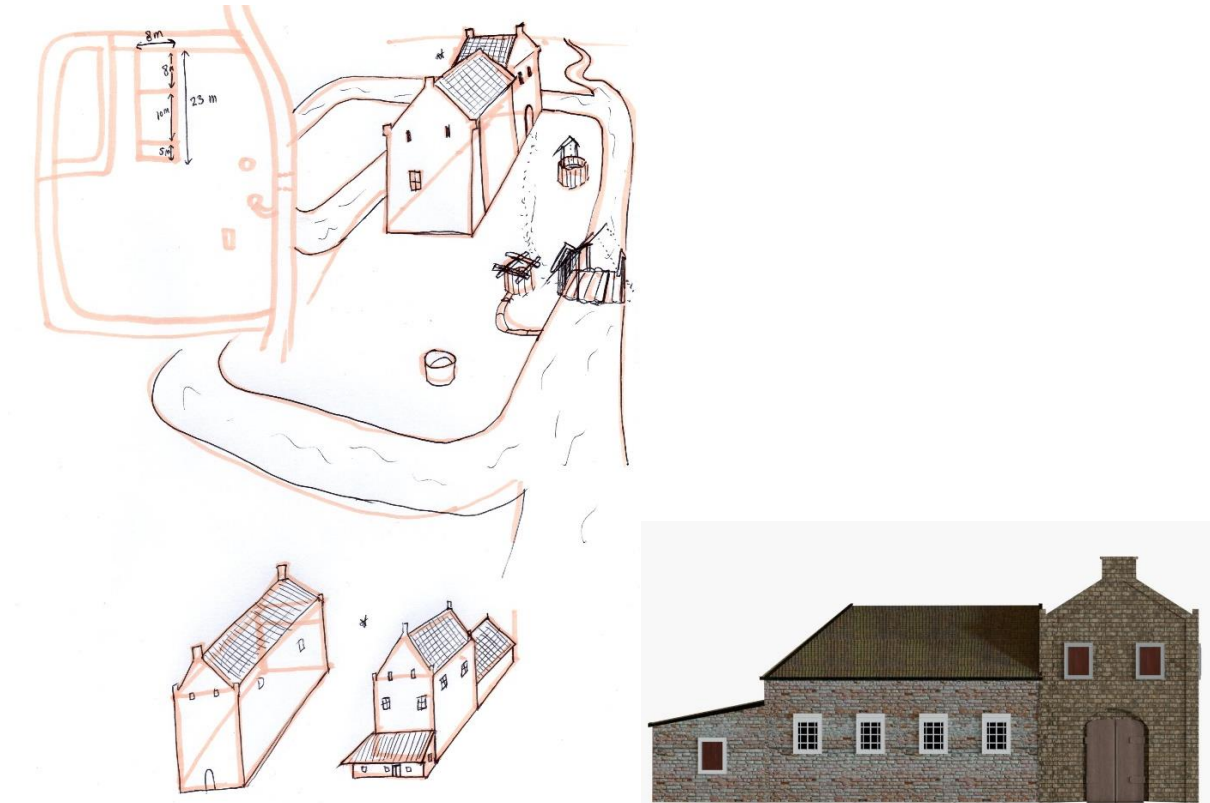
Figuur 42. (links) Plattegrond van de jongere bouwphase van Aylbada. “*Schets van de fundamentresten van het [Aylbadahuis]*” zoals bij het onderzoek in 1977 naar voren kwam. “*Het huis besloeg een oppervlakte van ca. 14 x 30-35 m.*” (Bolt, 1982, p.190; op basis van een ruwe schets door de heer E.J. Mulder te Uithuizen).; (rechts) Plattegrond van de vroegere bouwphase van Aylbada (Diependaal en Hantzen Kremer, 2009, fig.11).

Het jongere grondplan van steenhuis Aylbada lijkt op de schets te zien in Figuur 42 enigszins op dat van de eerste fase te Faan. Wel zorgt het toepassen van dezelfde plattegrond bij Faan voor problemen. Als we de muren op dezelfde manier zouden doortrekken, dan zouden de muren in de noordoostelijke hoek van het gebouw de oude waterloop doorsnijden. Of er in de eerste fase te Faan al sprake is van een steenhuis, is niet zeker. Mogelijk is er dan sprake van een houten huis, boerderij of schuur. Als we het jongere grondplan van steenhuis Aylbada toepassen op het gebouw te Faan, dan zou de plattegrond een vierkant vormen van 34 bij 34 meter. Dit zou een uitzonderlijk groot complex zijn geweest. Voor een vroeg steenhuis is dit een zeer ongebruikelijke vorm, waardoor het wellicht aannemelijker is dat we hier te maken hebben met een ander type gebouw. Vooralsnog betekent dit dat er voor de vroegste bouwphase te Faan geen parallel beschikbaar is in Groningen.

4.2 Fase 2: 1300-1600

Bouwresten

Kenmerkend voor fase 2 is het rechthoekige grondplan van het steenhuis te Faan. Het gehele grondplan heeft een afmeting van 23 x 8 meter en wordt in de breedte opgedeeld door twee sleuven van dezelfde dikte als die van de ommuring (ca. 1,6 meter). Hierdoor is het grondplan verdeeld in een vak van 8 x 8 meter, 8 x 10 meter en 8 x 5 meter. Samen vormden deze een relatief groot complex.

Figuur 43. (links) Schets van het grondplan en een interpretatie van de tweede fase van het steenhuis (door: S. Folgerts, 2023) & (rechts) een interpretatie van het gebouw o.b.v. de schets (door: S. de Boer, 2023).

Als we dit vergelijken met het grondplan van andere steenhuizen in Groningen valt op dat het complete grondplan tweemaal zo lang is als het grondplan van veel andere steenhuizen in Groningen. Het grondplan van de Wedderborg was 8,5 x 10,5 meter, dat van Dijksterhuis 8,3 x 11 meter, van Gockinga 8,5 x 10,4 meter, van Lellens 7,15 x 10,6 meter, van Bellingwolde 10 x 11 meter, van Lettelbert 8,15 x 13 meter en van het steenhuis te Midwolda 8 x 10 meter (Formsma et al., 1987, p.3; Molema, 1994, p.131). Ook voor Formsma et al. bleef dit niet onopgemerkt: *“Het huis te Faan vertoonde bij de opgraving een gecompliceerder beeld.”*, waarmee waarschijnlijk ook de sporen van de eerste fase bedoeld werden (1987, p.3). De

afmetingen van de twee grootste vakken komen meer in de buurt bij dat van andere steenhuizen. Molema (1994) biedt hiervoor een mogelijke verklaring.

Figuur 44. “Detail van de kaart van het ‘klooster Holdt’ te Heiligerlee uit 1740 door A. Verburgh (Groninger Archieven, NL-GnGRA_817_964) (Molema, 1994, p.131).

Bij de opgravingen naar een steenhuis te Midwolda vroeg men zich af hoe het kon dat er geen bijgebouwen waren aangetroffen. Er wordt namelijk aangenomen dat steenhuizen over opslagruimte voor graan beschikten en dat sommige vroege steenhuizen zelfs in eerste instantie gebruikt werden voor opslag en niet voor bewoning. Om dit te kunnen realiseren werd het *langhuis* geïntroduceerd (Molema, 1994, p.132). Molema noemt het ‘klooster Holdt’ te Heiligerlee als voorbeeld van een combinatie van een langhuis en een steenhuis. Dit ‘klooster Holdt’ staat afgebeeld op de kaart van Allard Verburgh uit 1740, zie Figuur 44. Een combinatie van steenhuis en langhuis zou kunnen verklaren waarom we te Faan in fase 2 te maken hebben met een zodanig langwerpige grondplan.

De volgende drie pagina’s tonen artistieke bijdragen met daarin enkele interpretaties van structuren uit fase 1 en 2, gemaakt door Teeuw en De Boer (2023).

*De verdeling van sporen (...) is in werkelijkheid nooit zo
zwart-wit geweest als die wellicht doet lijken.*

Sanne Folgerts, zie H3

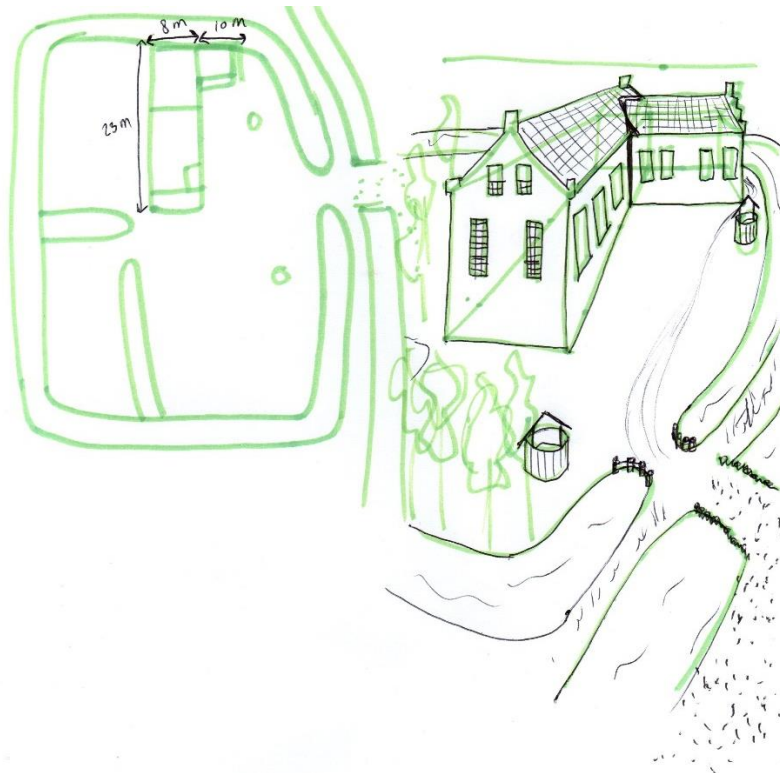
“De vorige twee pagina’s tonen interpretaties van Fase 1 en 2. Waar de hoofdstukken een scherpe hantering aanhouden qua fasen, vervagen wij deze grens. Zoals Sanne noemt, “is [het] mogelijk dat bepaalde sporen afkomstig zijn uit een langere periode en/of dat meerdere fases overlappen” (Folgerts, 2023). We worstelen in de afbeeldingen met verschillende objecten en constructies als de kogelpot, benen kam, put, en vlonder, die door de twee fasen zweven in hun gebrekkige faseerbaarheid. We trekken hiermee geen conclusies, maar omarmen – met moeite – juist de onzekerheid en onoplosbaarheid van de vraagstukken.

In plaats van de objecten en constructies te tonen in hun volledigheid en perfecte staat, tonen we ze juist in hun incomplete, aangetaste of afgebroken staat. Aan de ene kant reflecteert dit de instabiele staat waarin de archeologen de materialen aan hebben getroffen. Tegelijkertijd worden hierdoor ook de opbouw en functie van de verschillende objecten duidelijk: het huis toont zich bijvoorbeeld pas echt als huis en defensief bouwwerk, als het in brand staat. Vergelijkbaar met de concepten van *Vorhandenheit* en *Zuhandenheit* van de Duitse filosoof Heidegger, stellen we dan ook dat wanneer een object of gebouw kapot gaat, het zichzelf plots “onthult”: je merkt opeens hoe het eruitziet, voelt, uit welke materialen het is opgebouwd en hoe het geconstrueerd is – veel meer zo dan in het dagelijkse gebruik of de complete staat, waarin de gewenning en bekendheid met een object of gebouw je kan verhinderen om deze duidelijk te zien of ervaren (Heidegger, 1962, p. 48). Op deze manier is de onvolledigheid van een object juist een kwaliteit die het object onthult, en de dynamiek van het object door de jaren heen blootgeeft.” (Teeuw & De Boer, 2023).

4.3 Fase 3: 1600-1700

Bouwresten

De derde bouwphase van Bijma zou volgens de interpretaties van Woudstra te herkennen zijn aan de uitbouw van een vleugel aan de noordoostzijde van het gebouw (zie Figuur 47 voor een schetsmatige impressie). Woudstra lijkt zijn interpretatie te baseren op het feit dat veel andere borgen in Groningen in de 16e en 17e eeuw een dwarsvleugel kregen en op de gevonden gedenksteen met het jaartal 1627 er op (Woudstra, 1957d). Dit laatste zou een jaartal zijn waarin de borg verbouwd werd. Woudstra categoriseerde de bovenste helft van spoor 189 als behorende tot de fase met maar één dwarsvleugel en de onderste helft alsook spoor 75, welke relatief gelijk zijn van aard als behorende tot de jongere fase met twee dwarsvleugels. Op basis van de vlaktekeningen kan niet duidelijk worden bepaald of de aanname van Woudstra, dat de uitbouw van een enkele dwarsvleugel als losstaande bouwphase gezien kan worden, daadwerkelijk klopt. De grondsporen van de beide vleugels van de borg zien er hetzelfde uit en lopen op de tekening in elkaar door. Daarnaast is er enkel een profieltekening gemaakt van een klein deel van de noordoostelijke dwarsvleugel (tekening 1992-06233) en niet van de zuidoostelijke dwarsvleugel van de borg, waardoor de gelaagdheid van beide dwarsvleugels niet kan worden vergeleken.

Figuur 47. Schets van het grondplan en een interpretatie van de derde fase van het steenhuis (door: S. Folgerts, 2023).

Dat in acht nemend is Woudstra's interpretatie wel aannemelijk, gezien de vergelijkbare ontwikkeling van een aantal andere borgen in Groningen. Borgen als de Onstaborg, Verhildersum en Rensuma kregen onder meer allemaal een L-vorm (Formsma et al., 1987, pp.32, 200, 340 & 415). Toen na 1594 de oorlog in de Ommelanden ten einde was verloren veel borgen definitief hun militaire functie (Formsma et al., 1987, p.23). De 17^e en het begin van de 18^e eeuw is een periode die ook wel de bloeitijd van de borgen in de Groningen genoemd wordt (Formsma et al., 1987, p.23). Doordat de verdedigbaarheid van de borgen niet meer zo van belang was, kreeg de bewoonbaarheid van de borgen een voornamere rol. Dit kwam tot uiting in de vorm en manier van bouwen; borgen kregen vrijere vormen met uitbouwen, torens en bijgebouwen (Formsma et al., 1987, p.23).

De afnemende militaire functie van de borg is niet alleen terug te zien in de vorm van het gebouw, maar ook in de afnemende dikte van de meeste muren. Waar de funderings-sleuven van het gebouw in fase 1 en 2 nog ca. 1,5 tot 1,7 meter breed zijn, is deze in fase 3 nog maximaal 1,2 meter breed. Dit zou te maken kunnen hebben met de regels die de stad Groningen oplegde met betrekking tot de maximale toegestane muurdikte van gebouwen.

4.4 Fase 4: 1700-1800

Bouwresten

De vierde bouwfase van de borg kenmerkt zich door de aanwezigheid van twee dwarsvleugels, waardoor de borg een U-vorm had. Door de kaart van Theodorus Beckeringh weten we dat de beide dwarsvleugels vóór 1750 voltooid waren. Waarschijnlijk had de borg in de eerste helft van de 18de eeuw slechts één vleugel en werd deze vervolgens in de tweede helft van de 18e eeuw (mogelijk een paar jaar eerder al) verbouwd, waardoor de borg twee vleugels kreeg. Het is bekend dat de Mepsche tussen 1735 en de overdracht van de borg in 1753 een groot aantal landerijen en boerderijen verkocht en dat hij regelmatig geldproblemen had (zie Bijlage 4; Tijdlijn Bijma). Het zou dus kunnen dat hij destijds geld bij elkaar haalde voor een verbouwing.

Figuur 48. 3D-interpretatie van de borg met L-vorm en uitbouw tot U-vorm (door: S. de Boer, 2023).

Net als in fase 3 is te zien dat de muren van de borg in deze fase dunner waren dan in de eerste twee fases. De funderingssleuven van de buitenmuren zijn hier ongeveer 0,6 tot 1 meter breed. Het nog aanwezige metselwerk aan de noordzijde van de borg was breder, ongeveer 1,4 meter breed. Dit zou te verklaren zijn doordat deze kant van de borg in fase 4 direct tegen en voor een deel in de binnengracht of in de demping van de binnengracht gebouwd is, waardoor het nodig was om de muren steviger te maken.

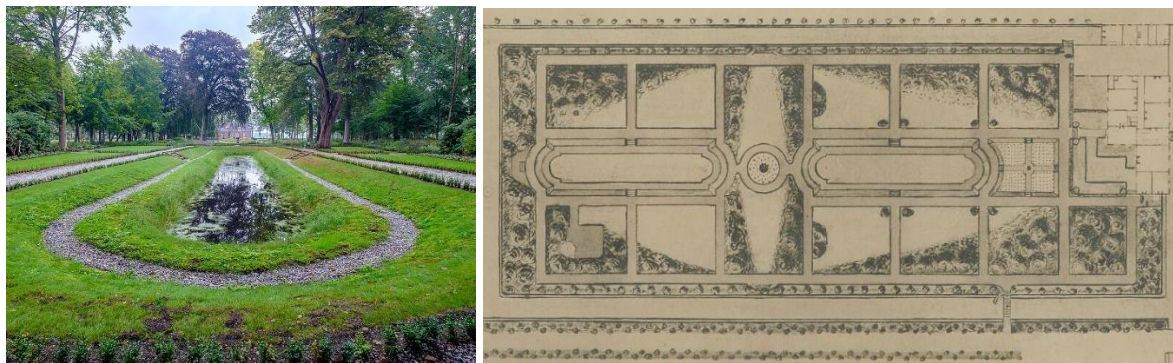
Grachten

Op de vlak- en profieltekeningen is te zien dat de binnengracht met veenbrokken en vuile blauwe klei is gedempt. Deze grond moet afkomstig zijn uit de later in de 18^e eeuw gegraven gracht, zoals ook Woudstra beredeneerd: *“Het leid geen twijfel of deze vulling is afkomstig uit de gegraven gracht van de Mepsche. Deze gracht is nog in het veld als een terrein inzinking te zien. Bij het graven hiervan hebben de bouwers van de jongste Borg, de naar het N. dikker wordende veenlaag, verspit en vervolgens in de onderliggende gracht gestort. Wat opvalt is een grote massa gelige (losse, vaste) grond met brokken ven en lemige materialen die beslist in omgekeerde volgorde uit de “Mepsche” Burgt gracht gekomen zijn. Deze materialen overdekken ook de schoeiing en kunnen als zodanig een bijdrage leveren voor het periodiseren van het laatst ingebruik zijn van gracht en schoeiing.”*

Waarschijnlijk is de gracht in de loop van de eerste helft van de 18^e eeuw gedempt. Op de tekening van Theodorus Beckeringh uit 1750 (zie Figuur 7) is aan de rechterkant van de borg (de noordzijde) geen gracht meer zichtbaar.

Tuin

In de periode, na de 16^e eeuw, verliezen veel borgen in Groningen hun militaire functie en maken een verandering door tot buitenplaats. Ook elders in Europa is dit een algemeen fenomeen. Niet alleen worden veel van deze borgen zelf verbouwd, maar ook de tuinen krijgen vaak een make-over. Deze tuinstijlen zijn een afspiegeling van de kunststromingen die op dat moment populair waren. In de 17^e, 18^e en begin 19^e eeuw zijn duidelijk classicistische elementen terug te zien in het tuinontwerp van veel borgen. Deze kenmerken zijn ook te herkennen in de symmetrie van tuinaanleg van Borg Bijma. De vijver aan de zuidkant van de borg was sleutelvormig en is te vergelijken met vijvers in het tuinontwerpen van bijvoorbeeld Veenborg Welgelegen (Kleinemeer) (Akkerman, 2018, p.53).

Figuur 49. Vijver van de borg Welgelegen en de plattegrond van de vijver uit 1900-1925 (Foto: Hardscarf, 2022; Tekening: Groninger Archieven, identificatienummer: NL-GnGRA_817_2040).]

In de ontwerpen werd gestreefd naar orde en symmetrie en de tuinen straalden een zekere welvaart en formaliteit uit terwijl later slingeruinen toonaangevend werden in navolging van de Engelse landschapstuin. Deze classicistische en romantische tuinen noemt men ook wel ‘lusthoven’, vanwege de uitspraak “naar lust vertoeven”. Elementen die men in dergelijke tuinen kon vinden waren een prieel, kruidentuin met kas, een groentetuin, een boomgaard en soms ook een dierenpark. Borg Verhildersum, de Menkemaborg, de Piloersemaaborg en de Fraeylemaborg zijn allen voorbeelden van borgen die een lusthof hebben of hebben gehad (Wagenaar Hummelinck, 2023, n.b.).

Aan het einde van de 18^e eeuw zijn steeds vaker romantische elementen terug te zien in tuinontwerpen. De romantiek als kunststroming doet zijn intrede en dus worden de tuinontwerpen sierlijker en krijgen deze steeds vaker een landschapsstijl. In Noord-Nederland zijn vanaf de jaren tachtig van de achttiende eeuw steeds vaker buitenplaatsen met een tuin in Engelse landsschapsstijl. In de provincie Groningen is dit bekend vanaf 1781 (Radetzky, 2021, p.50). Er zijn er een aantal plekken bekend met vroeg Engelse bosjes, slingersbosjes of tuinen met een vroege Engelse aanleg, waarvan er, waar bekend, ten minste drie door Roodbaard zijn ontworpen (Radetzky, 2021, Kaart 4, p.441). Dit zijn: Ekenstein (Tjamsweer), Nijenstein (Zuidbroek) en de Fraeylemaborg (Slochteren). Verder zijn er in de stad Groningen acht adressen bekend met door Roodbaard ontworpen tuinen (Radetzky, 2021, p.308).

Overige structuren

De trap bij ingang of brug van het borgterrein in de gracht is vergelijkbaar met die van de Allersmaborg. Op een aquarel uit 1772 van de Allersmaborg is te zien dat men de trap gebruikte om de was te doen en om water te halen (zie Figuur 50). Daarnaast maakte de trap onderdeel uit van de paardenwasplaats (Nijboer, 2023). Verder toont de ingang van de Allersmaborg gelijkenissen met dat van Borg Bijma, beide zijn (deels) halvemaaanvormige bakstenen muurtjes in de gracht. Eenzelfde ingang is te zien bij borg Dijksterhuis in Pieterburen (te zien op een schilderij van J. Stormer, 1860; zie Feenstra et al., 2002, p.10).

Figuur 50. Aquarel van ‘Het Huys te Allersma’ door Aart Schouman in 1772. Links naast de ophaalbrug is de trap in de gracht en de paardenwasplaats te zien. (Wikimedia Commons).

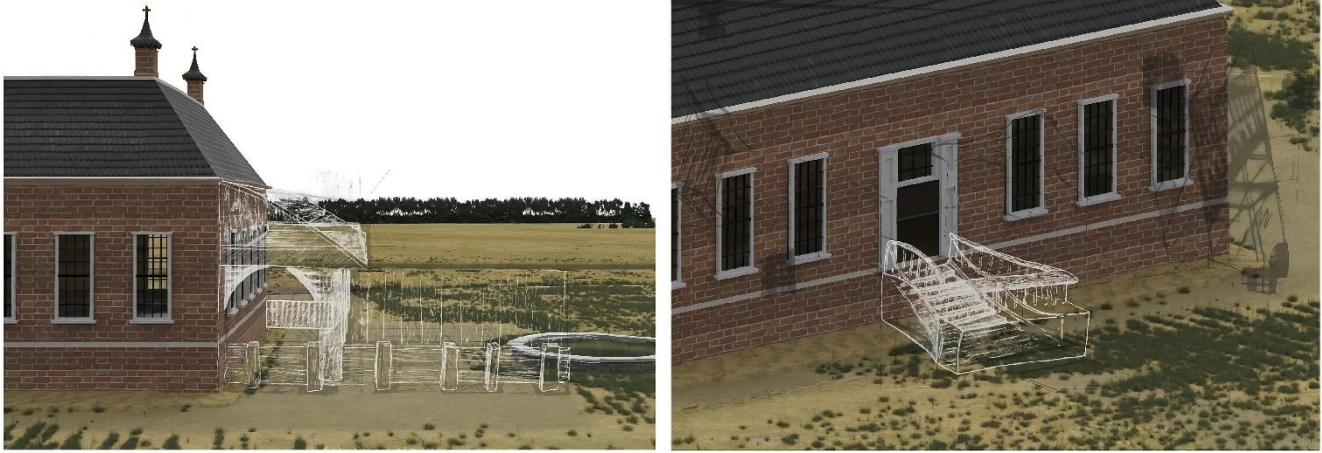
Figuur 51. 3D-interpretatie van de paardenwasplaats van Borg Bijma (door: S. de Boer).

Voor een aantal structuren is nog onduidelijk waarvoor deze bedoeld waren. Dit geldt bijvoorbeeld voor de vierkante houtconstructie met metselwerk in de binnengracht van het borgterrein (zie Figuur 40; spoor 49). Volgens Woudstra was deze gebouwd op een grondmassa van puin in de gracht waardoor deze te dateren was aan het begin van de 18^e eeuw (Woudstra, 1957a, pp.6–7). Er wordt door hem geen mogelijke verklaring gegeven voor het bouwwerk. Wellicht kan er een vergelijking worden gemaakt met andere borgen. De vorm en afmetingen van de constructie doen denken aan een vierkant torentje, zoals die aan de voorkant van de Menkemaborg (Formsma et al., 1987, p.408). Bij de Menkemaborg staan de torentjes op de hoekpunten van het pleintje voor de borg, dat tevens omgeven is door een stenen muurwerk.

Figuur 52. (links) De Menkemaborg met aan beide kanten een torentje met helmdak & (rechts) Tuinontwerp van de Menkemaborg met de twee torens als vierkantjes afgebeeld, door: Allard Meijer, ca. 1705. Foto: Wikimedia Commons, 2005; Tekening: menkemaborgtuin.nl).

Op de volgende vier pagina's worden wederom artistieke bijdragen van Teeuw en De Boer (2023) getoond. Deze bijdragen gaan in op een aantal interpretaties van sporen en structuren uit fase 4 die genoemd worden in Hoofdstuk 3 en-/of 4. De interpretaties in de artistieke bijdragen zijn vrijer dan de interpretaties in de rest van het onderzoek, waarmee deze buiten de gebaande paden van wetenschappelijk archeologisch onderzoek gaan. Deze bijdragen zijn dan ook niet bedoeld als puur wetenschappelijk, maar tonen juist de verschillende hypothesen en vragen die het onderzoek opbrengt.

Figuur 543 & 54. De vormen van uitbouw van de borg in fase 4

[We] zijn betrokken in een hermeneutiek van afwezigheid: een praktijk die claims maakt over het onwaarneembare, door het waarneembare te ondervragen.
 Jason Parry, *Ruinology*, p. 1081 – vertaling door auteurs; Teeuw & De Boer, 2023

“Doordat slechts de documentatie van grondsporen is overgebleven, is er een grote verscheidenheid aan interpretaties mogelijk wat betreft de vorm van de voormalige constructies en gebouwen. In andere woorden, “de afwezigheden van bewijs creëert ruimtes voor concurrerende interpretaties, waar [in] elke reconstructie tussen [gekozen moet worden]” (Parry, 2019, p.1079 - vertaald door auteurs). De afwezigheid van bewijs heeft natuurlijk een “invloed op de interpretatie van bestaande materiële resten”: des te meer gebouwen afbreken, des te meer ze veranderen van ‘leesbare’ en duidelijke gebouwen in “nogal ondoorzichtige historische verslagen, [waarvan de] bewijskracht te bevragen is” (Parry, 2019, p. 1081 - vertaald door auteurs). Om vanuit de ‘ondoorzichtige’ ruïne naar een historische reconstructie te werken, is een uitgebreid wetenschappelijk, emotioneel en verbeeldend proces nodig, waarin taal, beeld en andere vormen toegepast worden als modellen om verschillende hypothesen uit te testen.

Met deze artistieke bijdrage maken we dit proces inzichtelijk. In plaats van, zoals Parry stelt, een keuze te maken tussen de concurrerende interpretaties, hebben we ervoor gekozen om deze juist tegelijk te tonen. De twee beelden zijn opgesteld vanuit Woudstra’s hypothesen, en zijn verder geïnformeerd door een serie schetsen van Sanne zelf. Ze tonen groeperingen van de mogelijke constructies, aan de Borg gebouwd in de 4e fase: we zien de verschillende mogelijke hekken, daken, en het trap-of-balkon optisch door elkaar geweven. Tot er verder sluitend bewijs is, bestaan deze interpretaties tegelijkertijd, in het hier en nu. Hiermee tonen de beelden niet alleen de verschillende hypothetische reconstructies, maar maken ze de wrijving en het conflict tussen de verschillende mogelijkheden concreet en voelbaar.

Hoe verhouden deze reconstructies zich tot empirisch-wetenschappelijke reconstructieve methoden? Parry schrijft dat in tegenstelling tot wetenschappers die bouwen op experimentele data, reproduceerbaarheid en objectieve feiten, juist het objectieve feit wordt bevraagd in speculatieve reconstructies. Dat brengt een onderhandeling met zich mee, een ongemakkelijk akkoord tussen empirische strengheid en speculatie (Parry, 2019, p.1081 - vertaald door auteurs). Kortom, het reconstructieve proces is een van verschillende afwegingen, niet alleen op het niveau van conflicterende hypothesen, maar ook op het niveau van soms tegengestelde disciplinaire kaders, methodologieën, en wereldbeelden - zie voor het laatste bijvoorbeeld ook de volgende bijdrage.” (Teeuw & De Boer, 2023).

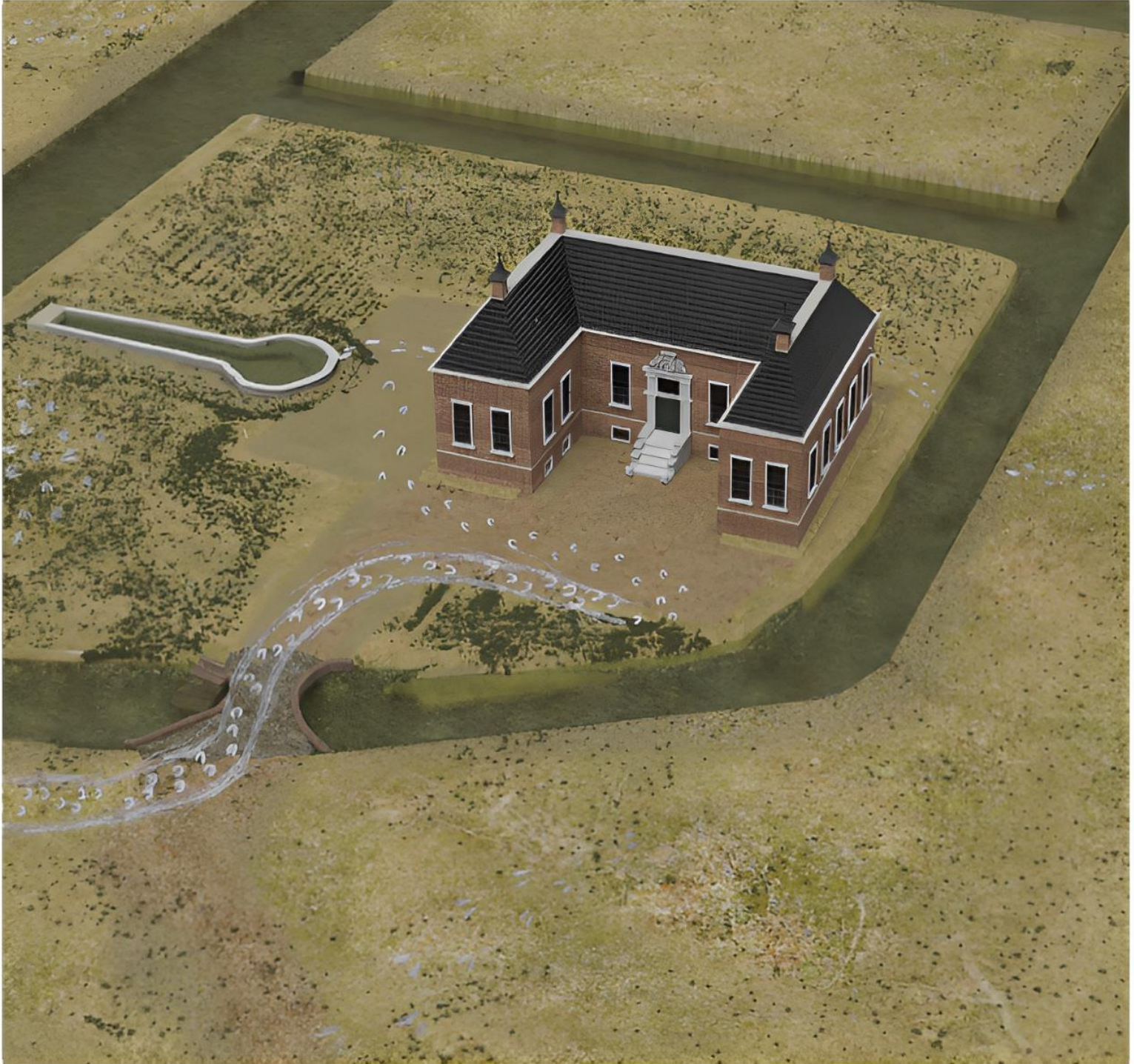

De Nigelt waren'er af geweest.
 Wie was daar schuld van, had het Gerichte folks gedaan?
 Waarom is hy selfs geen oorfsuk 'er van geweest.
 Om soo wel een schyn van milddelige te geeven, als om een
 onschuld voor te wonden.
 Maar behalven dat, was door de Duimfiers in het pyntlyk
 examn verootfakt, dat de Nigelt zin het twellen waren gerasat
 en de oude waren afgefnoeden.
 Wie was folks te wyten?
 Voor eerst han selfs wegent fijn hardachligheid, waar door sich
 een pyntlyk examn hant onderworpen.
 Of de Scherpreger, die de Schoeven te fteek moest aangeschro-
 ven hebben; die daar van de moute moest worden.
 Of hy selfs, die de gencelinge verfoant hadde, want heeft noyt
 gelaagt.
 Is in het pyntlyk examn een maand voor de exortule voorge-
 velen en dat fou niemod gefien hebben?

een Coetse.
 2 swart peerden.
 1 Grauw merrie.
 1 zwarte merrie.
 1 344 jarige swarte hengst.
 1 Bruine merrie.
 2 olde schapen.
 1 zwart Ruin.
 1 Bruine ruin.
 1 Vost geele merrie.
 3 jonge peerden.
 6 melkkoejen.

Ondanks de beperkingen van speculatieve reconstructie om volledig rekening te houden met ofwel de afwezigheid van bewijs dat een ruïne definieert, ofwel de diepe tijd (deep time) van zijn materiële geschiedenis, is onze link met het verleden vaak gebaseerd op het confronteren van dergelijke beperkingen.

Jason Parry, 2019, *Ruinology*, p. 1088 – vertaling door auteurs Teeuw & De Boer, 2023

“Deze twee bijdragen behandelen de relatie van verschillende mensen en dieren tot de Borg en zijn omgeving – en hun afwezigheid in de archeologische reconstructie. Door de variëteit aan mogelijke interacties met het gebouw en landschap uit te tekenen, verbeelden we de verscheidene functies van de constructies op het terrein en de geschiedenissen die zich daar hebben afgespeeld. Beide bijdragen vertrekken vanuit een centraal bewijsstuk dat in het landschap gevonden is. We proberen hierin de (soms nauwe) betekenisgeving van Woudstra op te rekken, en in dialoog te brengen met ander archivaal materiaal. Door het gebrek aan archeologisch bewijsmateriaal is er immers ruimte voor verschillende interpretaties. Binnen deze verschillende interpretaties kan de samenhang en verbondenheid tussen uiteenlopende bewijsstukken en hun hypothesen associatief ingezet worden: als de interpretatie van één bewijsstuk verandert, kan je ook nieuwe vragen stellen en informatie vergaren over andere bewijsstukken.

De linkerpagina verbeeldt de kelder van de Mepsche. Als deel van de huiselijke sfeer is deze waarschijnlijk gebruikt als opslag, maar tijdens het Monsterproces zijn de verdachten meegenomen uit hun eigen huizen, en opgesloten in de kelder. De verdachten ondergingen lange ondervragingen vol gewelddadige martelingen; deze werden gebruikt als rechtvaardiging van hun doodstraffen in de veroordelingen. Rechtsboven is een fragment uit het proces geplaatst, dat vertelt over de ernstige fysieke schade die is toegegaan tijdens de martelingen van één van de opgesloten verdachten. Met het beeld belichten we de confrontatie tussen de kalme huiselijkheid en de homofobische martelingen. De rechterpagina verbeeldt de verschillende dieren die op het terrein kunnen hebben geleefd, door middel van de sporen die ze hebben achtergelaten in de grond. Vanuit het gevonden karrespoor hebben we een afdrukken van paardenhoeven ingebeeld, alsmede dat van andere dieren. Hierbij hebben we gebruikgemaakt van de inventaris van roerende goederen uit het faillissement van Rudolf de Mepsche, waarop een aantal dieren als eigendom zijn genoemd, tussen de kasten, werktuigen en het bestek - zie het tekstkader rechtsboven. In deze context werden de dieren dus op de tweede plaats gezet, gescheiden van en inferieur aan de mens. Disciplinair is er een vergelijkbare scheiding tussen archeologie en paleontologie, waardoor er weinig ruimte is voor het onderzoek van (de rol van mens-dier interacties en relaties binnen) totale ecosystemen. Archeoloog Oscar Aldred vraagt zich af of dit wel gepast is, en valt hiermee binnen een recente academische trend waarin de scheiding tussen mens en dier bevraagd wordt. Hij vraagt: “Wat als we de status van dieren niet onder of boven ons zouden plaatsen, maar naast ons[?]” Wil je dieren (of mensen) echt leren kennen, zegt Aldred, dan moet je er “naast lopen, niet erachter of ervoor” (Aldred, 2018, p. 273 - vertaald door auteurs). Vanuit die houding ontstaat er een grotere symmetrie tussen de soorten, en wordt er andere informatie onthuld. Door letterlijk met de dieren mee te lopen, proberen we ook de sporen en aanwezigheid van niet-menselijke levensvormen in te beelden - en hiermee onze eigen antropocentrische blik te corrigeren. Vanuit hier hopen we een proces te beginnen, waarin we meer zicht krijgen op de momenteel onzichtbare functies en gebruiken van de ruimte.

Samengevat presenteren de twee bijdragen ingangen tot verschillende interdisciplinaire manieren om bronnen associatief te verbinden. Door bijvoorbeeld aandacht te geven aan verschillende soorten informatie, de tegenstrijdigheden in plekken, en de verschillende levensvormen in een gebied, krijgt het onderzoeksproces een andere potentie: de informatie wordt tegelijk inzichtelijker gemaakt én geproblematiseerd.” (Teeuw & De Boer, 2023).

In dit hoofdstuk is er een selectie van de archeologische structuren op het terrein van Borg Bijma vergeleken met onderdelen en eigenschappen van andere verdedigbare steenhuizen en borgen in Groningen. Er is gepoogd om meer invulling en betekenis te geven aan de verschillende bouwfases van de borg en er zijn een aantal hypotheses verder uitgewerkt doormiddel van illustraties. Dat betekent dat niet álle sporen en structuren hier aan bod zijn gekomen, waardoor verder onderzoek zeker zinvol zou zijn. In het volgende hoofdstuk zal de tot zover opgedane kennis over de unieke ontwikkeling van Borg Bijma bijeen worden gebracht om zo een antwoord te kunnen geven op de centrale onderzoeksvraag.

HOOFDSTUK 5: CONCLUSIE

In deze studie stond het archeologische onderzoek naar steenhuizen en borgen centraal. Hierbij is er specifiek gekeken naar het in 1957 opgegraven steenhuis te Faan. Door middel van Hoofdstuk 2; ‘Een Breder Kader’, de resultaten van het archeologisch onderzoek in Hoofdstuk 3 en de discussie hiervan in Hoofdstuk 4, waarbij er een vergelijking is gemaakt met andere weerbare steenhuizen en borgen in Groningen, is gepoogd om antwoord te geven op de centrale hoofdvraag. Hieronder wordt de hoofdvraag voor het gemak nog eens herhaald:

Hoe ontwikkelde Borg Bijma te Faan zich van verdedigbaar steenhuis in de 12^e/13^e eeuw tot borg in de 19de eeuw?

Aan de hand van de in paragraaf 1.5 genoemde deelvragen kunnen we antwoord geven op de hoofdvraag.

Er is archeologisch nog maar weinig bekend over de fasering, datering en ontwikkeling van verdedigbare steenhuizen en borgen in Groningen. Slechts een handjevol steenhuizen is archeologisch onderzocht en behalve Borg Bijma zijn er geen voorbeelden bekend van tot borg uitgegroeide steenhuizen die uitgebreid archeologisch onderzocht zijn. De steenhuizen die wel archeologisch onderzocht zijn hadden meestal een datering in de 13^e of 14^e eeuw en raakten daarna veelal in verval of zijn afgebroken. Over het algemeen wordt er aangenomen dat de oudste steenhuizen van Groningen stammen uit de 12^e of 13^e eeuw, waarbij het gemiddelde grondplan vierkant tot rechthoekig was met gemiddeld, een afmeting rond de 8 meter bij 11 meter. De overgang van steenhuizen tot borgen zou te maken hebben met de afgenomen militaire onrust in de late 16^e eeuw, waardoor veel steenhuizen hun verdedigbare functie verloren en werden herbouwd of verbouwd tot voornamelijk een landhuis. Echter, niet alle steenhuizen hadden in de eerste plaats een verdedigbare functie. Daarnaast ontstonden er vrijwel geen hoge, verdedigbare steenhuizen in Groningen, vanwege de invloed van de stad Groningen op de Ommelanden.

Tijdens de opgraving zijn ten minste twee clusters van bewoningssporen herkend die te interpreteren zijn als de oudste nederzettingsstructuren van de site. Deze sporen kunnen aan de hand van het vondstmateriaal gedateerd worden vanaf de 12^e eeuw. Onder de resten van de latere fasen van het steenhuis lag het grondplan van een vierkant tot rechthoekig gebouw dat zich naar het zuiden toe uitbreide en het grondplan van een langwerpig rechthoekig gebouw liet zien. Even ten zuiden van deze sporen was nog een grondplan van een gebouw zichtbaar, welke

doet denken aan dat van een boerderij. Verder was te zien dat er gebruik gemaakt werd van de natuurlijke waterloop aan de oostkant van het terrein en dat er een kleine, L-vormige gracht vanuit deze waterloop was gegraven. Een waterput aan de oostkant van het gebouw kon op basis van het vondstmateriaal in dezelfde periode worden gedateerd.

De archeologische grondsporen te Faan konden worden gekoppeld aan ten minste vier verschillende bouwfasen. De eerste bouwphase vanaf de 12^e eeuw kent tot op heden geen duidelijke parallel. De drie daarop volgende Middeleeuwse gebouwen zijn te interpreteren met behulp van bekende typen steenhuizen en borgen in Groningen. Het grondplan van de tweede bouwphase tussen de 14^e en 16^e eeuw was rechthoekig van vorm en toont gelijkenissen met een combinatie van een steenhuis met een langhuis. Dit houdt in dat een deel van het gebouw waarschijnlijk een vierkant steenhuis betrof met de standaardafmeting van 8 bij 8 meter en dat de rest van het langwerpige grondplan dat er aan vast zat een langhuis is geweest. De derde bouwphase van Bijma in de 17^e eeuw wordt gekenmerkt door een rechthoekige uitbouw aan de noordkant, die haaks stond op de rest van het gebouw. Dergelijke L-vormige gebouwen kwamen regelmatig voor na de 16^e eeuw, toen veel steenhuizen in Groningen hun verdedigbare functie hadden verloren en een zogenaamde ‘bloeitijd’ doormaakten. De daarop volgende vierde bouwphase vanaf de 18^e eeuw was in de archeologische sporen te herkennen als een U-vormig gebouw, wederom gebouwd op de fundamenteën van de eerdere fasen. Ook dit type grondplan is terug te zien bij veel andere borgen in Groningen na de 16^e eeuw.

Het grachtensysteem van de borg is ten minste vier keer veranderd door de jaren heen vanaf de 12^e/13^e eeuw tot aan halverwege de 18^e eeuw. Deze ontwikkeling kon worden gekoppeld aan de verschillende bouwfasen van het gebouw op de hoofdburcht. In de derde bouwphase en aan het begin van de vierde bouwphase van de borg kreeg deze een dubbele gracht, wat zou kunnen duiden op een veranderende militaire functie vanaf de 17e eeuw en vervolgens halverwege de 18e eeuw. Het grachtensysteem is in de vierde fase/ in de 18e eeuw rigoureus veranderd, waarbij er daarna enkel nog één brede rechthoekige gracht over was van 110 bij 170 meter. Uit de vierde fase in de 17e of 18e eeuw van de borg zijn duidelijke sporen herkend die te koppelen zijn aan de tuin van de borg. Deze tuin had een classicistische stijl met een sleutelvormige vijver. Er zijn geen tuinelementen ontdekt van vóór de 17^e eeuw.

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Rondom de borg hebben verschillende gebouwen gestaan, waaronder een kerk en een schathuis (op de plek van het schathuis staat nu een boerderij). Deze zijn vooralsnog niet archeologisch

onderzocht, maar dit zou in de toekomst aan de hand van onderzoek naar vergelijkbare borgen met bijgebouwen nog wel kansen bieden. De Luingaborg te Bierum heeft bijvoorbeeld een vergelijkbaar borgterrein als Bijma, met onder andere een kerk in de nabijheid van de borg (Formsma et al., 1987, p.78-79). Behalve parallellen voor het borgterrein, zou er voor het hoofdgebouw uit fase 2 ook nog een vergelijking kunnen worden gemaakt met zogenaamde *dwarshuizen*, zoals het dwarshuis in de Oude Boteringestraat van Groningen (zie Van der Waard, 2016). Verder zou uitgebreider onderzoek naar de kogelpotscherven die op het terrein gevonden zijn meer uitsluitsel kunnen geven over de vroegste datering van het terrein in de 10e en 11e eeuw.

De resultaten van het huidige onderzoek dragen bij aan de kennisvermeerdering over de ontwikkeling van borgen met een steenhuis als beginfase. Daarnaast dient het onderzoek ook een maatschappelijk doeleinde. Als onderdeel van het lopende project van het onderzoek naar Borg Bijma zal er onder andere tijdens het Noorderlicht International Photo Festival 2023 een bijdrage worden geleverd in de vorm van een display, een essay en een performatieve lezing. Dit maakt dat het onderzoek naar Borg Bijma een *work in progress* is.

BRONVERMELDING

Literatuur

- Akkerman, S., 2018. DE BIOGRAFIE VAN EEN VEENBORG; Een studie naar de veenborg Welgelegen in relatie tot het mentale, fysieke en sociale landschap van de Groninger Veenkoloniën van 1647 tot 2017. Rijksuniversiteit Groningen.
- Alma, R.H., 2005. Adel in het Westerkwartier in de late Middeleeuwen. *Virtus| Journal of Nobility Studies*, 12, pp.35–74.
- Anon. 2023. Vredewold en Langewold. [online] Canon van Nederland. Beschikbaar via: <<https://www.canonvannederland.nl/nl/groningen/westerkwartier/vredewold-en-langewold>> [Bezocht op 28 juni 2023].
- Anon. 2023. Vrijheid, Vetes, Vagevuur: de middeleeuwen in het Noorden. [online] Beschikbaar via: <<https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/undefined>> [Bezocht op 29 juni 2023].
- Anon., 1957a. Opgravingen op 't Faan bij Niekerk (Van een bijzondere medewerker.). *Nieuwsblad van het Noorden*. [online] 11 May. Beschikbaar via: <<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010677133:mpeg21:a0261>> [Bezocht op 3 maart 2023].
- Anon., 1957b. Restanten van ver vóór onze jaartelling Opgravingen te Faan naderen einde (Van een bijzondere medewerker.). *Nieuwsblad van het Noorden*. [online] 13 Jul. Beschikbaar via: <<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010677386:mpeg21:a0215>> [Bezocht op 3 maart 2023].
- Arnoldussen, S., Flikkema, B. and Bos, A., 2018. De ondergrond van Yesse opnieuw onderzocht. *Historisch Jaarboek Groningen*, pp.146–148.
- Ashby, S.P., 2010. A Typological Guide for the Spot-Identification of Medieval Bone/Antler Combs from the British Isles and Northern Europe. Beschikbaar via: <www.wbrg.net>.

- Battjes, J. en Ladrak, H., 2005. Van steenhuis tot borg. De bouwhistorie van de Menkemaborg, Groningen. Groningen: Monnier.
- Battjes, J. en Ladrak, H., 2010. De toren uit het midden. Bouwhistorie en ontwerpmethodiek van de Fraeylemaborg en het Slochterbos. Groningen: Monnier.
- Bolt, A., 1982. Geschiedenis van Uithuizen.
- Boon, L.J., 1997. 'Dien godlosen hoop van mensen'. Vervolgingen van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw.
- Bosma, K.L.B., 2018. Kogelpotaardewerk: een nieuwe Groningse typologie. In: Opgravingen aan de Grote Markt Oostzijde, Gemeente Groningen: archeologisch onderzoek / Deel 1 : algemeen. RAAP. pp.53–66.
- Broekhuizen, P.H., van Gangelen, H., Helfrich, K., Kortekaas, G.L.G.A. en Alma, R.H., 1994. Oudheden onder de Hunze; Archeologisch en historisch onderzoek naar een steenhuis en een boerderij onder een Groninger nieuwbouwwijk. Groningen: Stichting Monument & Materiaal.
- Broekhuizen, P.H., van Gangelen, H., Helfrich, K., Kortekaas, G.L.G.A. en Waterbolk, H.T., 1992. Van Boerenerf tot Bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen. Groningen: Stichting Monument & Materiaal.
- Buiskool, A., 2022. PILOERSEMA, van adellijk steenhuis naar boerenborg. Een landschapshistorisch onderzoek van de borg en haar laatmiddeleeuwse voorganger. Masterscriptie Landschapsgeschiedenis. University of Groningen.
- Casparie, W.A. en Molema, J., 1990. De ontwikkeling van het middeleeuwse veenontginningslandschap in Oost-Groningen. De opgravingen op het 'Oud Kerkhof van Scheemda in een veenkundig, hydrologisch en historisch perspectief. *Palaeohistoria*, 32, pp.271–289.
- Cohen Tervaert, G.M., 1921. *De grietman Rudolf de Mepsche. Historische-juridische beschouwingen over een reeks processen, gevoerd in 1731 in den rechtstoel*

Oosterdeel-Langewold. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de rechtswetenschap. Rijksuniversiteit Leiden.

Coulson, C.L.H., 1979. Structural Symbolism in Medieval Castle Architecture. *Journal of the British Archaeological Association*, 132, pp.73–90.

Diependaal, S. en Hantzen Kremer, Mw., 2009. Aylbada en Takuma. Archeologisch onderzoek naar twee Middeleeuwse steenhuisen nabij Uithuizen (prov. Groningen). *Vitruvius*, 7(2).

Feenstra, F., de Haan, J.B.H., van Harten-Boers, H., Knol, E., Stamhuis, I. en Wijnsema, J., 2002. Groninger Borgen. Adellijke trots in de Ommelanden. 25 jaar Groninger Borgen Stichting. Groninger Borgen Stichting.

Feith, J.A.F., 1906. De Ommelander Borgen der XVII en XVIII eeuw en hare bewoners. Groningen: J.B. Wolters.

Flew, 2009. Het monsterproces van Faan. [online] Kunst en Cultuur. Beschikbaar via: <<https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/40476-het-monsterproces-van-faan.html>>.

Formsma, W.J., Luitjens-Dijkveld Stol, R.A. en Pathuis, A., 1987. *De Ommelander Borgen en Steenhuisen*. 2nd, met aanvullingen en verbeteringen edn. ed. Groninger historische reeks. Assen: Van Gorcum.

Groninger Internet Courant, 2001. Bouwhistorisch onderzoek Menkemaborg levert onverwachte resultaten op - Groninger Internet Courant. [online] 13 Dec. Beschikbaar via: <<https://www.gic.nl/nieuws/bouwhistorisch-onderzoek-menkemaborg-levert-onverwachte-resultaten-op>> [Bezocht op 2 maart 2023].

Hartgerink-Koomans, M., 1938. Het geslacht Ewsum: geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw. Groningen: JB Wolters.

Janssen, H.L. en Landewé, W. eds., 2009. Middeleeuwse kastelen in veelvoud: nieuwe studies over oud erfgoed. Wijk bij Duurstede: Nederlandse Kastelenstichting.

Janssen, H.L., 1992. Het kasteel centraal. Wijk bij Duurstede: Nederlandse Kastelenstichting.

- Janssen, H.L., 1996. Tussen woning en versterking: het kasteel in de middeleeuwen. In: B. Olde Meierink, ed. 1000 jaar kastelen in Nederland: functie en vorm door de eeuwen heen. Utrecht: Matrijs. pp.15–141.
- Janssen, H.L., 2008. Medieval Castle Research in the Netherlands. *Chateau Gaillard. Etudes de Castellogie médiévale*, 23, pp.237–251.
- Janssen, H.L., 2009. Het kasteel Coevorden; inventarissen uit de 15e en 16e eeuw als bron voor bouwgeschiedenis. In: W. Landewé, ed. *Middeleeuwse kastelen in veelvoud; nieuwe studies over oud erfgoed*. [online] Wijk bij Duurstede: Nederlandse Kastelenstichting. pp.101–132.
- Knol, E., 1993. De Noordnederlandse kustlanden in de Vroege Middeleeuwen. [online] Vrije Universiteit.
- Liddiard, R., 2005. *Castles in context: power, symbolism and landscape, 1066 to 1500*. London: Windgather Press.
- Luinstra, P., 1980. *Duizend jaar Oldekerk*. L. Jansma.
- Meijer, S., 2016. Rudolf de Mepsche en het ‘Monsterproces van Faan’. [online] Met Sanne Meijer Onderweg. Beschikbaar via: <<https://sannemeijeronderweg.nl/rudolf-de-mepsche-en-het-monsterproces-van-faan/>>.
- Miedema, M., 1983. *Vijfentwintig Eeuwen Bewoning in het Terpenland ten Noordwesten van Groningen*.
- Mol, H. en Delvigne, J., 2009. Erosie door de Lauwerszee-inbraak. In: *De abtenkroniek van Aduard: studies, editie en vertaling*. pp.157–169.
- Molema, J., 1994. Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, GR.). *Paleo-aktueel*, 6, pp.129–132.
- Nieuwhof, A., Bakker, M., Knol, E., de Langen, G.J., Nicolay, J.A.W., Postma, D., Schepers, M., Varwijk, T.W. en Vos, P.C., 2019. Adapting to the sea: Human habitation in the coastal area of the northern Netherlands before medieval dike building. *Ocean & Coastal Management*, 173, pp.77–89.

- Nijboer, A.J., 2021. Twenty-three centuries of history on an artificial dwelling mound in Groningen (The Netherlands). Project Rasquert.
- Nijboer, A.J., 2023. Mondelinge mededeling. Groningen.
- Noomen, P.N., 2009. De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners. Middeleeuwse Studies en Bronnen. Hilversum: Verloren.
- Poort, H.F., 1925. Rudolf de Mepsche of de Faansche Gruwelen. 2e druk ed.
- Radetzky, R., 2021. Tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851) en de landschapsstijl. Uitgeverij Noordboek.
- Reinders, R., Knol, E., van Leusen, P., Mollema, J. and Musschenga, T., 2016. De atlas van Beckeringh: het Groninger landschap in de 18e eeuw. [online] Zwolle: WBOOKS. Available at: <<http://beeldbankgroningen.nl/webexposities/detail/61d32610-177a-4657-a2df-ad15f558effd>>.
- Renaud, J.G.M., 1966. Variaties op het thema kasteel. Assen: Van Gorcum.
- Rijkens, J.G., 1838. Regtspleging en Strafoefening door R.D. Mepsche, Grietman te Faan. In: Almanak ter bevordering van Kennis en Goeden Smaak voor het jaar 1839. J. Oomkens ed. Groningen: Departement Leens der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen.
- Roes, A., 1963. Bone and antler objects from the Friesian terp-mounds. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon N.V.
- Smit, B., 2019. 10 kerken - 10 verhalen. De aftrap. KultuurBlad 2. Veur Aaltied en Gronings Vuur.
- Spiekhout, D., 2020. *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht: de ontwikkeling van bisschoppelijke burchten, adellijke huizen en versterkingen in relatie tot het landschap en de samenleving in Noordoost-Nederland tussen 1050 en 1450.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kenniscentrum Landschap.

- Spiekhout, D., 2020. Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht: de ontwikkeling van bisschoppelijke burchten, adellijke huizen en versterkingen in relatie tot het landschap en de samenleving in Noordoost-Nederland tussen 1050 en 1450. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kenniscentrum Landschap.
- Teeuw, M., 2023. Begeleidende tekst tentoonstelling: 'CRIME SCENES. 24/02 - 25/03 2023, bierumer school.
- Teeuw, M. en De Boer, S., 2023. *Artistieke bijdragen Borg Bijma*. Ongepubliceerd.
- Van den Broek, J., 2007. Groningen, een stad apart: over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600). Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de Letteren. Rijksuniversiteit Groningen.
- Van der Laan, T., 2022. Het kastelenlandschap van Zuidwest-Drenthe. Een onderzoek naar de middeleeuwse kastelen in Zuidwest-Drenthe in de periode 1046- 1450 met een detailstudie over Oldengaerde. Masterscriptie Landschapsgeschiedenis. Rijksuniversiteit Groningen.
- Van der Waard, F.J., 2016. *Kap en topgevels O. Boteringestraat 52 Groningen, bouwhistorisch onderzoek*.
- Veldman, F.J. and Vekdman-Planten, L., 1996. *De Menkemaborg*.
- Vleer, W.T., 1972. 'Sterf sodomieten!' Rudolf de Mepsche, de homofielenvervolging, het Faanse zedenproces en de massamoord te Zuidhorn. Norg: VEJA.
- Vleer, W.T., 1972. 'Sterf sodomieten!' Rudolf de Mepsche, de homofielenvervolging, het Faanse zedenproces en de massamoord te Zuidhorn. Norg: VEJA.
- Vos, P., van der Meulen, M., Weerts, H. en Bazelmans, J., 2012. Atlas van Nederland in het Holoceen. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Prometheust.
- Wagenaar Hummelinck, E., 2023. Borgtuinen. [online] De verhalen van Groningen. Beschikbaar via: <<https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/borgtuinen>> [Bezocht op 16 May 2023].
- West, S., 1985. West Stow, the anglo-saxon village, (EAA, 24).

- Westerhuis, G., Spek, T. en Wiersma, J., 2023. Landschapsbiografie van het Reitdiepgebied. Rijksuniversiteit Groningen/Kenniscentrum Landschap.
- Wiemann, H., 1966. Studien zur Häuptlingsgeschichte im Lengener-, Mormor- en Overledingerland. Emden Jahrbuch, 46.
- Wiersma, J., 2021. Landschapsbiografie Middag-Humsterland. Rijksuniversiteit Groningen, Kenniscentrum Landschap.
- Wijnsema, J., 2002. Borgen in het Groninger Land. In: R. Broekhuis, ed. Groninger Borgen. Adellijke trots in de Ommelanden. Groninger Borgen Stichting. pp.4–9.
- Woudstra, R., 1957a. 1992-028: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra No I (van 15 April tot en met 3 Mei) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk.* Amersfoort.
- Woudstra, R., 1957b. 1992-029: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra No II (van 8 Mei tot en met 10 Juni) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk.* Amersfoort.
- Woudstra, R., 1957c. 1992-030: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra No III (van _ Juni tot en met _ Juli) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk.* Amersfoort.
- Woudstra, R., 1957d. 1992-246: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk.* Amersfoort.
- Zuidhorn-Nieuws, 2018. Moordenaar Mepsche springlevend. [online] Beschikbaar via: <<https://www.welkominzuidhorn.nl/actueel/actueel-zuidhorn/moordenaar-mepsche-springlevend/>> [Bezocht op 30 Juni 2023].

Websites

<https://www.middelstum.com/Borg%20Ewsum%20heeft%20nieuwe%20eigenaar.htm>

<https://museumtijdschrift.nl/tentoonstellingen/crime-scenes/>

<https://www.middelstum.com/Borg%20Ewsum%20heeft%20nieuwe%20eigenaar.htm>

<https://www.beeldbankgroningen.nl>

<https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Paleogeografischekaarten>

<https://www.landschapsgeschiedenis.nl>

<https://support.oldmapsonline.org>

Dinoloket, 2023. *Ondergrondmodellen | DINOluket*. [online] Beschikbaar via:

<<https://www.dinoloket.nl/ondergrondmodellen/kaart>> [Bezocht op 2 maart 2023].

Geraadpleegde archieven en kaarten

Aldringa, A., 1712. Akte van schenking door Aswerus Aldringa (geb. c. 1652) aan Geertruida Aldringa (geb. 1661), weduwe van Peter de Mepsche, van de borg Bijma te Faan en alle daaraan verbonden rechten en 77 grazen land, die op haar beurt hetzelfde schenkt aan haar zoon Rudolf de Mepsche, 1712. Beschikbaar via:
<<https://proxy.archieven.nl/0/F995368632AD4C388EC5998D71FF1F39>>.

Opgravingsrapporten: collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Getranscribeerd door Michiel Teeuw en aangevuld door Bert Nijboer en Sanne Folgerts (zie Bijlage 5):

Aantekeningen van R. Woudstra No I (van 15 April tot en met 3 Mei) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk. Amersfoort.

Woudstra, R., 1957b. 1992-029: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra No II (van 8 Mei tot en met 10 Juni) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk. Amersfoort.*

Woudstra, R., 1957c. 1992-030: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra No III (van _ Juni tot en met _ Juli) betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk. Amersfoort.*

Woudstra, R., 1957d. 1992-246: *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Aantekeningen van R. Woudstra betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk*. Amersfoort.

Tekeningen van de opgraving: collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Foto's van de opgraving: collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed & het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Ingescand en geoptimaliseerd door Michiel Teeuw.

Beckerlingh, T., 1781. *Nova Totius Provinciae Groningo-Omlandiae tabula. Kaart of Landtafereel der Provincie van Groningen en Ommelanden verdeelt in deszelfs byzondere quartieren, districten en voornaamste Jurisdistricten, beneffens de heerlykheid Westerwolde*. Groninger Archieven.

BIJLAGEN

Inhoud

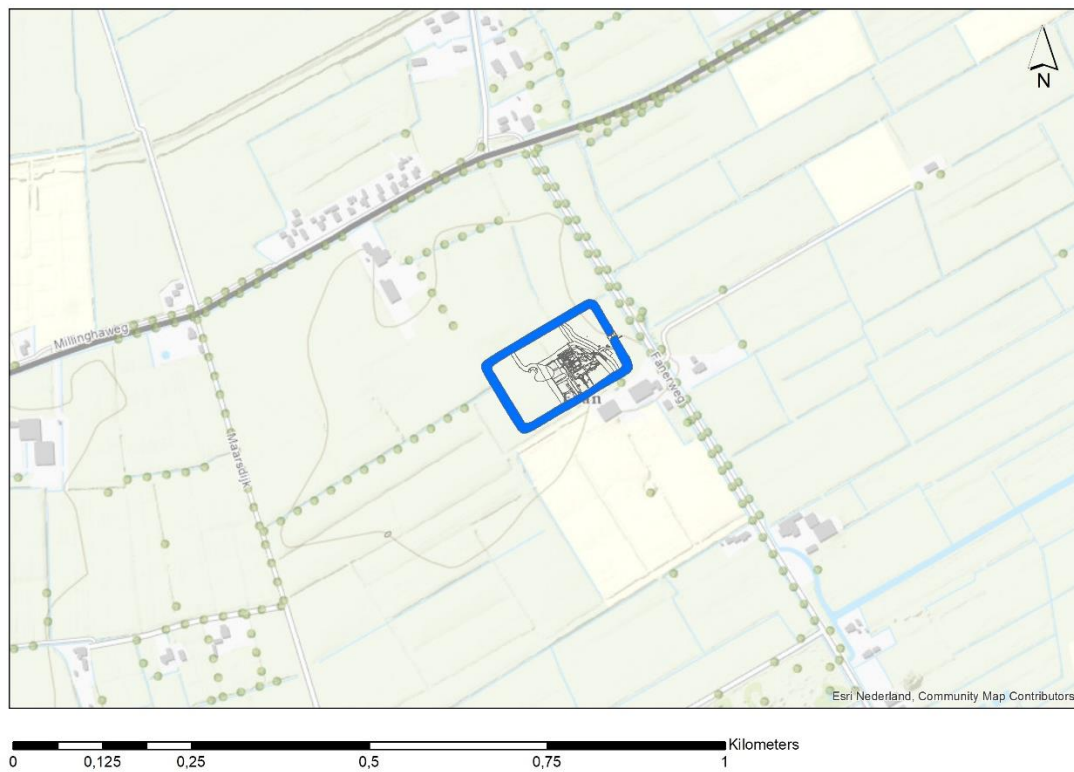
Bijlage 1. Kaarten ArcMap.....	99
Kaart 1. Faan op de topografische basiskaart van Nederland.....	99
Kaart 2. De grachten uit fase 4 van borg Bijma op de topografische basiskaart van Nederland.....	99
Kaart 3. Een uitsnede van het AHN2 met daarop de omtrek van de grachten van Bijma	100
Kaart 4. De gedigitaliseerde vlaktekening van Bijma met in rood de putranden van de opgraving	100
Kaart 5. De gegeorefereerde originele vlaktekeningen van de opgraving te Faan	101
Kaart 6. De gegeorefereerde schetsmatige vlaktekeningen van de opgraving te Faan	102
Kaart 7. Alle sporen van de opgraving met spoornummer	103
Kaart 8. Alle sporen van de opgraving met spoortype	104
Kaart 9. Alle sporen van de opgraving ingedeeld in fases.....	105
Kaart 10. Fase 1	106
Kaart 11. Fase 2	106
Kaart 12. Fase 3	107
Kaart 13. Fase 4.....	107
Kaart 14. Fase 5.....	108
Kaart 15. Interpretatie R. Woudstra, fase 1	108
Kaart 16. Interpretatie R. Woudstra, fase 2	109
Kaart 17. Interpretatie R. Woudstra, fase 3	109
Kaart 18. Interpretatie Woudstra, fase 4	110
Bijlage 2. Spoorbeschrijvingen & Metadata ArcMap	111
Bijlage 3. Catalogus opgravingsfoto's.....	117
Bijlage 4. Tijdlijn Bijma.....	130
Bijlage 5. Logboek Woudstra	134
Bijlage 6. Overzicht vondstmateriaal	157

Bijlage 1. Kaarten ArcMap

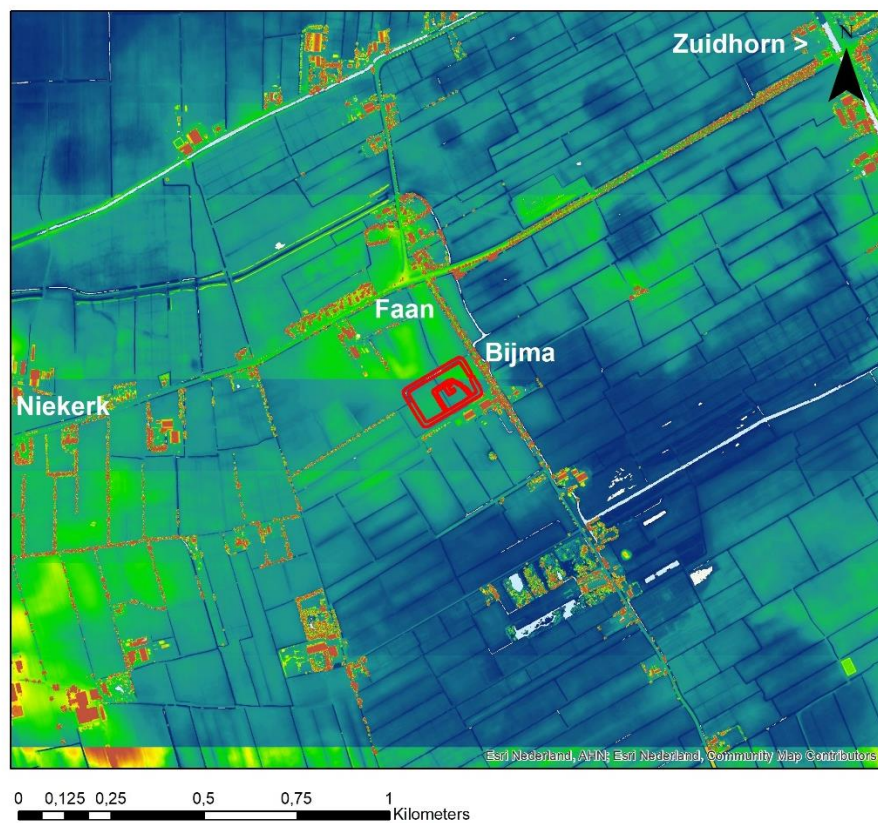
Kaart 1. Faan op de topografische basiskaart van Nederland

Kaart 2. De grachten uit fase 4 van borg Bijma op de topografische basiskaart van Nederland

Kaart 3. Een uitsnede van het AHN2 met daarop de omtrek van de grachten van Bijma

Kaart 4. De gedigitaliseerde vlaktekening van Bijma met in rood de putranden van de opgraving

Kaart 5. De georefereerde originele vlaktekeningen van de opgraving te Faan

Kaart 6. De georefereneerde schetsmatige vlaktekeningen van de opgraving te Faan

Kaart 7. Alle sporen van de opgraving met spoornummer

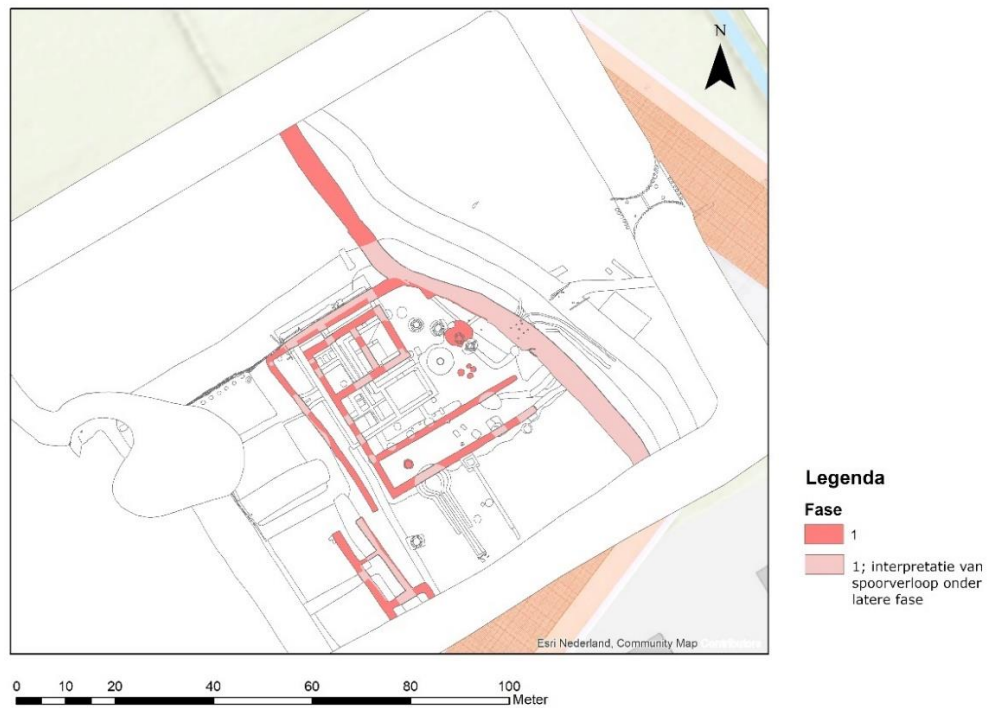
Kaart 8. Alle sporen van de opgraving met spoortype

Kaart 9. Alle sporen van de opgraving ingedeeld in fases

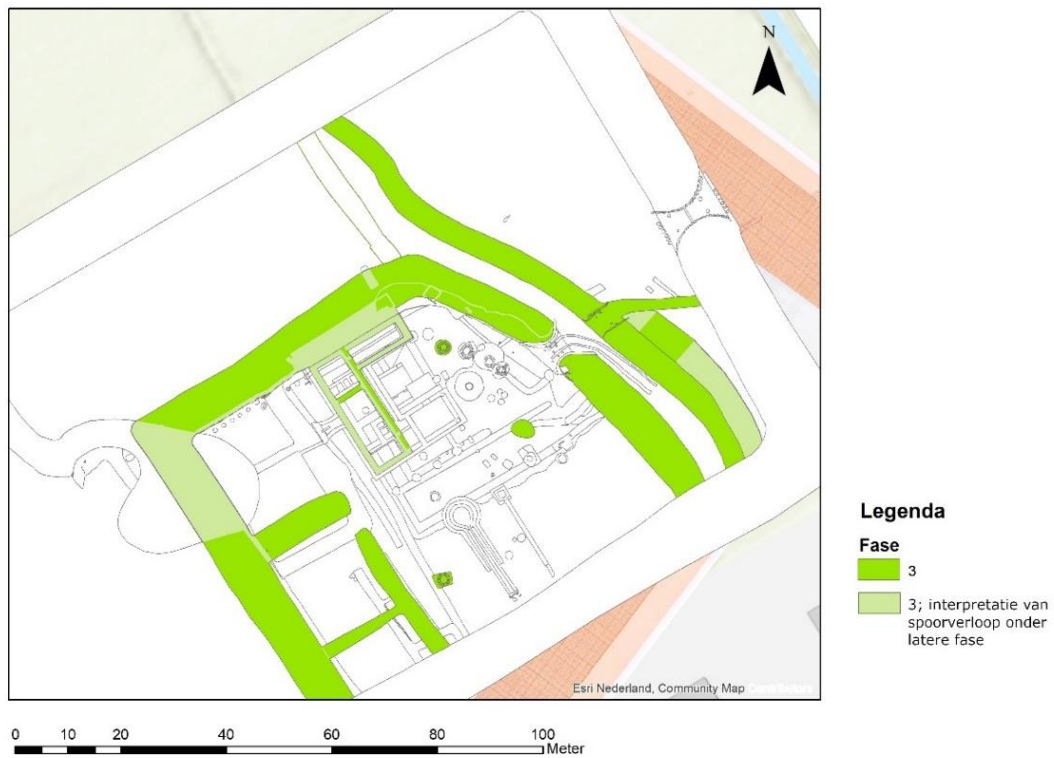
Kaart 10. Fase 1

Kaart 11. Fase 2

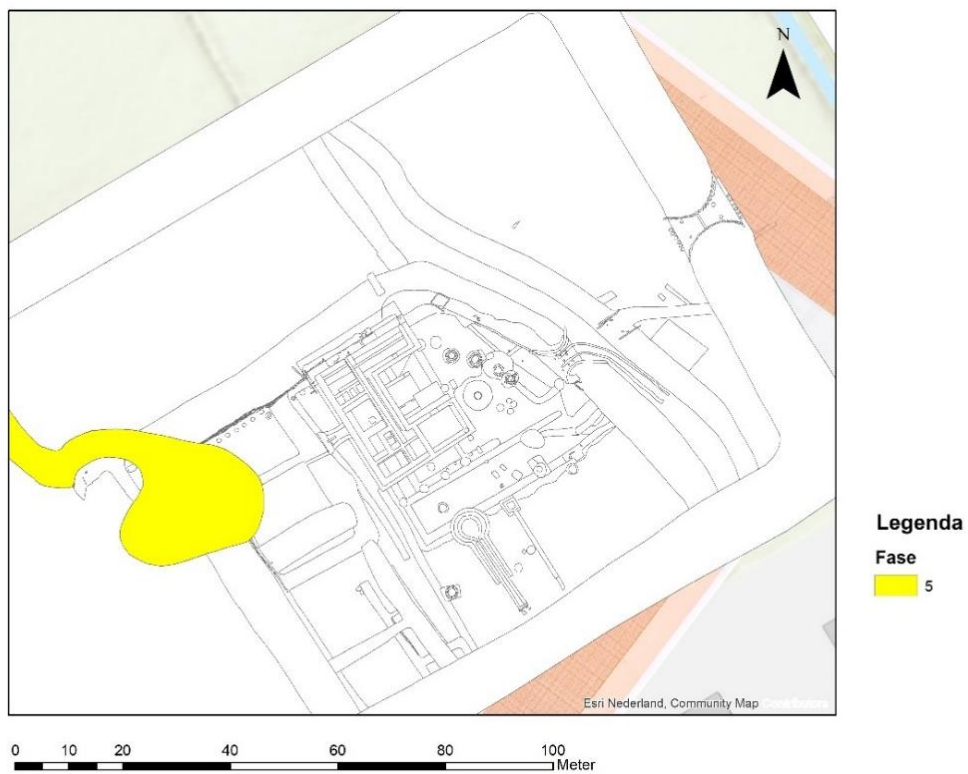
Kaart 12. Fase 3

Kaart 13. Fase 4

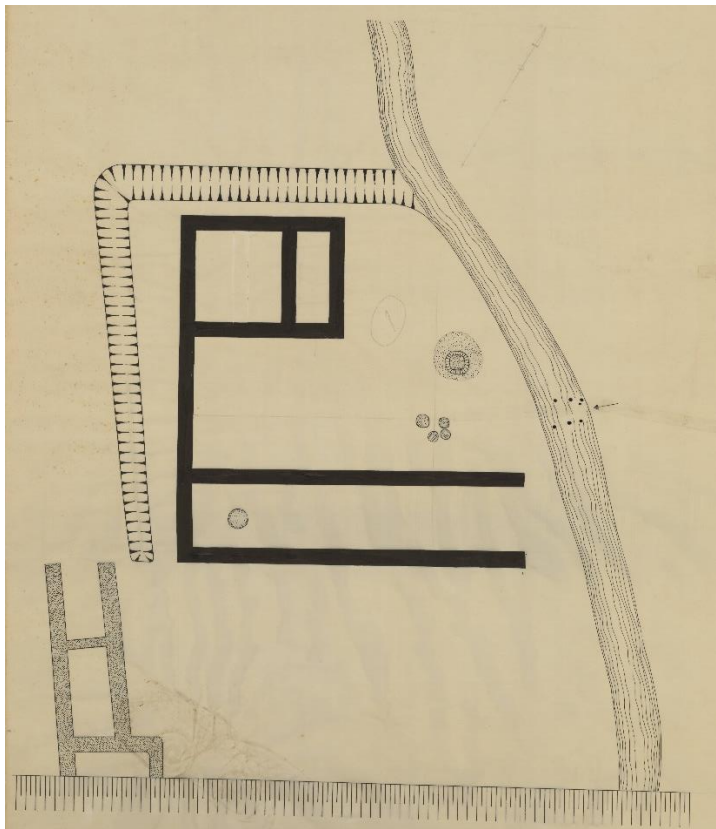

Kaart 14. Fase 5

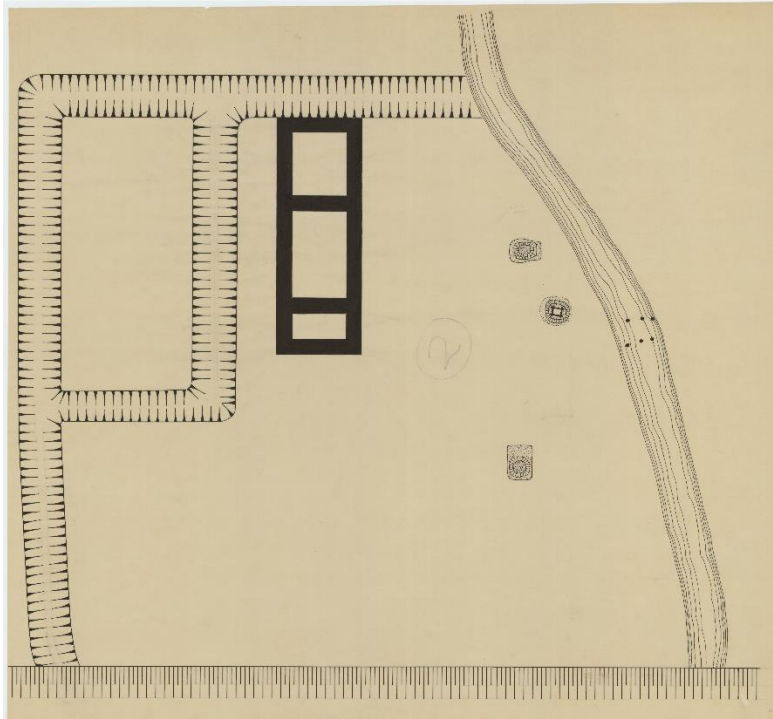
Kaart 15. Interpretatie R. Woudstra, fase 1

Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-062221.

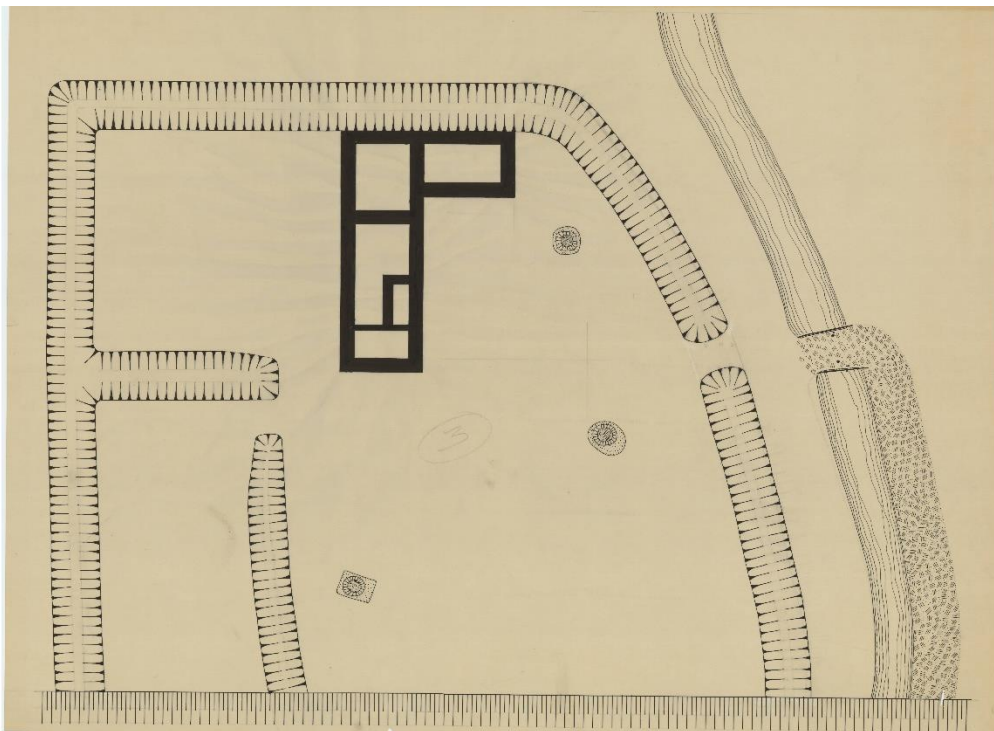
Kaart 16. Interpretatie R. Woudstra, fase 2

Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06219.

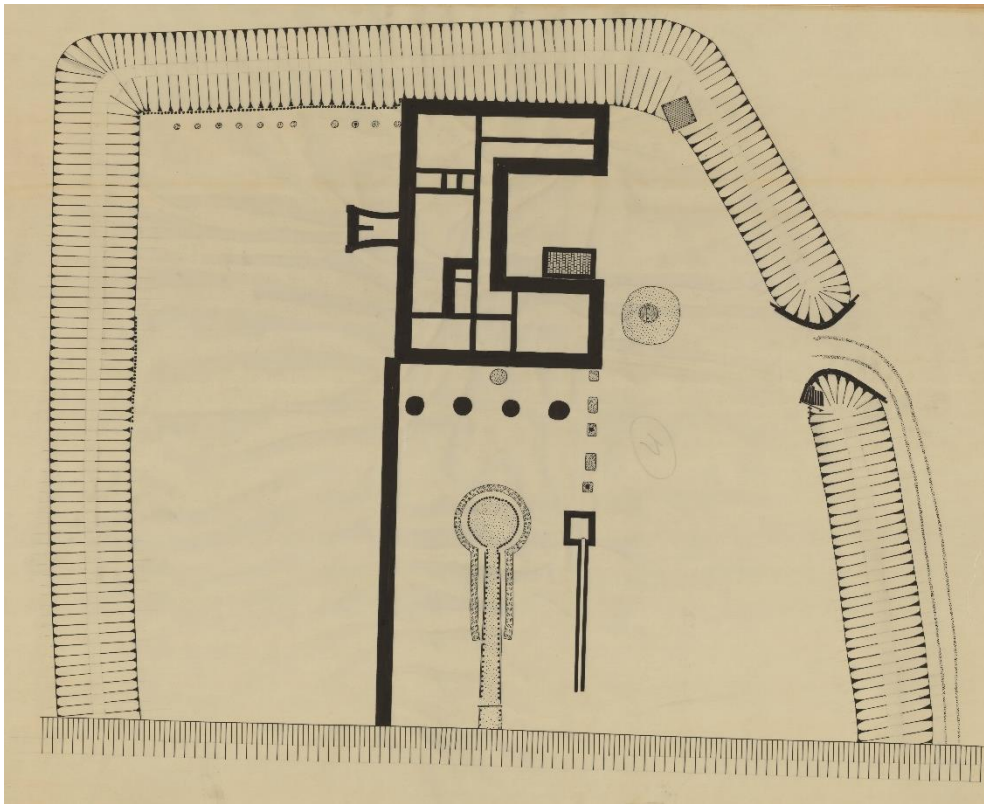
Kaart 17. Interpretatie R. Woudstra, fase 3

Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-062220.

Kaart 18. Interpretatie Woudstra, fase 4

Tekening van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 1992-06218

Bijlage 2. Spoorbeschrijvingen & Metadata ArcMap

Toelichting van afkortingen

Afkorting	Spoortype
BA	Baksteen
DIV	Diversen
GR	Greppel
GRA	Gracht
HO	Hout
KL	Kuil
OVL	Overspoelingslaag
PA	Paal
PK	Paalkuil
PL	Plaggen
PU	Puinlaag
SL	Sloot / waterloop
ST	Steen
STR	Stenen structuur
VE	Veen
WA	Waterput
ZA	Zand / natuurlijke bodem

[Tabel]

[Tabel]

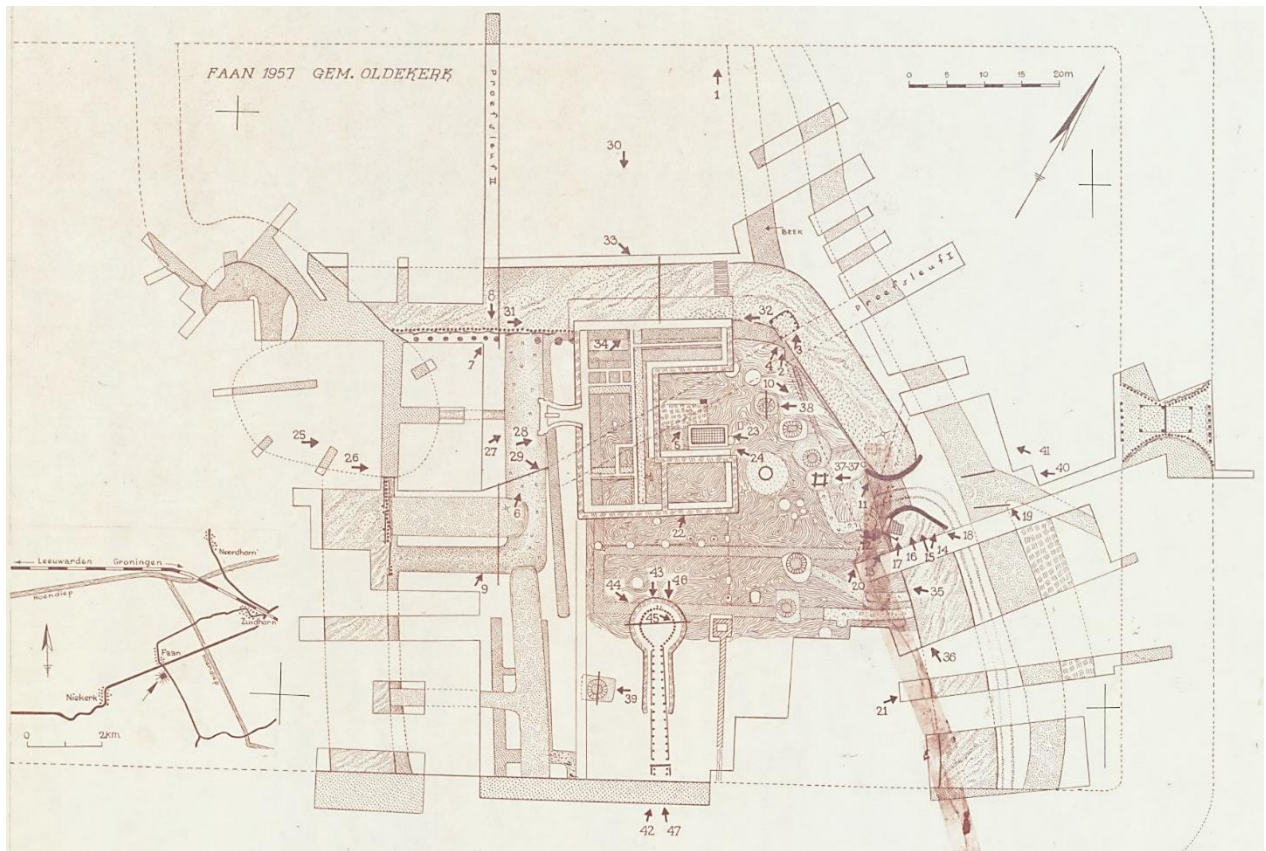
[Tabel]

[Tabel]

[Tabel]

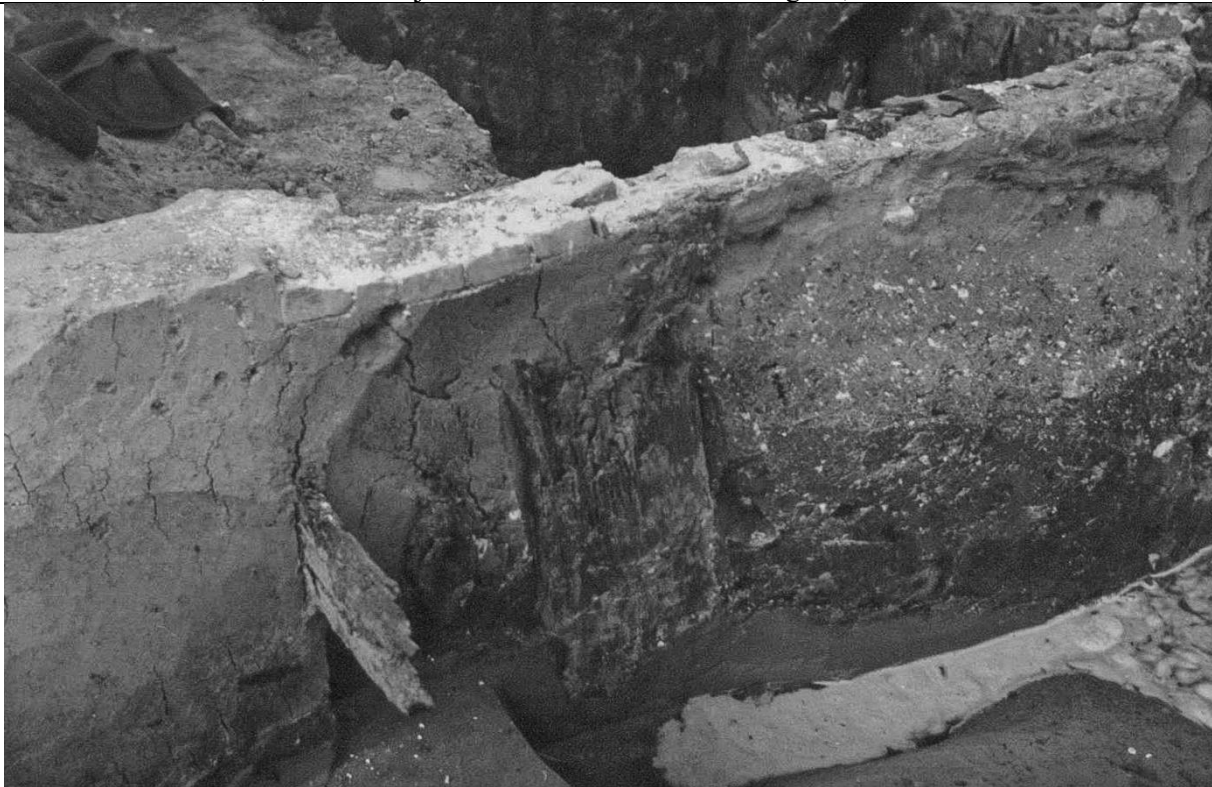
Bijlage 3. Catalogus opgravingsfoto's

Overzicht met locaties van waaruit foto's genomen zijn

Foto's zwart-wit

Nr.	Foto
2	
	<i>“Proefsleuf I. In het profiel de houtconstructie. Het bleek te behoren tot een rechthoekige bel(?)ing, de N. en O. wand werd gevormd door ingeslagen, staande planken, In de hoeken zware pijlers met</i>

	<i>schoorbalken. gez. v. u. h. Z. W.</i>" (bijschrift Afb. 6; het afbeeldingsnummer in het logboek verschilt met het nummer op de overzichtstekening) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5655.
3	
	<i>"Gedeelte van juist beschreven grondprofiel (N. van proefsleuf) met vertikaal geplaatste zware balk en schoorbalk. Naar rechts een deel van grachtvullingen. Naar links een gedeelte van grondmassa met duidelijk puinsporen met (?) hoogte 0.40⁺ N.A.P. gez. v. u. h. Z."</i> (Afb. 2 beschrijving) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5656.
4	

	<i>“thans het binnengedeelte houtconstructie op zijkant staande plank, paaltje met aangeschuind onder eind en breedte plank. Rechts weer grondmassa.”</i> (bijschrift afb. 3; afbeeldingsnummer in het logboek verschilt met het nummer op de overzichtstekening) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5657.
5	
	<i>“Proefsleuf I. Achter: de twee grachten, en de houtconstructie in het N. profiel. Op voorgrond links: fragm. fundering Kloosterstenen (?) Het profiel geeft een duidelijk beeld van zijn gelaagdheid. De donkere band is de veenlaag met daaronder schuinzandlaag (A) en de venlaag (?) (B). Uit de laag op het veen komen kogelpotscherven. De aanwezige kuil in het profiel vindt zijn uitsteek vanaf bovenkant van deze laag. Vóór de tegenovergelegen putwand een grote overeenkomstige kuil. Waarschijnlijk behoren deze overblijfselen bij de bewoning van genoemde muurfundering. gez. v. u. h. Z.W.”</i> (bijschrift afb. 5) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5658.

7	
	““O. profiel, proefsleuf II, met grachtvulling en schoeiing. Gez. v. u. h. Z. W. foto: R. Woudstra” (bijschrift afb. 8 in logboek). Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5659.
8	
	“Proefsleuf II. De daarin beschreven schoeiing aan de binnenkant van de N. gelegen gracht. Gez. van uit het Noorden” (bijschrift Afb. 9 in logboek) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5660.

9	
	<i>“Proefsleuf II. De Z. Gelegen gracht: Rechtsonder (donkere partij) oerlaag (B laag.) met de daarvan af komende grachtinsteek. Ten hoogte van meetpen (0.26+ N.A.P.) een tweede grachtstalud.”</i> (bijschrift Afb. 10 in logboek) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5661.
10	
	<i>“Als voren. [Werkput I en II.] gezien vanuit het N.W.”</i> (bijschrift Afb. 13 in logboek) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5662.

11

“Werkput I en II.

Links: muurfrag. als voren (buitenkant),

voor: oudebeekvulling

achter: grachtvulling (18^e eeuw).

Rechts: werkput II met O. gedeelte muurdam.

In het midden: radiair profiel. Duidelijk het verschil van gracht- en beekvulling (doorgang). gez. v. u. h. Z. W.” (bijschrift Afb. 12 in logboek)

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5663.

12

	<i>“Werkput II. werkzaamheden tijdens het verdiepen aan de binnenkant van de Z. muurdam (d.w.z. grachtvulling). Links de heer Bekker: gez. v. u. h. W.” (bijschrift Afb. 14 in logboek)</i> Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5664.
13	
	<i>“Werkput II. gedeeltelijk als voren maar dieper niveau. <u>Op voorgrond:</u> houten schoeiing; <u>rechts</u> in de muurdameen houten balk; <u>links:</u> O. gedeelte N. muurdam. Tussen muurdammen oude beekvulling. gez. v.u.h. Z.W.” (bijschrift Afb. 15 in logboek)</i> Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5665.
14	

	<i>“Werkput II. Houten balk aan de binnenkant Z. muurdam. De balk is tussen de muur geklemd en rust aan de andere kant op; een vaste grond (ingelaten). Overigens bodem gracht. gez. v.u.h. Z.W. (Boorgaten in de balk)” -> onder bijgeschreven: materiaal; eik. (bijschrift Afb. 16 in logboek)</i> Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 5666
16	 <u>Onder:</u> versie met pijl rechtsboven uit logboek.
	<i>“Werkput I en II. Overzicht. Op achtergrond verkeersweg Niekerk. Zuidhorn. <u>Achter:</u> oude beekvulling die versneden wordt door de N.O. zonering van binnenste gracht. Let op de geheel andere richting van</i>

	beekvulling tussen beide muurdammen. gez. v.u.h. Z.Z.W.". Bij de pijl rechtsboven staat: "N.B. op dit terrein zou het kapelletje hebben gestaan." (bijschrift Afb. 17 in logboek) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 102-36.
23	 "ontgraven Z. gedeelte van borgsporen. Ze vertegenwoordigen verschillende perioden. Op voorgrond de overblijfselen van genoemde kelder (buitenwerk 300x520 cm) met rode tegels 22x22x2² cm en binnenrand van gele Friezen van 18x8x44cm. De buitenomranding en opgaande werk(?) van rode baksteen van 30x13½/14x6cm. Links vóór de kelder een kuil van de oudste bewoning. Rechts: het N. profiel van proefsleuf I. gez. v.u.h. Z.Z.O." (bijschrift Afb. 20 in logboek) Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 105-28.

37

Het houten raamwerk van een waterput; spoor 181.

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-8a.

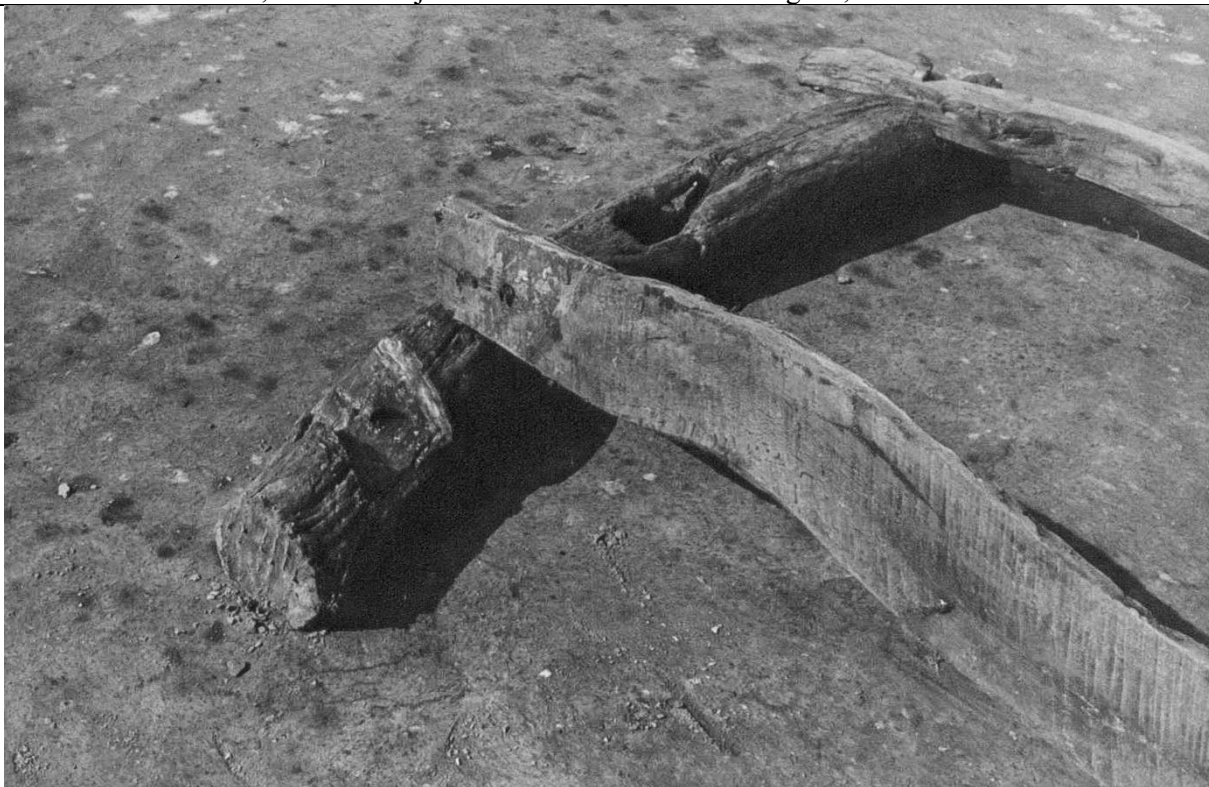
37a

Het houten raamwerk van een waterput; spoor 181.

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-18a.

37b

Het houten raamwerk van een waterput; spoor 181 (detailfoto).

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-21a.

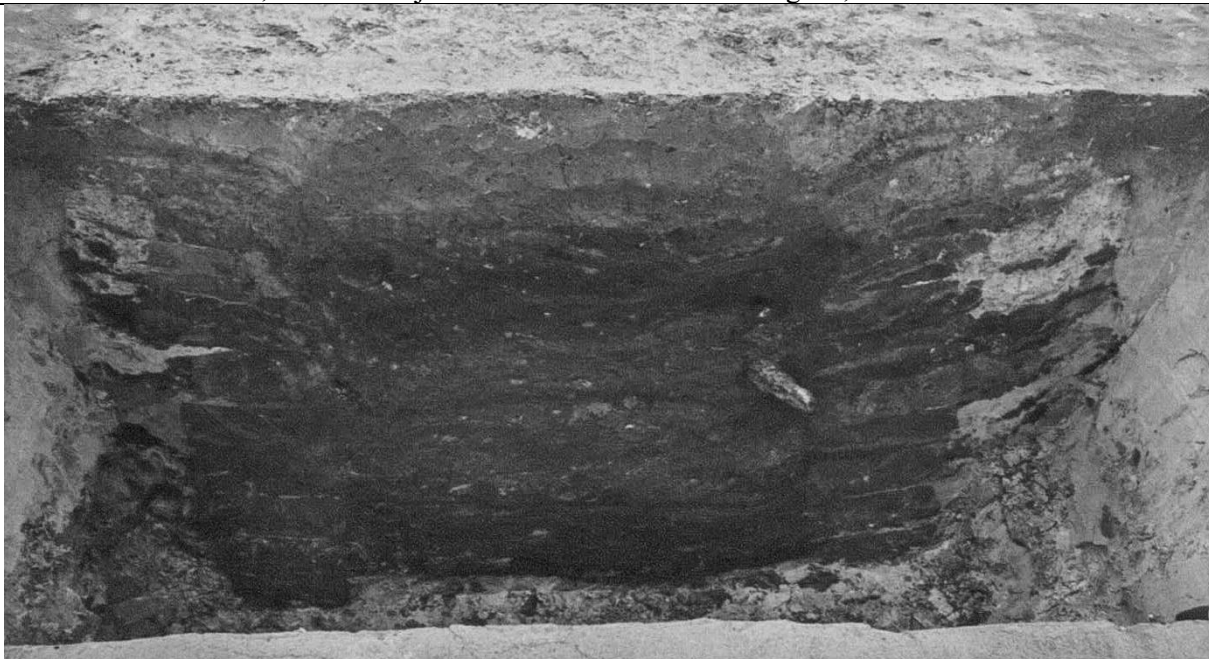
37c

Het houten raamwerk van een waterput; spoor 181 (detailfoto).

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-23a.

39

Coupe van een waterput; spoor 94, 95 en 96.

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-15a.

46

De sleutelvormige vijver; spoor 169, 170, 171 & 180.

Foto van R. Woudstra, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer KB 106-28a.

Bijlage 4. Tijdlijn Bijma

(zie bijgevoegd pdf-bestand)

(zie bijgevoegd pdf-bestand)

(zie bijgevoegd pdf-bestand)

(zie bijgevoegd pdf-bestand)

Bijlage 5. Logboek Woudstra

1992-028: RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

Aantekeningen van R. Woudstra No I *(van 15 April tot en met 3 Mei)*

betreffende Onderz. te Faan Prov. Groningen Gem. Oldekerk

Onderzoek No 57/9 1957

AMERSFOORT - MARIËNHOF - KLEINE HAAG 2

Maandag 15 April

Algemene introductie en context. situatieschets van de eerste werkzaamheden

[1] Samen met de Heer Bakker per (?) naar Faan. Op 19 Maart j.l. hebben wij met de heer Halbertsma de eerste verkenningen op het terrein gedaan. De omstandigheden waarin het terrein toen verkeerde was zeer ongunstig. Door regenval was het bijna onbegaanbaar. Wij moesten ons daardoor beperken tot een vluchtig contact. Het terrein ligt ten westen van de straatweg Faanpat (?) en kenbaar aan zijn hogere ligging. De bijgelegen boerderij draagt de naam "Bijma Heerd" en wordt als zodanig op de stafkaart aangeduid. Rond het verhoogde terreingedeelte zijn thans nog duidelijk de sporen van grachten te zien. Grachten, die eens een Borg omgeven hebben. Men heeft dan ook het vermoeden dat het de plaats is waar eens de beruchte Mepsche gewoond heeft en daar, door macht wellust gedreven, zijn omgeving terroriseerde. Het schrikbewind dat deze heer uitoeffende omgaf hem met een odium(?) waardoor hij nog nog heden ten dage op velen lippen ligt.

In 1725 zou het borgcomplex door Rudolf de Mepsche gewijzigd en vergroot zijn. "1)"? Het huis bestond uit één verdieping en had evenals "Hanckema" en "Nijenoord" gracht en ophaalbrug. Het grote voorplein diende voor rijtuigen. De burcht schijnt niet voltooid te zijn geweest want hij heeft maar een vleugel. De Mepsche was Grietman en Rechter van Oosterdeel-Langewold, of de tegenwoordige gem. Zuidhorn en Oldekerk. Rudolf de Mepsche was een nakomeling van Johan de Mepsche (zijn overgrootvader), die (?)

Het genoemde gebied is thans in eigendom van de heer van Diepen van de scheepswerven gebr. van Diepen N. V. te Waterhuizen bij Groningen. Ten behoeve van landverbetering wordt de hoogte verlaagd en geëgaliteerd waarbij men tevens de genoemde

[2] Borggrachten geheel laat verdwijnen. De werkzaamheden vallen onder de Cultuur Technische Dienst en uitgevoerd door de Grondmij. Bij het afgraven is men hier en daar gestoten op muurresten. Onze taak is dan ook naar deze overblijfselen een nader onderzoek in te stellen. De O.(?) strook van de verhoogde terreinbult is reeds afgegraven en in het terrein geëgaliteerd. Het werk geschiedt met smalspoor en (?) en telkens (?) klampen afgegraven. Het niveau van afgraven ligt beslist boven de vaste grond waar door eventuele oudere sporen niet te voorschijn komen. In dit verband mogen wij opmaken dat er verspreid de aardewerk fragmenten voorkomen in het voorgedeelte van de egalitatie. Aardewerk van kogelpotten die dateren uit de 10e-13e eeuw en dus nogal wat vroeger dan de Borg

“Bijma Heerd”. Tevens moest worden vermeld dat hier en daar grote kloostermoppen zijn gevonden. Gezien boven genoemde materialen moet het niet uitgesloten worden geacht, dat wij bewoningsporen kunnen aantreffen van oudere tijden.

Inmiddels was de toezegging gedaan, dat wij voor oudheidkundig bodemonderzoek kunnen(?) beschikken over een aantal bij de grondwerkzaamheden werken[de] arbeiders. Zes flinke mannen worden ons toegewezen. Bij ons eerste bezoek aan Faan werd aan de O. kant van de afgraving een fragment muur met daaronder een gedeelte van een houtconstructie waargenomen. Wij menen er goed aan te doen om ons hier nader te oriënteren. De toen gemaakte verkenning liet de indruk achter dat ten O. van genoemde overblijfselen weleens een oudere gracht aanwezig zou kunnen zijn. De proefsleuf maken we 3.00 br. en de N. kant (?) van in het directe verlengde van muur en houtconstructie.

(?) blijkt dat (?) een gunsitge plaats is gekozen in het beschikbare terrein. Er tekenen zich twee breedte , met vuile donkere grond gevulde, stroken af,

[3] geschieden door een baan vaste grond. Toevallig is de proefsleuf zover in O. richting uigezet daat ook daar de vaste grond aanwezig is. Het is niet uitgesloten dat we reeds in de aanvang van het voorgenomen onderzoek, mt oudere grachten geconfronteerd worden. Mocht de veronderstelling juist zijn dan mogen we van geluk spreken en weten we althans hoe het onderdeel aangepakt moet worden. Voorts is het een gelukkige omstandigheid dat de aangevangen proefsleuf loodrecht op de vullingen staat. Naar aanleiding van het gevordene en voorts om een beter inzicht daarvan te krijgen, besluiten wij de vullingen geheel uit te diepen voor een doorsnede.

Afb. 1: gezien v.u.h. N.N.W. Op achtergrond boerderij “Bijma Heerd” (18). de twee arbeiders werken aan proefsleuf. Links Woudstra. opname: “Tölkens” Zuiderdiep Groningen.

[4]

Dinsdag 16 April.

Beschrijving van drie grondlagen in de gracht

Aanwezig de heren Bekker en Woudstra. De zes arbeiders staan ons weer ter beschikking. Met de opzichter van de Grondmij, de heer Blauwbroek weten we de zaak zo te regelen dat een andere groep arbeiders de bovengrond afvoeren van de door ons aangegeven W. uitbreiding van de proefsleuf. Hierdoor krijgen we dna eventueel ook een inzicht in omstandigheden binnen de door ons gemeente grachten. Voorlopig gaan de eerste zes arbeiders door met het uitspitten van de twee vullingen in het O. gedeelte van de proefsleuf. Hier moet heel wat grond door de mannen verzet worden. Tegens de middag zijn ze tot op de vaste grond gekomen en in de W. tekenklaar(?). Het is nu wel duidelijk dat we hier met een gracht te doen hebben. Bij nader inzien bestaat de vulling uit drie afzonderlijke delen:

de diepste delen van de oudste gracht, bestaande uit een gemiddeld 0.25 dikke darglaag (zwaar humensegrond(?)). Een laag die zich tijdens het gebruik op de zool van de gracht heeft afzet. Tegen het O. talud zien we een zandig gedeelte, met dunne laagjes Lummers(?) resten, zich aftekende. Hier ter plaatse ligt een plank op de bodem (blank: br 0.25, l. 0.92, d. 0.03). Wat aangaat het zandig gedeelte, menen wij dat daar terecht gekomen is, door inspoeling van het talud. Tasten dit zand een stuk loodpuin (?) van een lkoostermop. In het voorgaande grachtgedeelte ontbreekt puin van welken aard dan ook. Het O. grachtstalud is vrij steil en gaat dan snel over in een vlakke grachtzool. Het W. talud is minder steil. De oorzaak hiervan kan gelegen zijn in een latere activiteit, waarbij de steilte wat verloren is gegaan. De zool van de gracht ligt op $1.30 \div N.$ A. P., en heeft, voorzover nog aanwezig, een breedte van (?) 5 m.

Een grondmassa van zeer donkere aarde vermengd met veel puin- en specieresten (dikte laag ± 0.80) gelegen op de darglaag van het (?) grachtstalud. De massa loopt min of meer wigvormig

uit, tot in het midden van eerstgenoemde gracht. De, in het pakket aanwezige, mobilia wijst in de richting van de 17e eeuw.

Een geheel andere vulling bestaande uit diagonaal gelegen lagen brokken blauwe klei, afgewisseld door lagen zand. Wat de eerste aangaat is het duidelijk dat we hier te doen hebben met (?) spaden gestoken blokken(?). De gelige zandlagen met hier en daar oerresten, verraden hun herkomst als losgemaakte vaste grond. Het geheel maakt deel uit van een latere grachtvulling. Deze bovenste (?) is in de eerste plaats de herkennen aan de insteek van het O. talud, die ten opzichte van de eerstgenoemde gracht, veel lager wegkomt en voorts die ingraaft. De W. (?) wijst direct op de grond- en puinmassa van sub z.(?) Ik meen dan ook uit de verkregen gegevens te mogen afleiden, dat een en ander met elkaar in verband staat en wel zodanig dat men de oudste gracht met het pakket aan de W. kant heeft dichtgestort om daardoor een nieuw talud te kunnen graven welke beantwoordde aan de te maken nieuwe grachtvorm. In tegenstelling met de eerste gracht, heeft men bij de jongste lange, schuin oplopende hellingen gemaakt. De bodem is vertoont een kleine komvormige lijn. Was de bovengrond bij het afgraven van het terrein reeds verdwenen, nogthans mogen we door bijkomende verschijnselen wel aannemen, dat het niveau van insteek $\pm$ (?) op $0.40 + \text{N.A.P.}$ heeft plaats gevonden. De diepte van de jongste gracht reikt tot $1.00 \div \text{N.A.P.}$ en heeft derhalve een totale diepte van ongeveer 1.40m. met een bovenbreedte van $\pm 5.40\text{m.}$

Beschrijving van een muurwerk en houtconstructie

Naast de boven geresumeerde overblijfselen trekken nog de aandacht:

- een rest van een muurwerk,
- de daaronder aanwezige houtconstructie.

Wat de tweede aangaat zijn we de mening toegestaan, dat het functioneel wat met de eerste grachtperiode

[6] heeft uit te staan. De resten bestaan uit een aan de voorkant ingeslagen zware eiken balk (maximale lengte 2.00m, van 0.40^+ tot $1.60 \div \text{N.A.P.}$). De balk vertoont aan zijn onderende een afgerond en tevens aangepunt gedeelte. Naar boven is het geheel vlak en rechthoekig. De punt van de balk is via het oudste grachtstalud, diep in de vaste grond gedreven. De balk staat wat schuin en helt naar binnen iets over. Waarschijnlijk om het draagvermogen te vergroten. De balk heeft een vlakke breedte van 20 cm. Ongeveer 25 cm onder de bovenkant heeft men een rechthoekige schoorbalk aangebracht (br. 12cm) die tegen de binnenkant van de verticale balk gespijkerd is. Samen vormen ze een vlak geheel. De schoorbalk verloopt ongeveer onder een hoek van 45° schuin naar boven. Bij de aanhegting heeft men de schoorbalk met een verstek afgezaagd. Verder naar binnen van de grachten worden nog meerdere houtresten aangegraven. 2.55m. vanaf de voorkant van de ingedreven balk treffen we een op zijn kant staande dikke eiken plank die naar het Z. uit het onderhavige profiel steekt (br. 20cm., d. 5cm). Vlindgent (?), 20cm binnen de staande plank, het onderend van een 10cm dikke, schuin aangepunte, rechthoekige paal. Beide voorgaande overblijfselen raken met de vaste grond. Wat spectacul. is een doorop volgende, zeer breedte, staande plank die tot 20cm in de vaste bodem gaat (br. 32 cm, d. ____ cm, l. 90 cm, van 0.40^+ tot $0.50 \div \text{N.A.P.}$) Wij krijgen de indruk dat ook de plank in de grond is geslagen. De onderkant gaat althans door het talud van de oudste gracht. De stand van de plank is evenwijdig aan de ingedreven voorste balk. Tussen de balk en de breedte plank bevindt zich de reeds eerder genoemde grondmassa met puinresten. Het is niet duidelijk wat eerder aanwezig was, de houtconstructie of de grondmassa. Het feit dat er voor de houtconstructie geen zichtbaar insteek door de massa zichtbaar is zouden

[7] we mogen veronderstellen dat de grondmassa met puinresten tussen de constructie meot zijn gestort en aldus van oudere datum is. Een uitgebreider onderzoek kan wellicht een antwoord geven.

Jammer genoeg stort het grachtprofiel spoedig in door uitspoeling van grondwater. Op de houtconstructie was tevens een uitstekend muurwerk geplaatst (steenformaat (?) 23x10x4/2 cm). Ook het muurtje geeft, naast de afmetingen van een daarbij gebruikte baksteen, de indruk van jonge bewoning afkomstig te zijn (borgcomplex 1725, Rudolf de Mepsche). Hierbij geeft de bedoelde gronddoorsnede (?) nog te zien dat het bouwsel op de grondmassa met puin gebouwd is. Uit voorgaande opsomming van verschijnselen blijkt wel dat de oudste grachtvulling van oudere tijden afkomstig moet zijn. Het bouwsel was evenlang als de daaronder aanwezige breedte der houtconstructie. het bewaard gebleven muurfragment bestond uit nog zes lagen van onder naar boven, kops-lange(?) gelegd.

Woensdag 17 April

Aanwezig de heren Bekker en Woudstra, zelfde arbeiders als voren. De in het N. profiel van de proefsleuf voorkomende tweede, O. gracht, op diepte uitgespit en getekend. Duidelijk ook hier twee perioden kenbaar aan hun verschillende insteken. De oudste komende van het oudoppervlak (diep ___, van ___ tot ___ N..A.P.) de jongere van een hoger niveau (diep ___, van ___ tot ___.) Tevens is het hart van de laatste wat naar het O. verschoven en duidelijk een geheel andere vulling.

Voortgang uitbreiding proefsleuf Westzijde

Vandaag kennis gemaakt met de eigenaar van het terrein, de heer van Diepen. Hij is zeer ingenomen met de reeds nu bereikte resultaten. Mede door de bekende historie van de Mepsche heeft hij de gronden aangekocht. Van hem kunnen we alle medewerking verwachten ten aanzien van een eventuele grotere aanpak van het onderzoek. Vandaag wordt er verder gewerkt aan de W. uitbreiding van de proefsleuf. In diepen gelegen grondlagen komen we scherven tegen van 10^e, 12^e eeuwse kogelpotten. Overeenkomstige scherven vinden wij verspreid op het reeds geëgaliteerde O. terreingedeelte. Uit de thans verkregen contacten met het aardewerk mogen wij wel veronderstellen dat dezen uit de laag afkomstig zijn, direct gelegen op het oudoppervlak. Zoals wij zagen, het niveau van waaruit de oudste grachten zijn aangelegd. Wellicht mogen wij enig verband leggen tussen de aangetroffen scherven en de aanleg der (?) grachten. Op einde van de werkdag wordt in de westelijke proefsleuf-uitbreiding een fragment van een muurwerk blootgegraven. Even voor het einde van deze uitbreiding. Het gedeelte is O.-W. georiënteerd en bestaat uit de onderste funderingslagen, van grote kloostermoppen (30/31x15x9 cm). Breedte van het muurwerk ___ cm. Merkwaardig is, dat men bij de aanleg op een veenlaag heeft gefundeerd en niet op de daaronder gelegen zandlaag. Wellicht heb-

[10] ben wij hier te doen met een aanleg uit de 14^e eeuw. Nogthans treffen wij aardewerk aan van oudere tijden. Bijbehorende bewoningsporen uit deze eeuwen zijn tot nu toe niet gevonden. Behalve twee grote, in of meer ronde kuilen, bestaat de platte grond van de sleuf uit vast gelig zand.

Donderdag 18 April

Aanwezig personeel Bekker en Woudstra. Tevens arbeiders. Met het oog op goede vrijdag zullen we vandaag zoveel werk moeten opgeven dat de arbeiders, tijdens onze afwezigheid door kunnen werken. De onderhanden proefsleuf wordt nogmaals naar het westen uitgebreid. In de middaguren vertrekken we naar Amersfoort.

Zaterdagmorgen 20 April

wordt, aan de hand van het getekende profiel van de proefsleuf, aan de directeur van een en ander verslag gedaan. Hierbij zijn tevens de heren Halbertsma en Rennan (?) aanwezig. Gezamenlijk zijn we van mening om met het onderzoek door te gaan.

Dinsdag 23 April.

Samen met Bekker, via Haarlem, Afsluitdijk naar Faan. Deze dag kunnen we alleen nog even polshoogte nemen. In Haarlem had men een sleuf laten graven in een terrein, waarin een fragment van de N. kerkmuren te voorschijn was gekomen.

Woensdag 24 April

een nieuwe W.O. sleuf, grachten en beekjes

Aanwezig Bekker en Woudstra. Tijdens onze afwezigheid de proefsleuf naar het W. uitgebreid. Hier was men gegaan tot op de geschapen zandlaag. In dit gedeelte waren de arbeiders veel puin tegengekomen wat ze zonder meer opgeruimd hadden. Op de kanten lag dan ook veel paksteenpuin van verschillende perioden. Zowel kleine als kloosterstenen. In de beide putwanden nog veel overeenkomstige resten aanwezig. Het werk wordt hier voorlopig stopgezet. Om de ligging van de reeds genoemde O. gelegen grachten beter te kunnen beoordelen, gaan wij er toe over naar het N. een nieuw onderzoek in te stellen. Ter oriëntering laten we nogmaals een sleuf graven in de hoop de beide grachten

[13]

nogmaals aan te treffen. Reeds spoedig komen ook in deze W.-O.sleuf twee donkere stroken grond aan het licht, duidelijk te herkennen is de omringende vaste zandlaag. Tegenover de O. gelegen baan slaan wij wat (?) (omdat de vulling wel sterk afwijkt van die, welke werd aangegraven in de eerste proefsleuf. Merkwaardig genoeg ligt deze strook in het verlengde van de gereduceerde beek in het Noordelijk voorterrein. Het ons niet verwonderen wanneer wij met elke baan in de nieuwe sleuf, te maken hebben met een vroeger gedeelte van deze zelfde beek. Om ten aanzien hiervan meer zekerheid te krijgen wordt er een verbinding gegraven tussen de eerste, en de nu genoemde proefsleuf. Tevens verkrijgen we hier een aansluiting met eerder genoemde houtconstructie resp. bekisting. Voor dit doel moet heel wat grond verzet worden. Laat in de middag kunnen we de zaak zover overzien dat we de indruk krijgen juist in de N. O. ronding van de binnenste gracht te zijn beland. Interessant is voorts te zien hoe deze ronding dóór de vulling van de N.-Z. gelegen baan gegraven is. Het verklaren van de laatste wordt nu veel gemakkelijker. Hier hebben we beslist te doen met een deel van de oude beek die eertijds in het terrein meanderde. Het is daarom best mogelijk dat men het verdere beloop van de beek gebruikt heeft als gracht voor een burcht. Het is wel mogelijk dat dit probleem zich in het verder verloop van het onderzoek oplost. Duidelijk is althans wel dat men bij de aanleg van de grachtronding dat deel van de beek wat buiten de omgeving veil, heeft dichtgestort.

[14]

Hier zien we dan ook in de vulling veel puin van zware kloostermoppen. Nu we de overtuiging hebben dat de binnenste gracht aan de N. kant naar het westen zwenkt, zullen we eerst trachten deze gracht meer W. in het terrein op te speuren. De omstandigheden zijn daar gunstig omdat er een sloot gegraven moet worden, die het gehele veld in tweeën zal delen. Ter plaatse van de komende sloot laten wij een sleuf graven. In samenwerking met de uitvoering grondverbetering, wordt de vrijkomende grond door hen afgevoerd. De sleuf trekken we over de gehele (N.-Z. richting) breedte van het terrein.

Donderdag en Vrijdag (25 en 26 April)

Wordt er gewerkt aan de nieuwe proefsleuf. Met het oog op werkzaamheden in Haarlem op a.s. Maandag en Koninginnedag op Dinsdag, bespreken wij met de uitvoerder de Heer Blauwbroek de werkzaamheden zo, dat wij per Donderdag 2 Mei in Faan terugkomen. Hiervoor geven we opdracht om nog een lange sleuf aan de O. kant van het terrein te doen graven.

Donderdag 2 Mei.

Met de heren Halbertsma en Bekker naar Faan. Bij onze aankomst heeft men de sleuf in het W. al reeds op een bepaalde diepte uitgegraven. Het laat zich wel aanzien dat zich in het N. gedeelte een

gracht bevindt die enige tientallen meters binnen die van de bewoning van de Mepsche ligt. De optredende vergraving komt wat plaats betreft mooi overeen met de reeds genoemde buitenste gracht aan de O. kant van het terrein. Vooreerst zullen wij ons dan ook bezig houden met het op diepte brengen van het O. profiel der nieuwe proefsleuf. Merkwaardig is een beschoeiing aan de binnenzijde van de eventuele gracht. Men heeft inmiddels deze

[15]

(?) reeds verder naar het W. vervolgd. Later blijkt wel dat we hier met een oudere gracht te doen hebben. De heer Halbertsma reist naar Sneek, nadat hij met een en ander op de hoogte is gebracht.

Vrijdag 3 Mei.

vordering werk N.O. hoek, testsleuf voor gracht-hypotheses

Aanwezig personeel Bekker en Woudstra. De zes beschikbare arbeiders waken aan de N.O. hoek van de reeds geconstateerde 9 (?) binnenste gracht. Met deze werkzaamheden hebben wij voor, om het verloop van de gracht in Zuidelijke richting wat verder te vervolgen. Intussen tekenen wij samen het O. profiel van proefsleuf II. In deze coup worden wij geconfronteerd met een aantal verschijnselen waardoor nogmaals een inzicht wordt verkregen in de gesteldheid van de bodem. Evenals in onze proefsleuf I ligt ook hier op de venlaag een veenpakket van een paar cm dikte. Zoals het profiel in de eerste proefsleuf liet zien een laag kleiige grond met daarin bevindende kogelpot-aardewerk op de venlaag, bemerken wij in de proefsleuf II hetzelfde. Ook hierin veel aardewerk uit dezelfde perioden (10^e - 12^e eeuw). Zoals gezegd hadden wij de proefsleuf II laten graven om na te gaan of ook de reeds eerder genoemde binnenste gracht hierin voor zou komen. D.W.Z. de N. kant van het veronderstelde grachtenstelsel. In het O. profiel van sleuf II is deze gracht dan ook fraai in doorsnede te zien. De insteek van het oudste grachtgedeelte komt ook hier vanaf het vaste veenlaagje. Uit de onderste vulling komen een aantal kogelpotscherven waaruit we voorlopig mogen concluderen dat ze behoort tot de oudste bewoningsperiode. In de onderste vulling komen geen puinresten voor. Opmerkelijk is bij deze doorsnede wel, dat we hier duidelijk een tweede insteek waarnemen, komende van een bovenkant van de oudste laag. Een

[16]

niveau verschil van ongeveer 40 cm. Zogezien zouden we willen veronderstellen dat de gracht zeker tweemaal dienst heeft gedaan. De tweede maal waarschijnlijk in de 14^e eeuw, tot wellicht ook nog in de 16^e eeuw. Tijdens gebruik heeft men aan de binnenkant van de gracht een schoeiing aangebracht, bestaande uit ronde; aangepunte, resp. ingeslagen palen. Tevens liggen de houten aan de buitenkant om de eerste genoemden stevigheid te geven. Voorst vrij dikke, als vlechtwerk toegepaste takken. De staande palen zijn diep in de vaste grond gedreven. Hier bewaard gebleven lengte is ongeveer 135cm. De diameter van de paal in het profiel 15cm. Waarschijnlijk heeft deze schoeiing de functie vervuld van talud versteviging. Zeker niet in de oudste periode. Decoratief is de vulling van de gracht. In het oog springend zijn een aantal dikke losgespitte veenslagen, afgewisseld met vuilige blauwachtige kleilagen. In de hoogste lagen doorspekt met puinresten, de vullingslagen zijn duidelijk vanuit één richting gestort en hebben naar binnen een afhellende overloop. Het leidt geen twijfel of deze vulling is afkomstig uit de gegraven gracht van de Mepsche. Deze gracht is nog in het veld als een terrein inzinking te zien. Bij het graven hiervan hebben de bouwers van de jongste Borg, de naar het N. dikker wordende veenlaag, verspit en vervolgens in de onderl(?)ige gracht gestort. Wat opvalt is een grote massa gelige (losse, vaste) grond met brokken ven en lemige materialen die beslist in omgekeerde volgorde uit de "Mepsche" Burgt gracht gekomen zijn. Deze materialen overdekken ook de schoeiing en kunnen als zodanig een bijdrage leveren voor het periodiseren van het laatst ingebruik zijn van gracht en schoeiing. Mogelijk is ook van belang,

[17]

een laag met puinresten die gelegen is op het grondpakket met kogelpotaardewerk. dit verschijnsel willen wij voorlopig als een afbraak-laag (misschien deels ook bouwlaag) interpreteren.

Naast de reeds genoemde verschijnselen in het profiel, moeten wij nog melding maken van een tweede gracht ongeveer 24m naar het Zuiden gelegen. Ook hier zien we in eerste aanleg de grachtinsteek komen vanaf de vaste (veenlaag) grond, of oud oppervlak. Een tweede, hoger gelegen talud, geeft ook hier de indruk dat de gracht meerdere malen ingebruik is geweest. De vulling bestaat, wat haar diepste delen betreft, uit een dargachtige substantie. Hoger uit een meer zanderig materiaal. Voorlopig zullen wij met het tekenen van dit gedeelte verstaan. Later moeten wij de gelegenheid vinden om het profiel naar beide zijden uit te breiden. Hierdoor verkrijgen we dan een volledige doorsnede over het gehele terrein. Terugkomende op de tweede gracht moeten wij onze verwondering uitdrukken over de geringe onderlinge afstand van beide voorkomende grachten. Hier is haast niet aan te nemen dat deze afstand voldoende zou

[18]

kunnen zijn voor een bijbehorende bewoningsoppervlak. Het wil ons voorkomen dat de laatst vermelde gracht weleens van een andere periode afkomstig zou kunnen zijn. De tot nu toe verkregen bodemverschijnselen zijn dermate ingewikkeld dat ze, zo wij een oplossing van de problemen willen vinden, ons (?) tot een veel grootsere aanpak van het onderzoek. Om hier aan te voldoen zetten we aan de O. kant in Z. richting een sleuf uit om daarin nadere gegevens te verkrijgen. Ik meen er goed aan te doen om in de komende tijd vooreerst als taak te moeten stellen, de totale omtrek, eventueel begrenzingen van het oudere grachtenstelsel systematisch na te gaan. De door ons opgegeven werkzaamheden geven ons de vrijheid onze aanwezigheid voor een week te onderbreken. Met de heer Blauwbroek wordt afgesproken dat Woudstra a.s. Woensdag naar faan komt om een en ander nader te bezien en naar omstandigheden te regelen.

1992-029: RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

Aantekeningen van R. Woudstra No II *(van 8 Mei tot en met 10 Juni)*

betreffende Onderz. te Faan Gem. Oldekerk Prov. Groningen

Onderzoek No 57/9 1957

AMERSFOORT - MARIËNHOF - KLEINE HAAG 2

[19]

Woensdag 8 mei

Per trein en bus naar Faan. Bij aankomst op het werk kan ik mij er van overtuigen dat er inmiddels heel wat grond is verzet. Belangrijk zijn cde voor de dag gekomen overblijfselen. In de vrijdag j.l. uitgezette sleuf is men gestoten op een muurfragment van kloostermoppen. Tevens heeft men hier de binnenste (reeds vaker aangehaalde) gracht aangegraven. Uit beide verschijnselen blijkt voorts dat het muurwerk het einde vormt van de gracht. Wellicht krijgen we hier te doen met de plaats van een toegang of doorgang over de gracht. Een vluchtig onderzoek geeft de indruk, dat gracht en muurwerk

uit de zelfde periode afkomstig zijn. Opmerkelijk bij het muurwerk is voorts, dat aan de binnenzijde onder het metselwerk, zich een zware liggende eiken post bevindt. Ter lengte van de balk heeft men het muurwerk hierop aangebracht, waarvan het muurwerk plotseling veel dieper naar beneden doorgetrokken is. Aan de W. kant steekt balk onder de muur uit en rust op de vaste grond. Met andere woorden, de post ligt gedeeltelijk over het binnentalud van gracht. De sleuf snijdt enigszins radiaal de gracht. Voorlopig zullen we ons daarover geen zorgen maken. Veel (?) is het nu de vraag hoe verder te gaan. Twee mogelijkheden zijn er om in de komen dagen wat meer te weten te komen over de betekenis van muur en gracht. Een grote werkput wordt uitgezet om het verloop van de gracht duidelijk te kunnen vervolgen. Voorts een werkput aan de O. kant van muurfragment (met uitsparing van proefveldam(?)), om te trachten daar de voorlo(?) der muur te treffen.

vondst van gedenksteen (1627), oude raamdorpel (middeleeuws)

Hanog (?) moet vermeld worden, dat er vorige week in het terrein een zandstenen gedenkplaat werd gevonden met het opschrift "A° 1627". Verrassend

[20]

was de achterkant van de gedenksteen. Het bleek n.l. dat het materiaal reeds eerder als een oude raamdorpel gebruikt was en afkomstig van een middeleeuws gebouw. De gedenksteen geeft aanleiding te veronderstellen te behoren tot een bouw voorafgaande aan het borg complex van Rudolf de Mepsche. Een vraag blijft waar de steen van afkomstig is vóór het tot gedenkplaat verhakt is. Niet onmogelijk is dat het een afbraak fragment kan zijn van een in de naaste omgeving gestaande kapel. De tijd zal leren of het secundair benutte bouwfragment met de veld gevonden kloosterstenen (zie ook het muurfragment in proefsleuf I, foto 5) te verifiëren valt. Na het opdragen van het nieuwe werk, weer naar Amersfoort om a.s. Maandag hier terug te keren.

Maandag 13 Mei

Samen met de heer Bakker per combie naar Faan. De nieuwe, door mij j.l. woensdag, opgedragen werkzaamheden zijn ontgraven tot op de vaste grond. Zeer fraai liggen de nieuwe tevoorschijn gekomen overblijfselen in de werkputten. Ik prijs mij gelukkig, met de grote aanpak van dit onderzoek. Vele dingen worden hierdoor in hun onderling verband, duidelijk. Wat ons bij het betreden van het veld verrast, zijn een tweetal borgvormige muurresten van deels zeer zware kloostermoppen. De hier N. gelegen muur blijkt die te zijn waarvan j.l. woensdag in werkput I reeds een fragment (het W. einde) aangegraven was. De Z. tegenhanger is bij de toen opgegeven (?) uitbreidingen tevoorschijn gekomen. De grote werkputten worden genummerd met I en II en geschieden door het eerder genoemd radiale profiel. Alhoewel de ligging wat ongunstig geacht moet worden voor de hier in snijdende grachten, voor de optredende muren geeft het een goed beeld wat betigt de insteek en afbraak daarvan. Interessant is, dat we hier beslist

[21]

met een monumentale borgingang te doen hebben. Dit beantwoordt dus wel aan de veronderstelling. De vondst maakt het nu wel wat gemakkelijker, hoe het onderzoek te vervolgen. Wij gaan er althans tot over om, met uitsparing van een breede strook, aan de Z. kant van de vermelde werkputten I en II en nieuwe uit te zetten (werkput III). Hierin lopen we dan het Z. vervolg van de binnenste gracht, te zullen vinden. Overigens wordt gewerkt aan het schoonmaken van muren en dergelijke. Zolang het onderzoek duurt worden wij wel erg begunstigd door droog weer.

Bekker en ik bepalen zo gunstig mogelijk een vaste meetlijn op het veld. Hiervoor worden een aantal vaste punten geslagen. Daarna gaan wij er toe over met het in kaart brengen van werkput II. Bij nauwkeurige bestudering van dit gedeelte komen wij tot de opvatting, dat de min of meer rondgevoerde muren telkens een N. en Z. deel van de oostelijke, binnenste, gracht afgesloten heeft.

Daarbij valt nog op, dat de Z. een afwijkende vorm vertoont. Bepalen we de middenas (W.-O.) tussen beide muurgedeelten, dan zien we een kleinste doorgang van ± 4 meter. Sprekend van uit deze as bedraagt het O. einde van de N. muur 3.50 m, terwijl de overeenkomstige van de Z. een afstand laat zien van ± 6.00 m. D.W.Z. dat deze kant een geheel ander verloop heeft. Ik stel mij voor dat de afwijkende richting van de Z. te maken heeft met de toegang naar de bijbehorende borg. Deze gedachte houdt dan in dat de toegang niet frontaal maar zijdelings zou hebben gelegen. D.W.Z. vanuit het Z. en dan langs de buitenkant van de onderhavige gracht. Wellicht kunnen deze verschijnselen de resten

[22]

zijn van een dergelijke oprit of singel. In de beide muurwerken komen nog verschillende afmetingen van bakstenen voor. In de N. een deel van $29 \times 14 \times 6$ cm resp. van $30/32 \times 15 \times 90$ m. De Z. muur vertoont stenen van $30/32 \times 15 \times 90$ m en zijn vaak al brokken. Behalve de reeds genoemde afwijkende richting van het O. einde die (?) muur, vallen nog een aantal bijzonderheden op. Eigenlijk is de gehele vorm anders. Hier is meer sprake van een haakvormige configuratie. Aan het einde van de haak heeft men tevens een trap gebouwd die met een zestal treden in de gracht afdaald. De onderste rust op de vaste bodem van de gracht. De trap heeft een breedte van 125 m, met uitzondering van een bovenste trede en het platformtje. Dit gedeelte springt ongeveer 30 cm naar binnenuit en heeft daarmee een breedte van ± 155 cm. Bij de treden heeft men de stenen op hun kant toegepast.^F Hierbij stenen gebruikt van $30/32 \times 15 \times 9$ cm. Onder de bovenste treden zien we een laag kleine gele steentjes van $18 \times 8 \times 4$ cm. Ook in het platformtje zijn dergelijke bakstenen verwerkt. Naast, en hier en daar onder de treden, komende staande en liggende balkjes voor. Misschien overblijfselen van een voorafgaande periode. Tenzij dit hout een schragende functie vervuld heeft bij de constructie van de stenen trap. Voorts, komen er sterke slijtsporen voor aan de treden. Waarschijnlijk heeft het geheel dienst gedaan voor drinkwater scheppen voor beesten. Ook is het mogelijk dat men hier de was heeft gespoeld. Vooralsnog is het mij niet geheel duidelijk in welke periode de trap en muren zijn aangelegd en gebruikt. Afgezien van de gevormde gele baksteentjes die waarschijnlijk tijdens de laatste (18^e eeuwse) herstellingen aangebracht kunnen zijn, krijgt men veeleer de indruk dat ze van een voorbijgaande

[23]

bewoning afkomstig zijn, en wel van een 17^e eeuwse borg, die aan de Mepsche tijd vooraf moet zijn gegaan. Tevens moeten wij opmaken dat vooral de hierbij gebruikte stenen van $30/32 \times 15 \times 9$ cm, secundair materiaal moet zijn, en wel een nog oudere middeleeuwse (14^e), gebouw, die eertijds op dit terrein zou hebben gestaan. Er is n.l. sprake van een Benijnghe 'hoes', eigenaar is een zekere Menne Benijnghe ??? Fanum. Niet uitgesloten is, dat deze materialen hiervan afkomstig zijn en samen gebruikt met nieuwe stenen ($29 \times 14 \times 6$ cm) die wij opmerkten in de bouw van de N. dammuur. Zoals gezegd troffen wij bij de uiteinde van de dammuren (met uitzondering van de Z. waar aan de W. de beschreven trap voorkwam) aan de onderkanten, zware rechthoekige eikenbalken, die eindelings op de vaste grond rusten. Thans bleek dat alle balken secundaire gebruikssporen vertoonden. Hier en daar **deugelgaten** en een enkele maal een deugel (houten verbindingspennen). Bij de Z.O. bemerkten wij aan het eind een **keep**. Alle genoemde verschijnselen geven een zeker recht te maken veronderstellen dat stenen en hout afkomstig zouden kunnen zijn van het Benijnghe huis. Moeilijk wordt de periodisering van de reeds vaker genoemde, binnenste gracht. Uit een en ander mogen wij wel concluderen dat de gracht in gebruik moet zijn geweest ten tijde (16^e eeuw) van de muurdammen. Voorts is gebleken dat in de gracht, vlak vóór de stenen trap, 18^e eeuwse gebruiksvoorwerpen gevonden werden. O. a. een grote aarden schotel met het jaartal 1727. Tevens weten wij reeds dat de borgcomplex, waarvan nog geen sporen werden aangegraven, in 1725 door Rudolf de Mepsche vergroot en gewijzigd werd. Wij wagen te ver-

[24]

onderstellen dat de genoemde oudere gracht nog tijdelijk door hem gebruikt is. In eerste instantie geldt dit ook voor de muurdammen. Temeer de voorkomende kleine gele bakstenen in de hap. In dit kader geloven wij zelfs dat de Mepsche nog gebruik heeft gemaakt van de Z. oprit. Pas in latere jaren moeten dan de geheel nieuwe, veel grotere (?) terrein omvattende, grachten aangelegd zijn. Bij deze activiteiten werd ook de oprit naar de O. kant geprojecteerd. D.W.Z. aan de kant van de Faanerweg. Nogthans merkbaar aan een O. verbreeding der weg. Naast de reeds vermelde bakstenen trap had de ontgraving tot resultaat een aantal palen en planken gebouwd tegen de Z. kant der (?) trap. Klaarblijkelijk bedoeld ter afzetting van het grachtstalud en als beschoeing dienst gedaan. De planken stonden op hun kant en aan beide zijden door aangepunte paaltjes verstevigd. Alsnog kunnen wij ten aanzien van de reeds genoemde funderingsbalken opmerken dat ze alle naar binnen in de muren waren verankerd. Tussen de boven besproken muurdammen een geheel andere grondmassa met nog de resten van twee min of meer ronde paalkoppen. Deze verschijnselen houden wellicht verband met het vaker gevormde, in Zuid-Noord richting verlopende riviertje. Uit vele gegevens blijkt dat aan een deel van dit loopje een oude nederzetting moet hebben gelegen. Hierbij gaan onze gedachten uit naar een (?) die gekarakteriseerd zou kunnen worden aan de vele kogelpottenscherven. In de latere ontwikkeling en bewoning van het onderhavige terrein heeft deze beek een rol gespeeld. Reeds eerder werd opgemerkt dat aan de N. kant de beek door de ronding van een gracht overtreden werd en verder naar het zuiden

[25]

als gracht verspit en als zodanig gebruikt. Met het gedeelte tussen de stenen dammen hebben we te doen met het oorspronkelijke niet verspitte riviertje. Tijdens het gebruik van de stenen dammuurtjes (17^e eeuw?) heeft men het loopje ter plaatse dichtgeworpen om er een doorgang te verkrijgen. De zojuist gememoreerde paalkoppen kunnen best afkomstig zijn van de 14^e eeuwse bewoning. Belangrijk voor de ontwikkeling zijn de gegevens in de omringende putwanden. Vooral het Z. profiel van werkput II mag genoemd worden. Hierin blijken twee duidelijke niveaus aanwezig te zijn. (!) Hierbij hebben wij op 't oog, het W. gedeelte van deze doorsnede. Gelukkigerwijs wordt de beek gesneden die komt vanaf de veenlaag. Het geheel is afgedekt door een vrij dikke klei (?) grondlaag. Vanaf deze laag is duidelijk de grachtinsteek waarneembaar waarbij de stenen dammen en trapje zijn aangebracht. Het latere (18^e eeuwse) sleektuigmateriaal (?) tot hoog in het grondprofiel. Uit het beekgedeelte komen vrij veel kogelpotscherven en een enkel benenkamfragment. Ook in het radiaire profiel tussen werkput I en II zien we min of meer dezelfde stratigrafie. al met al zullen we ernstig rekening moeten houden met de volgende mogelijkheden:

het riviertje gebruikt tijdens de oudste bewoning,
daarna als open water bij de eerste brog (14^e eeuw) en vervolgens verspit als gracht bij de borg van
als 17^e eeuw en tijdelijk in die van de 18^e eeuw om daarna geheel te verdwijnen als de Mepsche de
nieuwe grachten laat graven.

[29]

Dinsdag 14 Mei

Aanwezig personeel Bekker en Woudstra. Ten Z. van de werkputten I en II wordt een nieuwe uitgezet (III). Tussen de genoemde werkputten blijft een breed profiel dam staan. In de nieuwe werkput hopen wij het Z. vervolg te vinden van twee grachten. Vervolgens worden nog een drietal lange sleuven uitgezet, om ook hierin de veronderstelde grachten aan te treffen. De meest Z. sleuf wordt zover naar het O. uitgezet, om eventueel ook de ligging van de O. gracht van de Mepsche te kunnen bepalen. Tevens hopen wij dan in de Zuidelijkst gelegen sleuf de versnijding aan te zien van de fusie (?) onderhavige oudere grachten door de N. van de Mepsche. Ten tweede heeft dine (?) activiteit ten doel de omvangrijkheid van den gebruikte grachtenstelsels te bepalen. Tot nu toe weten wij dat steeds

niet. Mogen wij in de loop van de tijd hierin slagen dan zal het gemakkelijk voor ons worden ook een onderzoek te doen instellen waar de bewoning zich bevindt. Voorlopig kunnen wij, wat de werkzaamheden der arbeiders betreft, eerst weer een tijd voort. Inmiddels wordt ook aan en in het westelijk gedeelte van het terrein met een sleuf begonnen om ook hier een voorstelling te krijgen van de omvang der grachten.

Woensdag 15 Mei.

Vondsten bij Lutjegast, mogelijk vergelijkbaar materiaal

Aanwezig personeel als voren. Gisteren was er een vondstmelding bij ons binnen gekomen uit Lutjegast. Per combie hierop af. Bij contact met de vinder blijken de scherven de zijn gevonden tijdens het steken van turf. De eigenaar, de heer Bente is zo vriendelijk met ons ter plaatse een kijkje te nemen. Bij een proefgat komen de volgende gegevens ons ter beschikking: vlak boven het vaste veen treffen wij kogelpotscherven aan die volkomen gelijken op die welke wij vinden in Faan. Deze

[30]

scherven laag is afgedekt door een knik- of kruiplaag. Een homogene, geelgroenige kleilaag die de indruk geeft, aangesticht te zijn. Mogelijk hebben wij hier te doen met een oude bewoning die door overstroming te niet is gegaan. Een aantal landrfragmenten nemen wij mee als vergelijkingsmateriaal voor dat van Faan, of andersom. Een grondprofiel wordt gemaakt. Het bewuste land ligt ten ___?___ van de Oostumtocht (?), sectie I, no 740.

Donderdag 16 en Vrijdag 17 Mei

Personeel als voren. Voortzetting van de werkputten en sleuven. In werkput III komt de binnenste gracht fraai te voorschijn. Als nieuw object wordt uitgezet, een O. uitbreiding van werkput II. Niet onvermeld mag blijven de aangetroffen langgerekte sporen of greppeltjes in werkput III, ten O. langs de buitenzijde van de reeds genoemde binnenste gracht. In de daar aanwezige harde puinlaag treffen wij dan de sporen. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een verharde "Singel", de oprijlaan naar de borg. De greppeltjes passen in dit verband als wielsporen. Alles wijst er op, dat deze overblijfselen behoren bij de reeds eerder besproken bakstenen grachtdammen. Hieruit zou dan kunnen volgen, dat de toegang tot de desbetreffende borg aan de Zuidkant van het terrein heeft gelegen. Dit in tegenstelling met die der Mepsche, welke ten O. zijn ingang had. Vrijdagmiddag halen wij de heer Plug uit Spannkens (?) met zijn materialen.

Maandag 20 Mei.

Niet aanwezig. Vergadering met de restauratiecommissie te Haarlem.

Dinsdag 21 Mei.

Per trein naar Groningen,

[31]

vervolgens per bus naar Faan. Van verschillende werkputten een tekening aangelegd. O. uitbreiding II komen nieuwe verschijnselen aan het licht, die in zeker zin overeenstemmen met die in het reeds ontgraven W. deel van deze werkput.

Precies tegenover de daarin voorkomende stenen dammen wordt hout aangetroffen, die waarschijnlijk dezelfde functie heeft vervuld. Het geheel is nogal primitief van uitvoering. Voorts zien we nu reeds een groot gedeelte van een tweede, hier buitenste gracht. Het gevondene geeft aanleiding de werkput naar het N. uit te breiden. Tussen beide grachten een breede strook vaste grond. Op de N. houtconstructie zijn later nog bakstenen aangebracht. Dit moet vrij provisories zijn gebeurd. In het algemeen zijn het brokken baksteen van 31 x 15 x 9 cm. Tussen de twee delen van de constructie

worden 16^e eeuwse scherven aangetroffen. De gracht bestaat kennelijk uit eerdere vullingen. D. W. Z. dat de plattegrond duidelijker een oudere en een jongere substantie (?) laat zien De oudste vulling weerspiegelt waarschijnlijk een gracht welke in de 14^e eeuw in gebruik was. Is deze veronderstelling juist, dan moeten wij hier aan de O. kant van het opgravingsterrein, met dubbele grachten te maken hebben. Beide grachten hebben dan, gezien hun meervoudige insteek, ook in de 17^e eeuw hun dienst bewezen. Zoals gezegd is bij de nieuwe aanleg van een borg, de binnenste, oorspronkelijk beek, als gracht vergraven. Merkwaardig zijn de grote hoeveelheden baksteenfragmenten in de vulling van de buitenste gracht. Veelal van 31x15x9cm afkomstig. Rest nog de melden dat de buitenste minder breed en diep gegraven is dan de binnenste.

[32]

Met verschillende omstandigheden, reeds meerdere malen hier geresumeerd, menen wij te mogen afleiden dat ook de Mepsche de binnenste gracht nog tijdelijk heeft gebruikt. Deze overtuiging hebben we niet van de andere. Van deze krijgen wij de indruk dat die dicht gemaakt moet zijn toen de Mepsche er kwam bouwen. Vergelijkt men de beide vulling in de grachten, dan valt het direct op, dat ze zeer verschillend zijn. De binnenste wordt gekarakteriseerd door de kakelbonte, schuin verlopende grondlagen, bestaande uit losgemaakte vaste grond. De lagen zijn beslist (?) vanuit de O. kant erin gestort. Alles wettig de veronderstelling, dat deze vulling afkomstig moet zijn, uit de verder naar het O. gelegen nieuwe grachtbegrenzing van Rudolf de Mepsche. Bij het verplaatsen van deze grond naar de binnenste gracht, moest men de daarvoor gelegene overschrijden (?). Zou deze gracht toen nog open gelegen hebben, dan had men zeker de grond ook hierin gedeponed. Met een en ander is het gewettigd de conclusie te trekken dat er in de loop van de 17^e eeuw + en in het begin van de Mepsche, er aan de O. kant (?) een enkelvoudige gracht in gebruik was. Dit herhaalt zich bij het nieuwe grachtenstelsel, die de Mepsche later liet aanleggen.

Woensdag 22 en Donderdag 23 Mei.

Aanwezig personeel R. Woudstra. Werkzaamheden als voren. Werkput III in kaart gebracht. In de eerste plaats hebben wij het hier te doen, met een N. deel van de Z. gracht helft aan binnenste gracht. Overzien we ook de

[33]

reeds ontgraven N. helft dan valt het slappe vorm verloop dier gracht aanstons op. Dit geldt ook voor de Z. helft. Waarschijnlijk(?) heeft de oorspronkelijke beek hier op zijn invloed doen gelden. Het nu getekende deel is weer kenbaar aan de grillige kleuren van de vulling. In hetzelfde vlak loopt de binnenrand van de buitenste gracht. Tussen beide grachten de eerder genoemde verharde singel met wagensporen ($\pm$ breed 130 cm). Om de buitenste gracht wat beter te doen vervolgen, wordt aan de N. en Z. kant van de onderhavige werkput, in O. richting sleuven gemaakt. Om overtallig grondverzet te voorkomen laten we tussen beide sleuven een grondendam staan. In de N.W. hoek van de plattegrond worden nog twee greppels opgemerkt die naar het W. verlopen. De greppels zijn gevuld met een bleekgroene klei en nogal veel brokken baksteen (30/31x15x9cm). De fragmenten zijn vrij schoon. Duidelijk kan worden vastgesteld dat ze door de gracht versneden waren (?). De twee lange, verder naar het Z. gelegen sleuven, zijn inmiddels zover gevorderd dat ook hier verschillende grachtverblijfselen duidelijk waarneembaar zijn. in de zeer lange, O.-W. georiënteerde, ten Z. van werkput III, bemerken we drie breede grondbanen in de vaste grond. Resp. van W. naar O. de bekende vulling van de binnenste gracht, die van de buitenste en tenslotte het binnenste gedeelte van de latere gracht van Rudolf de Mepsche. De laatste is alleen van belang, wat aangaat zijn juiste plaatsbepaling. Ten opzichte van de twee eerst genoemde grachten. In deze

[34]

plattegrond bemerken we voorts een oud gat tegen de binnenrand van de middenste gracht, die haar versnijdt. In het oude gat worden kogelpotscherven aangetroffen w. o. een fragment van een steelpan

met open vorm. De hierin optredende overblijfselen worden in de bestaande veldtekening, aangevuld. De buitenste van de twee oudste grachten, vertoont de neiging om W. waarts in een ronding te zullen overlopen. eenzelfde verloop van de binnenste gracht is niet merkbaar. Morgen zullen we wel meer weten alsook de nog zuidelijker gelegen sleuf, leesbaar wordt.

Vrijdag 24 Mei.

Personeel Woudstra. Opgave van aantal arbeiders is moeilijk op te geven daar dit vrij wisselvallig is. Een deel werken aan de opgraving, anderen zijn werkzaam bij terreinverbetering. Uiteindelijk zullen wij hieraan kunnen voldoen, door een opgave te verstrekken van het aantal mandagen. Vandaag houden een paar arbeiders zich bezig met het schoonmaken van de werkputten voor het maken van opnamen. Overigens wordt grond versneden (?) uit de uitbreiding werkput II. Voor het bereiken van een leesbaar vlak moet heel wat grond verzet worden. Ook de Zuidelijkste sleuf wordt tekenklaar gemaakt en later in kaart gebracht. Hierin treffen we wederom de twee oudste grachten aan. Ondubbelzinnig blijkt nu wel bij de buitenste, dat we hier met de Z.O). grachtronding te maken hebben. Van de binnenste is hiervan geen sprake. Interessant te weten dat beide grachten hier door de +(?)Z. van het nieuwe stelsel der

[35]

Mepsche worden versneden. Later de heren Halbertsma, Bekker en Biegstraaten(?) aanwezig. De laatste maakt verschillende opnamen. Met ons viereen per Nauhall (?) naar Amersfoort terug.

Maandag 27 Mei, Dinsdag 28 en Woensdag 29 Mei.

Met Bekker per trein naar Groningen en per bus naar Faan. Sinds de vorige week zijn we ook met verschillende werkputten in het W. gedeelte van het terrein begonnen. Hiermede hebben wij op het oog, een nadere bepaling te vinden van de oudere grachtenstelsels. Zolang wij nog onze gang kunnen gaan van verschillende, bij de ontginning betrokken instanties, menen wij er goed aan te doen eerst de resp. omtrekken te hachtin (?) vast te stellen. Voor dit doel wordt een lange O.-W. gelegen werkput gegraven en wel ter plaatse van de vormde Z. gracht die opgemerkt werd in proefsleuf II. Een in dezelfde richting uitgezette sleuf, vindt zijn plaats daar, waar in de zelfde proefsleuf II de schoeiing wordt aangetroffen. Door deze bepaling te vervolgen merken we een goeie kans, ook de N. gracht van één der oudste grachten aan de W. kant te kunnen vaststellen. Voorts wordt de N. uitbreiding van werkput voortgezet. Aan de bovengenoemde objecten hebben we onze handen vol.

Donderdag 30 Mei.

Hemelvaartsdag. Bekker is gisteravond per trein naar Amersfoort vertrokken. Woudstra blijft in Groningen om het werk in de komende dagen weer op te nemen.

Vrijdag 31 Mei

beginnen we aan het onderzoeken van het terrein, waar het borgcomplex te verwachten is. Aan de W. kant hebben we in de nieuw gemaakte opgravingen voldoende gegevens verkregen, om te morgen veronderstellen dat we nu wel ongeveer weten waar de begravingen van de desbetreffende grachtenstelsels zich bevinden. Dat wil nog niet zeggen dat hiervan de problemen geheel zijn opgelost.

[36]

Maar daarom zullen wij ons voorlopig geen zorgen maken. Mocht het ons thans gelukken meer te weten te komen over de resp. borgen, dan hebben we kans(?) de mogelijkheid dat hierin meer licht komt dan tot nu toe het geval is. Voorzover nodig werken een deel van de ons toegewezen arbeiders door aan datgene wat genoemd werd. Mocht er werkelijk wat van de gebouwen in de Faanergrond gespaard (?) gebleven zijn, dan moet dit dus daar zijn waar de grachten de omgrenzing vormen. Zoals we reeds zagen in de proefsleuf I, is er beslist weinig van de borgen overgebleven. Deze indruk hebben we althans daar in gekregen. Tenzij we met deze proefgraving buiten de bewoningsgebouwen

zijn geraakt. Opmerkelijk was en is nog, dat in het O. gedeelte van deze sleuf totaal geen puinresten voorkomen. Voor ons een aanwijzing om iets verder naar het W. met dit onderdeel van het onderzoek te beginnen. De omstandigheden van het beschikbare terrein zijn alsnog zo, dat het N. gedeelte naaste de proefsleuf nog niet geëgaliteerd is. Daarom bepalen wij de nieuwe activiteit aan de Z. kant waar inmiddels de bovengrond verwerkt en verlaagd werd. Tegen de middag maken we hier contact met een breedte uitbraaksleuf die min of meer Z.-N. verloopt. Interessant is te weten, dat we naar het O. geen puinresten maar een vrij veld aangegraven hebben van uitsluitend vaste grond. Deze indruk wetigt te veronderstellen dat de puinsleuf de O. rooilijn vormt van een gebouw (of gebouwen). Als deze veronderstelling juist mocht blijken mogen we onszelf gelukkig prijzen. Dan zal het veel gemakkelijker worden in welke richting wij het terrein moeten oprollen. Tegen einde van de werkdag komt in de onderhanden zijnde ontgraving een groot deel van

[37]

een uit rode tegels bestaande bevloering voor de dag. Ook dit feit stemt hoopvol. Overzien we dit succes dan zijn we ons bewust dat er nog heel wat grond verzet zal moeten worden, willen we meer weten van de veronderstelde borgen.

Maandag 3 Juni.

Aanwezig personeel Woudstra, Bekker. Het ligt in het voornemen van onze directeur B. Hazema om morgen een bezoek aan de opgraving te brengen. Dit werkbezoek heeft voorts ten doel om kennis te maken met enkele heren van de C.T.P. en Grontmij met de eigenaar van het terrein, de heer van Diepen. Bakker heeft de opdracht meegekregen om voor rekening van de (?), in Zuidlaren een koffietafel te bestellen. Om het gevondene voor het komende bezoek attractief te maken, wordt begonnen met het schoonmaken. De overige medewerkers gaan voort met het ontgraven van het borgcomplex. Dit geldt ook voor de N. uitbreiding van werkput II. Hier komt langzamerhand meer tekening in de plattegrond. De reeds vrijdag vermelde tegelvloer verkrijgt vandaag zijn totale omvang. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een keldervloer? De tegelvloer wordt omrand door een muurwerk dat tot diep uitgebroken is. Het opgaande muurwerk op de N.-W. hoek van tegelvloer is tijdens het slopen wat hoger gespaard gebleven. Uit dit gedeelte blijkt dat men hier baksteen formaat gebezigd heeft van 29x14x6 cm. Zelfde afmetingen die in de N. dammuur werden gebruikt. Het gevondene zou dan eventueel uit de 17^e eeuw kunnen stammen. Tussen tegelvloer (22x22x2² cm) en omrandende muur worden kleinere (18x8x40cm) gezele Firizen (?) waargenomen, die als een soort plint gebezigd zijn. Later op de dag verkrijgen we een groter overzicht van muursporen. Behalve de N.-W. hoek van het keldermuurtje, zijn alle muren rigoureus uitgebroken. Voorzover

[38]

we thans kunnen oordelen vertegenwoordigen de puinsleuven meerdere bouwperiodes. Het blijkt overigens dat de muursporen nooit erg diep meer gaan (?). Wij zijn dus voor verschillende dingen gewaarschuwd. Het wordt nu opletten dat de arbeiders niet te diep graven. De sporen tekenen zich zeer scherp af in het vaste veenpakket. Voorlopig wordt de vrijkomende grond aan de Z. kant op een stort gereden. Dit bevordert het sneller werken op deze plaats. Andere arbeiders zullen de grond per kiepkar afvoeren.

Dinsdag 4 Juni.

Aanwezig personeel Woudstra en Bekker. In afwachting van de komst onzer directeur worden enige tekeningen en vondsten geëxposeerd. Daarna beginnen wij met het in kaart brengen van het N. profiel van de lange sleuf, gelegen ten Z. van werkput III. Voor dit doel zijn de twee oudste grachten op diepte uitgegraven. Meteen in het profiel een mooi object voor het bezoek. Tijdens het tekenen worden wij overvallen door een stortbui. Jammer voor al het werk wat besteed is aan het schoonmaken van de vlakken. Het is onbegonnen arbeid om het te herhalen. De bezoekers moeten het maar voor lief nemen zo het er nu voorligt. Tegen half elf aanwezig de heren D? Glazema, Renaud, en Juffr. Loep. (?)

Even daarvoor waren de heren Z. (?) v.d. Briel, Visser en de eigenaar van Diepen gearriveerd. De twee eersten resp. van de C.T.D. en Grontmij. Aan de hand van de tekeningen en de vondsten wordt een uitzicht gegeven van het gevondene te Faan. Daarna een rondgang over het terrein waarbij de directeur zijn tevredenheid over de gang van zaken uitspreekt. Het onderlinge contact met de betreffende instanties heeft tot resultaat dat we voorlopig ongestoord met het onderzoek

[39]

voort kunnen gaan. Enkele suggestiën van B. Glazema in deze richting worden dankbaar aanvaard. Wij krijgen nog vier weken om het onderzoek na behoren af te maken. Z(?) v.d. Briel meent dan ook dat wij de geraamde(?) tijd volledig aan het onderzoek kunnen besteden daar juist de laatste weken in de omgeving nogal wat werkloosheid ontstaan is. De subsidie komt volledig voor rekening van de C.T.D. wanneer het werk met landkracht wordt uitgevoerd. In Zuidlaren wordt een gezellige koffietafel genuttigd. Voordien wordt nog een bezoek gebracht aan een renteniershuis daar te plaatse, waar aan de schuurdeur de massief koperen kloppen van de mepsche prijkt. In de tuin bevindt zich nog een beeldhouwwerk waarvan niet met zekerheid gezegd kan worden of dit van de Mepsche afkomstig is. Er wordt besloten dat Bekker (?) naar Amersfoort gaat. De heer Bloemendaal zal komen om te assisteren bij tekenwerk. Het bezoek van de directeur heeft tot resultaat, dat we het veldwerk wat anders kunnen aanpakken. In de komende dagen stellen wij ons tot taak, het gehele borgcomplex te ontgraven. Voorts willen we dan ook de naaste omgeving nader verkennen. Dit betreft in de eerste plaats het terrein ten Z. van dit complex. Verder zal het onderzoek zich uitstrekken aan de N. kant van proefsleuf I. Naar het mij voorkwam was de heer Renaud zeer geïnteresseerd in de gevonden overblijfselen en in de een verder onderzoek. Een uitspraak over de tijd van het kogelpotten aardewerk kon er bij hem niet af. Deze materie is alsnog het moeilijkste te verteren. Tot nu toe kunnen wij het materiaal niet verbinden aan

[40]

directe bewoningssporen. Naast vele scherven van dit aardewerk werden een aantal fragmenten van molenstenen gevonden. Bovendien kwamen er twee fragmenten van bewerkte benen kammen van de kogelpotten-gebruikers tevoorschijn. Zijn de genoemde scherven zeer overvloedig aanwezig over het gehele opgravingsterrein, opmerkelijk is daarbij, dat, met uitzondering van twee scherven, fabrieks- of geïmporteerd aardewerk ontbreken. De twee scherven komen beslist uit de laag waarin het “inheemse” wordt gevonden. De twee scherven zijn van geelig hard gebakken en op de draaischijf vervaardigd aardewerk. Het doet sterk denken aan Pingsdorfer materiaal. Wellicht kunnen deze fragmenten belangrijk voor de datering worden. Soms vraag ik mij wel eens af, of wij de vermeende datering van 10^e tot de twaalfde eeuw, niet wat te vroeg schatten voor het vroegst voorkomende aardewerk.

Woensdag, Donderdag en Vrijdag 5-7 Juni

Aanwezig personeel Woudstra en Bloemendaal. De laatste is dus Bekker komen Vervangen. Tot mijn spijt komt er maar weinig van tekenen vanwege het slechte weer. Deze dagen hadden anders voor Bloemendaal, vruchtbaar kunnen zijn. Vooral om eens kennis te maken met de methode van werken. Tot mijn schrik ontbreekt bij hem alle kennis van veldwerk. Het enige wat ik in de omstandigheden kon doen, was veel met hem over deze aangelegenheid te praten en aanschouwelijk een en ander met hem door te nemen. De gelegenheid doet zich voor met Bloemendaal het N. profiel af te tekenen waaraan Bekker en ik Dinsdagmorgen zijn begonnen. Wat aangaat de twee oudste op(?)de grachten in deze doorsnede, kunnen we verwijzen naar het onvereinkomstige profiel in proefsleuf I. In zeker opzicht hetzelfde beeld. De ruimte tussen de twee grachten

[41]

geven, als aanvulling op de reeds veronderstelde verharde oprit, een duidelijke aanvulling. Het beeld in deze doorsnede versterkt de richting dat de buitenste gracht van de twee niet meer door de Mepsche gebruikt is. In de onderste vulling van deze gracht een aantal baksteen fragmenten van het formaat 30/31x15x9cm. Bovendien verkrijgen we ook in het verticale vlak van deze sleuf, de insteek en een deel van het binnenste helft van O. gracht van de Mepsche. De O. gracht van de latere uitleg.

Overigens besteden wij onze volle aandacht aan de sporen van het bogrcomplex, wat langzamerhand een groot oppervlak gaat worden. Thans hebben wij ook het Z. einde der sporen in het opgravingsgedeelte. Vrijdagmiddag kunnen wij dit ook zeggen van de westelijke. Direct achter de W. rooilijn der gebouwsporen beginnen we met een werkput waarin we, naar berekening de binnsnte der oudste gracht kunnen verwachten. De vrijkomende grond wordt opgeslagen aan de N. zijde van het terrein. Tijdens onze afwezigheid zullen de mensen alvast aan de N. kant van proefsleuf en de onleesbare bovengrond afvoeren.

Maandag 10 Juni 2^e pinksterdag.

Dinsdag 11 Juni

met Bekker naar Faan terug. Voorzover klaar, wordt tekening aangelegd van bogrcomplex. Bij nauwkeurige bestudering blijkt de plattegrond van gebouwen erg ingewikkeld te zijn. Het is een wirwar van puinsleuven. Toch menen wij in het samenstel van een drietal perioden te onderscheiden. De oudste is duidelijk te onderkennen aan zijn breede greppels (± 135 cm) en de vulling daarin. Een vrij donkere kleiïge grond met wat puinresten. Deze periode moet

[42]

wel zeer radikaal zijn gesloopt. Het gene wat we hiervan terugvinden zijn de diepste delen der oorspronkelijke bouwsleuven. Voorzover wij nu kunnen oordelen hebben we het hier te doen met een smal, langgerekt gebouw, met zijn smalle zijde aan de Z. kant. De O. rooilijn van het oudste gebouw is regelmatig te vervolgen. De Z. en W. kant gaan geheel schuil onder die der jongere bebouwingen. Het is de vraag of hier nog wat van terug te vinden is. Een ander onderzoek zal dit moeten uitwijden, wanneer de betreffende sporen verdiept kunnen worden. Alsnog moet bij de oudste bewoning opgemerkt worden dat aan de Z. kant een indeling voorkomt over de gehele breedte van het grondplan. Een jongere periode is te herkennen aan een samenstel van bouwsleuven die smaller van aanleg en van een veel lichtere tint zijn. Hiervan zijn de sleuven zanderig van inhoud met veel minder puinresten. Behalve deze verschijnselen is het duidelijk dat ze op sommige plaatsen de voorgaande versnijden. Tevens beslaat het een veel omvangrijker bewoningsoppervlak en is de indeling in ten (?). Opmerkelijk moet genoemd worden dat de Z. en westelijke rooilijnen min of meer samenvallen waardoor de oriëntering de zelfde gebleven is. De uitbreiding of verandering treedt op aan de O. kant. Het Z.O. gedeelte doet denken aan een naar het O. uitspringende vleugel. De reeds genoemde tegelvloer met muuromgrenzingen ligt niet in maar tegen (of muiten) de N. zijde van deze vleugel. Het woonniveau zal zeker veel hoger hebben gelegen als we thans nog kunnen constateren. Als zodanig is het wel voorstelbaar dat deze overblijfselen van een ondergrondse

1992-030: RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

Aantekeningen van *R. Woudstra No III*
(van __ Juni tot __ Juli)

AMERSFOORT - MARIËNHOF - KLEINE HAAG 2

[43]

kelder afkomstig zijn. Een kelder, die extern niet in het bouwweerk zichtbaar was. Een jongste periode laat zich raden uit wedereom een samengestelde plattegrond van uitbraaksleuven. Het duidelijkst als een zelfstandige bouw te herkennen, aan de Z.- resp. W. en O. zijde. Bij deze rooilijnen liggen ze om die van de voorgaande gerangschikt, waardoor de totale indeling als met zijn oppervlakte gelijkenis vertonen. Deze periode laat zich onderscheiden door vrij smalle (?), met veel puin gevulde greppels. Wellicht de overblijfselen van de bewoning der beruchte Rudolf de Mepsche. Interessant en voor datering belangrijk is een afbraakspoor waaruit de bouwsteen met het jaartal 1627 afkomstig moet zijn. Dit spoor komt op de Z.W. hoek der bebouwing voor en gezien de aanwezigheid van nog oudere sporen, zou het mogelijk kunnen zijn dat de primaire bewerking van de bewuste bouwsteen, hiervan afkomstig is. De sporen tekenen zich scherp af in een plaatselijk dik veenpakket (± 30 tot 90 cm). Het veen wigt naar alle zijden dunner uit. Het dikker gevormde gedeelte zal wel in een terrein kon ontstaan zijn. In een der sporen van de tweede bouwperiode treffen we tegels aan van het formaat 15x15 cm. De plavuizen zijn groen, en een geel, geglazuurd. Deze voorwerpen zouden weleens uit het begin der 17e eeuw afkomstig kunnen zijn. Voorts moeten wij gewag maken van een aantal kogelpotscherven die gevonden worden even boven de veenlaag. Inmiddels is er doorgewerkt aan het verdiepen van de grote werkput ten N. van proefsleuf I. Aan de westkant is men zover gevorderd dat ook hier leesbare sporen in de plattegrond komen. Deze sporen zijn de voortzetting van die welke reeds werden getekend. Het

[44]

borgcomplex beslaat langzamerhand een groot gedeelte van het terrein.

Woensdag 12 Juni.

Aanwezig personeel Bekker en Woudstra. Werkzaamheden als voren. Bij het verdiepen van een strook direct langs de westkant van de borgsporen, tekent zich in de vaste grond (geelzand) een Z.-N. verlopende donkere greppel af die, gezien de aanwezigheid van alleen kogelpottenaardewerk, afkomstig moet zijn van de oudste bewoning. Vooralsnog hebben we het te doen met een Z. deel van de greppel. Ieder spoor van puinresten ontbreekt in de vulling. Even ten W. van de greppel, bemerken we in het vlak de aanwezigheid van een grachtvulling, die parallel verloopt met de W. borgsporen. Even vóór het N. profiel van proefsleuf I snijdt de buitenkant der gracht een deel van de genoemde greppel. In de grachtvulling veel fragmenten en een paar volledige exemplaren van grote kloostermoppen (30/31x15x9 cm). Gezien hun(?) ligging en de bakstenen, zouden we hier een deel van het oudste grachtenstelsel blootgelegd kunnen hebben. D.W.Z. de binnste gracht van het stelsel. Om meer zekerheid te verkrijgen wordt de strook naar het Z. uitgebreid. Meteen wordt dan ook de oude greppel naar het Z. vervolgd. De ontgraven strook komt te liggen aan de O. kant van het Z. deel van proefsleuf III. Hier zij volledigheidshalve opgemerkt, dat het dikke veenpakket ontbreekt wij dus buiten “de kom” zijn beland. Met het graven op dieper niveau in de strook komt het borgcomplex als het ware op een plateau te liggen. Ongewild wordt het daardoor in het terrein geaccentueerd. Aan de W. kant (achterzijde?), ongeveer in het midden van het sporencomplex, wordt een vrij zwaar muurwerk aangegraven wat solide gemetseld is. Zou(?) het metselwerk komen stenen

[45]

voor van het formaat 29x13x6/6½ cm. Het muurwerk springt naar het W. uit en heeft met een tweetaal uitbraaksleuven verbinding op de borgsporen. De beide (Z. en N.) sleuven zijn binnenvaartsboogvormig. Het geheel is het best te vergelijken met de vorm van een aanbeeld of smeedblok. Ongeveer is het midden nog een klein verbindings- of steenmuurtje van overeenkomstige

bakstenen. Aan de voorkant heeft het contact met de zwaardere muren en is minder lang dan de diepte van het gehele object. Het binnenste van de vorm wordt thans nog ingenomen door afhaakpuin. Hiertussen vinden we een fragment van een geprofileerde, blauwe handsterk(?). Het bouwfragment doet sterk denken aan een trede. Voorlopig zullen we met deze mededeling volstaan omdat alles nog schoongemaakt moet worden. Behalve de onderhanden zijnde werkzaamheden, wordt er nog begonnen aan een Z. strook evenwijdig met de borgsporen. Behalve een spoor, werken thans alle arbeiders aan het bodemonderzoek.

Donderdag 13 Juni

Aanwezig personeel als voren. Onze volle aandacht besteden we aan het verder ontgraven en schoonmaken van de borgsporen ten W. van proefsleuf I. Zodra mogelijk tekenen wij de bestaande plattegrond bij. Uiteraard groeit de tekening langzaam, temeer daar het beeld nogal moeilijk alt te ontwarren. Wat wij duidelijk menen te zien zijn de sporen van de oudste borg of stins(?). Het aanvullende N. gedeelte blijft smal en langgerekt. Evenals aan de Z. kant, laat het plan ook hier een indeling zien, over de totale breedte. Als de veronderstelling juist is, dan hebben we het hier te doen met een smalle langwerpige rechthoek, onderverdeeld in een Z. en N. kleinere indeling en een veel groter middengedeelte. Van de N. begrenzing is voorlopig nog niets te zeggen. Hier is het vlak onleesbaar. Wel weten we uit de verkregen gegevens in proefsleuf II, dat we in de buurt van den N. gracht moeten zijn. Hier zullen we de zaak rumer moeten aanpakken. Bij het dieper graven in de strook ter Z. van borgcomplex, komen een viertal min of meer ronde gaten voor de dag. Gaten, die zich scherp aftekenen in de vaste veenlaag, door hun vrij lichte vullingen, met enkele baksteenpuinresten. Een oppervlakkige waarneming geeft de indruk, dat de grote kuilen in verband zijn geplaatst en evenwijdig liggen aan de sporen van het borgcomplex. Een nadere precisering kan gegeven worden als het vlak schoon gemaakt wordt. Gezien deze overblijfselen wordt het gedeelte naar het Z. uitgebreid. Uit de grond boven de vaste veenlaag, worden vrij veel kogelpotscherven aangetroffen. De randscherven vertegenwoordigen verschillende typen. Ook hier een stukje handgebakken, gelig aardewerk tussen het kogelpotten aardewerk. Tevens een fragmentje (?) van grijs aardewerk. Voorts nogal wat dierenbeenderen.

Vrijdag 14 Juni

Aanwezig Bekker en Woudstra. Zelfde werkzaamheden als voren. Het gehele N. gedeelte met de borgsporen wordt nogmaals nauwkeurig schoongemaakt. De strook direct ten Z. van de borgsporen is, na het schoonmaken, zeer vervattend(?) van structum. De reeds gisteren opgemerkte overblijfselen blijken in de eerste plaats een viertal grote kuilen te zijn die precies in één rij liggen en evenwijdig aan de Z. borgsporen. Zoals gezegd vallen ze op door hun vrij lichte kleiige vulling met weinig rood baktseepuin. Op het eerste gezicht doen ze rond aan. Bij nadere bestudering blijken ze toch veelhoekig van vorm te zijn, met een diameter van ± 170 cm. Van hart op hart liggen de kuilen ongeveer 475cm uit elkaar. Gemeten vanuit de vóórkant van de Z. rooilijn de Mepsche bouw, liggen ze tot in het midden hieruit $\pm$ ____ cm. In totaal bestaan ze met de volledige afstand van deze rooilijn. Een op zichzelf staande kuil ligt ongeveer in het midden van de lengte der Z. rooilijn, en direct vóór of tegen de borgsporen. Deze vijfde kuil heeft volgens mijn oordeel niks uitstaande met de rij van vier. Het komt mij voor dat de vulling ook iets anders is dan de vier gestelde. Het is bij de eerste vier kuilen wel duidelijk, dat ze functioneel iets met de bouw van het borgcomplex te maken hebben. Mijn idee is, dat ze afkomstig zijn van stiepgaten waarvan de eertijds aanwezige zuilen geheel verdwenen zijn. Met andere woorden, funderingsgaten gegraven dóór het veenpakket, en opgevuld met een kleiachtige grond. Wellicht hebben de zuilen een dragende functie vervuld voor een soort waranda tegen de bijbehorende Z. borgmuur. Deze open aan- of uitbouw zou gediend kunnen hebben voor het onderbrengen van wagens en paarden. De vrijluimige gedachte over de gevonden overblijfselen houdt dan

[48]

meteen in, dat de ingang van de betreffende bewoning, niet aan deze zijde gezocht moet worden, maar veeleer aan de O. kant. De teruggevonden plattegronden, vooral de jongeren, suggereren dit in hun configuratie. Behalve de stiepgaten bemerken we in het vaste veen, nog een aantal veel kleinere rechthoekige ingravingen. De vullingen hiervan komen in alle opzichten overeen met die der vier genoemde grotere. De rechthoekige liggen O. van de stiepgaten en aan de binnenzijde hiervan in hun verlengde gelaatst. Dit zijn een tweetal. De O. vormt met een tweetal anderen een haakse lijn. De N. ligt vlak vóór de Z.O. hoek van het borgcomplex en wel in het verlengde van de O. vleugelwand van de borg der 17^e eeuw. Naar het Z. komt nogmaals een rechthoekig gat voor. De laatste drie vormen dan samen een O. rij. In twee een duidelijke paal, zodat we mogen aannemen, dat we hier te doen hebben met een aantal paalkuilen. Wellicht een O. aanbouw aan de veronderstelde waranda. Gezien het voorkomen van deze paalkuilen, menen we uit een en ander te mogen veronderstellen dat hier een gesloten wand gestaan heeft. Voorlopig zullen we met deze vermelding volstaan en nader onderzoek afwachten of er nog meerdere paalkuilen aanwezig zijn. Een geheel ander verschijnsel zijn lang gerekte, aan de westkant hoeksaansluitende breede banen, die in het vaste veen de indruk achter laten alsof daar het veen los geweest is. De plaatsen zijn donker gekleurd en de stroken korrelig van structuur. Pas bij erge uitdroging zijn de sporen zichtbaar. Of dit werkelijke sporen zijn laten we voorlopig in het midden. Eventueel kunnen we hierop nader terug komen. Toch meen ik er goed aan te doen er gewag van te maken. Tegen 12 uur

[49]

bezoek van de heren Halbertsma en Renaud. Een en ander wordt aan een beoordeling onderworpen. De beide heren vinden het onderzoek, vooral door zijn uitgebreidheid, moeilijk te overzien en de eventuele bij elkaar behorende overblijfselen te combineren. Vooral de gecompliceerde borgsporen laten zich op het eerste oog moeilijk verklaren. Al met al verontrust het ons, dat er te weinig contact bestaat tussen de man die het onderzoek beschrijven zal en de voorkomende totaliteit van verschijnselen op het veld. Tot nu to werd er niet voldoende gepraat over de problemen. Over een aantal essentiële dingen zullen we het in de toekomst eens moeten worden, willen wij bit dit grote onderzoek, enige gemoedtrust vinden. Bijvoorbeeld de oplossing van het eerder genoemde, uitspringende muurwerk aan de westkant van het borgcomplex, wordt door de heer Renaud aan de hand gedaan als te zijn een achterbalcon. Dit doet prettig aan. Tijdens het bezoek ontvangt de heer Halbertsma Prof. Waterbolk en een paar assistenten op het werk. Spoedig daarna is alweer de tijd aangebroken om naar Amersfoort terug te reizen. Aan de opzichter van de Grontmij, de heer Blauwbroek, worden voldoende werkzaamheden voor de komende dagen opgedragen. Uitbreiding ten Z. van brogcomplex, een paar lange sleuven in het W. terrein gedeelte en een N. uitbreiding van de werkput ten N. van het borgcomplex.

Maandag 17 Juni.

Met Bekker per trein en bus naar Faan. Werkzaamheden als voren en uitvoerig nieuwe objecten. In het W. verlengde van de reeds bij aanvang onderzoek gevonden beschoeiing, in(?) aan de binnenkant van N. gracht in proefsleuf II, komen in een daarvoor gegraven

[50]

lange sleuf, vele van dergelijke ronde palen, met aan de buitenkant zware takken voor. Deze takken zijn gebruikt als soort tuinwerk. De verkregen impressie bevestigt de veronderstelling dat dit houtwerk als een beschoeiing dienst gedaan heeft. Merkwaardig dat deze zware houtafzetting naar het W. plotseling geëindigd wordt. Vooralsnog geen oplossing hiervoor te vinden. Wellicht zullen we in de komende tijd de gelegenheid vinden aan het geheel meer aandacht te schenken. In een werkput aan de Z.W. kant achter de borgsporen, vonden we een overeenkomstige beschoeiing, maar hier is de richting Z.-N. gelegen. Merkwaardig genoeg heeft de schoeiing hier de functie vervuld om een gracht af te dammen. De genoemde schoeiing is daar geplaatst waar zich in de opgraving een oudere gracht bevindt, en wel dde gracht die in het Z. gedeelte van proefsleuf II werd gememoreerd (Afb. 10, pag. 17

en 18, No I). De bewuste gracht hebben we in W. richting laten vervolgen. Ongeveer 11 meter vanuit het O. profiel van proefsleuf II, eindigt deze gracht in het vlak en wordt vervolgens in de Z.-N. richting door de schoeiing versneden. Uit de aangetroffen situatie blijkt, dat de palenconstructie juist daar voorkomt waar de oude gracht overgaat in een jongere (17^e eeuwse). De jongere gracht is duidelijk te constateren aan de W. kant van de schoeiingen en heeft het zelfde richtingsverloop als de ingeslagen palen. Oorspronkelijk moet het oudere, O.-W. verlopende grachtgedeelte, ter plaatse van de schoeiing, een verbinding hebben gemaakt met een overeenkomstige in O.-W. richting. De laatste is daarna (17^e eeuw) vervangen door een bredere en diepere gracht, waar we thans mee geconfronteerd worden. Bij deze verandering van het grachtenstelsel heeft men het O.-W. gedeelte laten ver-

[51]

vallen en met een zeer zanderige vulling geëgaliseerd. In afdoening heeft men (?) de monding afgezet met de aangetroffen houtconstructie, om hier het nieuw gegraven talud tegen uitzakken te beschermen. We speculeren niet, wanneer we uit een en ander de gevolgtrekking maken, dat we hier te doen hebben met minstens twee grachtenperiodes, waarbij we voorlopig menen te mogen veronderstellen dat de jongste gracht en grachtenstelsel enkelvoudig is geweest. Om deze opmerkingen af te ronden, in de laatste gracht de W., en die gesneden in het N. gedeelte O. profiel, de N. (zie afb. 8, pag. 17, en 15 en 16, No I). Het gehele grachtenstelsel wordt aan de O. kant van het terrein gecompleteerd, door de daar aanwezige binnenste, met de baksteen dammen (zie afb. 17, pag. 28, No II). Een beoordeling van de betekenis der eerst genoemde O.-W. grachtgedeelte van een oudere periode, zullen we vooralsnog moeten opschorten den hierop terugkomen wanneer we in O. richting een nader onderwerk ingesteld hebben. Vreemd is het verschijnsel althans wel. Wellicht houdt het in, dat het verdere grachtenstelsel, een geheel andere configuratie in het N. W. borgterrein vertoonde. (Zie fig. I, pag. 44 (blauw).

Tijdens de werkzaamheden ten Z. van het borgcomplex treffen we een nieuw verschijnsel aan. In het Z. vrlengde van de W. borgsporen een $\pm 1.30\text{m}$ bred zandig spoor met hier en daar baksteenfragmenten (formaat: $29 \times 13\frac{1}{2} / 14 \times 6\text{cm}$). Voorzover wij het thans kunnen beoordelen, hebben wij ook hire met een uitgebroken muurspoor te doen, die aansluit op de Z.W. hoek van en der borgen. Zeer belangrijk mag geacht worden, dat uit dit spoor de reeds eerder (pag. 19n No III) genoemde zandstenen gedenkplaat met opschrift "A^o 1627" tevoorschijn kwam. Zou- (?)

[53]

gevuld met de bovenvermelde baksteenmaterialen, mogen we aannemen dat het spoor in verband gehaalt moet worden met de borgbewoning 17^e eeuw (zie fig. I (geel)

Dinsdag 18 Juni.

Personeel: Bekker en Woudstra. Medewerkers als voren. Nog enkele werkzaamheden in uitvoering, betreffende de strook ten N. van borgcomplex. Hier gaat het om een nadere vaststelling van aanwezige gracht. Thans duidelijk waarneembaar [tekst houdt hier plotseling op]

1992-246: RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

Aantekeningen van *R. Woudstra Aantekening* betreffende *Onderzoek Faan*

1957

AMERSFOORT - MARIËNHOF - KLEINE HAAG 2

In de afgelopen zomer werd door de R.O.B. een opgraving verricht op het terrein van de voormalige burcht "Bijma heerd". Dit werk kwam tot stand in samenwerking met de tegenwoordige eigenaar van het perceel de heer van Diepen en de Cultuur technische dienst te Groningen. Bij de werkzaamheden tot verbetering van de beruchte/bewuste (?) terreinen, waarbij men het verhoogde gedeelte egaliseerde, stootte men meermalen op vermeende muurwerken. Deze en andere vondsten waren voor onze correspondent (doorgestreept: uit Niekerk, Dr Liefing) aanleiding om een onderzoek in te stellen. Wij meenden op dit terrein te doen hebben met de laatste resten van de burcht van "Rudolf de Mepsche", welke burcht in 1860 werd afgebroken. Deze burcht en zijn bewoner "Rudolf de Mepsche" van 't Faan verwierf een treurige vermaardheid door de monsterprocessen in het jaar 1731 waarbij een 20tal bewoners uit die omgeving door worging en verbranding de dood vonden.

Niettemin bleek spoedig dat het door de Mepsche in 1725 vergroot en gewijzigde bouwwerk stoelde op veel oudere, voorafgaande cultuurresten die tot in de 13^e eeuw te vervolgen waren. Uit de verkregen gegevens van het onderzoek kunnen wij thans mededelen, dat zich hier een Unieke gelegenheid heeft voorgedaan de gehele bouwgeschiedenis, in zijn ontwikkelingsgang van steenhuis tot landhuis, te volgen. Ze in hun historisch verband te zien, daarbij bepaalde typen te onderscheiden en deze te verstaan uit de tijd waarin ze ontstonden of zich gewijzigd hebben.

De historie van dit terrein vangt reeds aan in de 13^e eeuw. Waarschijnlijk de eerste kolonisten die zich vestigden aan een van de vele aanwezige beekjes of veenstroompjes die het landschap kende.

De eerste bewoners maakten gebruik van zo'n beek en een natuurlijke verhoging in het terrein, beducht als ze waren tegen hun vijand het water. Deze zandige hoogte was ter plaatse door een uitwiggende veenlaag overdekt. In de naaste omgeving komen plaatsen voor waar het veen een dikte heeft bereikt van ruim een meter. Faan heeft dan ook zijn naam aan dit veen te danken.

De eerste cultuurfase kenmerkte zich uit een samenstel van haaks op elkaar staande brede standsporen samen vormt een complex van gebouwen voor bewoning. (en hun dieren ?) Deze eerste woonplaats was afgeperkt door vrij kleine grachten waarvan de westelijke in verbinding stond met een beek. Op deze wijze had men een soort plein verkregen die door een vlonder over de beek toegankelijk^o was gemaakt. Binnen de omwatering werden een groot aantal drinkwaterputten aangetroffen waarvan één zeker behoorde tot de eerste cultuurfase. Deze putten waren van kwelder- en veenplaggen opgezet. De cultuur van deze eerste bewoners werd gekarakteriseerd door een grote verscheidenheid aan kogelpotscherven. Aardewerk wat nog duidelijk uit de hand wat gefatsoeneerd. Bij uitzondering ook een aantal fragmentjes van uit het Duitse Rijngebied geïmporteerd hand gebakken en op de draaischijf gevormd aardewerk en een tweetal stukken van benen kammen. Alles tezamen geeft recht te veronderstellen, dat we de eerste cultuurfase in de 13^e eeuw mogen plaatsen.

[links in de marge bijgeschreven: onleesbaar]

Beschouwen we thans voor alles het oudste sporencomplex in Faan dan menen wij hierin de plattegrond te herkennen van het oudste borgtype dat Groningen heeft gekend. En meer in het algemeen gesproken de Friese landen tussen Vlie en Wezer. Zulk een oorspronkelijke borg of

steenhuys telt de provincie Groningen thans niet meer. Gelukkig is er in Friesland nog één fraai voorbeeld van een steenhuys bwaard gebleven, de z.g. Skierstins te Veenwouden. En vooral het “Steinhaus” bij Bunde in Oostfriesland in een karakteristiek(?) stuk voorbeeld van zulk een oorspronkelijk bouwwerk.

Een dergelijke stins of steenhuys moeten we ons voorstellen als een rechthoekige toren zonder enige versiering met slechts hier en daar een venster en een stuk of wat schietgleuven. Overigens verdeeld in een overwelfte benden- en twee of drie boven verdiepingen en gedekt met een z. g. wolvedak. De vloeren van de kamers waren veelal uit kleine, vierkante vloertegels tezamen gesteld. Deze woontorens maakten een forsche maar geenszins plompe indruk en beantwoordden geheel aan hun oorspronkelijke aard en bestemming die militair en defensief waren. Dit steenhuys was de woning van de

[nieuwe blz]

hoofdeling, de machthebber, die in een structureel veranderde samenleving, waarin slechts feitelijke macht, veiligheid en ontzag verschaffen kon, naar boven was gekomen. Het was de rijke boer, die in de gemeenschap waarin hij gevestigd was, de welbekende (?) positie als dorpshef bezat. In vele gevallen was een hoofdeling de machthebber over meerdere dorpen. Collectief gezien hadden deze mannen dan ook een eigen status gekregen (?) die invloed had op het (?) en economische leven in deze gewesten. Hun opkomst valt in de 13/14e eeuw. Hun bloeitijd kenmerkt zich in de 15e en deel der 16e eeuw en tot zolang zal waarschijnlijk ook het steenhuys als oorspronkelijk borgtype gediend hebben. Immers is de tachtigjarige oorlog, vooral de jaren 1590 tot 1594 waren de Noordelijke gewesten van groot Krijgsrumoer vervuld, en kon het steenhuys nog aan zijn oorspronkelijke bestemming voldoen.

I+II

Va de 16de eeuw worden geen steenhuizen meer gebouwd. Sinds 1594, met de reductie van de stad Groningen, boven opsomming (?) in de Unie van Utrecht, was tevens aan het oorlogs voeren een einde gekomen. Het steenhuys kon zich tot landhuys ontwikkelen en deed dit ook. In vele gevallen bouwde men een nieuwe vleugel aan de bestaande steenhuizen en kreeg het een L vormig borgtype, waarbij de bewoonbaarheid hoofdzaak werd. Een geheel nieuw type treed op in de 17^e eeuw alsook borgen die een verjonging ondergaan. De strenge richting die zich in het midden der 17^e eeuw in de architectuur baan brak heeft ook in de borgen zijn sporen achtergelaten. Het werd een vrijstaande

[nieuwe blz]

door grachten omgeven aanzienlijk landhuys. (doorgestreept) Het grondplan wordt een open rechthoek, d.w.z. een gebouw met twee vooruitspringende vleugels en vaak al een (?)toren als hoofdingang. Ook de directe omgeving van deze woningen veranderde naar gelang ze (?) meer als versteekt huis dienden. Vaak werden nu riante vijver, siertuinen en boomgaarden aangelegd zodat we nu wel kunnen spreken van luthoven. De zojuist geschetste ontwikkeling kunnen we in Faan dan ook prachtig onderkennen (zie tekening).

[het volgende is doorgestreept]

Tot slot moeten we hier nog enige aandacht schenken aan het type borg dat gerekend moet worden tot de oudste borgvorm. Dit type treedt op in de 14^e eeuw naast de reeds bekende steenhuizen. Het is een langwerpig huys van een of twee verdiepingen boven een kelder en die door zijn grote bouwoppervlak meer woongerief schiep, alhoewel veiligheid en verdedigbaarheid hoofdzaak bleef. Een dergelijke zelfstandige borg moet ook eertijden in Faan hebben gestaan gezien de sporen die in de bodem werden aangetroffen.

[nieuwe blz]

[het volgende is niet meer doorgestreept, ander handschrift?]

In de afgelopen weken werd door de R.O.B. een opgraving verricht op het terrein van de voormalige burcht “Bijma heerd”.

Wij meenden op dit terrein te doen te hebben met de laatste resten van de burcht van “Rudolf de Mepsche” welke burcht in 1860 werd afgebroken.

Deze burcht en zijn bewoners, Rudolf de Mepsche van ’t Faen” verwierf de treurige vermaardheid door de gevoerde monsterprocessen in het jaar 1731, waarbij een 20 tal mannen en jongens de dood vonden door wurging en verbranding.

Niettemin bleek spoedig dat het door de Mepsche in 1725 vergroot en gewijzigde bouwwerk stoelde op voorafgaande cultuurresten die tot in de 13^e eeuw te vervolgen waren.

Uit de verkregen gegevens van dit onderzoek mogen we vaststellen dat zich hier een unieke gelegenheid heeft voorgedaan de gehele bouwgeschiedenis, zijn ontwikkelingsgang van steenhuis tot landhuis, te volgen. Ze in hun historisch verband te zien, daarbij bepaalde bijpas te onderscheiden en deze te verstaan uit de tijd waarin ze ontstonden of zich gewijzigd hebben.

De eerste cultuurfase kenmerkte zich uit een samenstel van haaks op elkaar staande breede standsporen samen vormt een complex van gebouwen die omgeven waren door kleine grachten. Buiten deze omwatering werden een groot aantal drinkwaterputten

[nieuwe blz]

aangetroffen. De putten waren van kwelder, of veenplaggen opgezet. In de genoemde woonresten menen wij de plattegrond te herkennen van het oudste borgtype dat de (?) landen heeft gekend. Het Steinhaus bij Bunde in Oostfriesland is een karakteristiek voorbeeld van zulk een oorspronkelijk bouwwerk.

Deze versterkte woontorens beantwoorden geheel aan hun oorspronkelijke aard en bestemming die militair-defensief was.

Hun opkomst valt in de 13/14 eeuw hun bloeitijd in de 15^e en een deel van de 16^e eeuw.

Immers in de jaren 1550 tot 1594 waren de Noordelijke gewesten van groot Krijgsrumoer verhult en kon het steenhuis nog aan zijn oorspronkelijke militaire bestemming voldoen.

Sinds 1594, met de reductie van de stad Groningen, haar opnemings in de Unie van Utrecht, was tevens aan het Krijgsrumoer een einde gekomen.

Het steenhuis kon zich tot langhuis ontwikkelen. Bewoonbaarheid werd thans hoofdzaak.

Een geheel nieuw type treed op in de 17de eeuw.

Bijlage 6. Overzicht vondstmateriaal

Doos G 201	materiaal	beschrijving NAD	opmerkingen NAD	datering begin	datering eind
1984-XI.4	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 9 randfragmenten (Bosma, 3b, 3c, 6a, 6b, 2x 6c, 2x 6d, 7ab). Datering: 10e-14A.		900	1400
1984-XI.5	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 1 randfragment met dekselgeul. Datering: 12e-14A.		1100	1400
1984-XI.6	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 7 randfragmenten (Bosma, 2a, 2b, 2x 3b, 6a, 2x 7c). Datering: 10e-14A.		900	1400
1984-XI.7	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 1 randfragment (Bosma, 6c). Datering: 12e-14A.		1100	1400
1984-XI.8	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 5 randfragmenten wo 1 van een schaal en 1 met cordonversiering (Bosma, 6b, 3x 6c, 10c). 1 fragment van een baksteen. Datering: 12e eeuw-14A.		1100	1400
1984-XI.9	keramiek	Pingsdorf: 1 fragment van een geknepen standing. Datering: 10e-13e eeuw.		900	1300
1984-XI.10	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 1 randfragment (Bosma 6b). Datering: 12e eeuw-14A.	"randscherf kogelpottenaardewerk uit brandlaag"	1100	1400
1984-XI.11	keramiek	Faience, blauwe decoratie: 3 randfragmenten van borden. Steengoed: 1 hals- en 1 wandfragment van kruiken met kobaltblauwe versiering. Datering: 18e-19e eeuw.		1700	1900
1984-XI.11 (1)	divers	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 1 bodemfragment van een miniauturpotje en 6 randfragmenten wo 1 met 4 gaten, ws van een komfoor (Bosma, 2a, 2c, 6c, 2x 6e). Datering: Late Middeleeuwen. Roodbakkend geglaazuurd aardewerk: 1 groot randfragment van een sluitpan, 1 bodem- en 1 wandfragment van een grape, 1 randfragment van een schotel slibversierd in doorlooptechniek, 1 ongeglazuurd randfragment van een voorraadpot (?), 1 plat fragment met spaarzaam glazuur, driehoekig en doorboord (netverzwaarder?). Datering: 17e-18e eeuw. Faience: 4 fragmenten (schalen en bord) , witgeglazuurd. Datering: 19e eeuw. Steengoed: 1 wandfragment van een kruik met kobaltblauwe versiering. Datering: 18e eeuw. Bouwmateriaal: 1 vloertegel met geel glazuur, 1 wantegel met paarse decoratie. Datering: 17e-18e eeuw. Dierlijk botmateriaal: 1 fragment onderkaak varken.		1400	1800

1984-XI.12	divers	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 1 holle steel, 73 wand- en randfragmenten wo 1 rand en 1 wand met schelpgruis magering, enkele randen van schalen, 1 holle steel, 1 wand met aanzet tuit, 1 mogelijke fragment van een standring (Bosma, 1b, 2a, 3x 2c, 2d, 3b, 2x 4, 6b, 3x 6c, 3x 6d, 7b, 7c?, 8b, 9b, 9c, 10c). Datering: 9e-14e eeuw.		800	1400
1984-XI.8 (1)	organisch	1 fragment van benen kam. Datering: Vroege Middeleeuwen.		500	1100
1984-XI.11(2)	metaal	1 helft van lange ijzeren tang; 1 ijzeren nijptang; 1 ijzeren tweepuntige vork; 1 ijzeren strip; 2 ijzeren nagels; 1 hoefijzer; 1 ijzeren lanspunt, lengte 21,2 cm.	Lans/speer (onderdeel) hoefijzer Spijker/(klink)nagel Werktuig/gereedschap (onderdeel). Middeleeuwen laat: 1050 - 1500 nC Nieuwe tijd: 1500 - heden.	1000	1500
Doos G 202					
1984-XI.12 (1)	divers	3 scherven roodbakkend, loodglazuur en met slibversiering; 18 scherven witbakkend, tinglazuur; 1 fragment tegel, witbakkend, tinglazuur; 2 scherfjes faience; 1 scherf geelbakkend, loodglazuur; 3 scherven steengoed; 1 pijpekop, porselein; 5 scherven van drinkglazen; 1 fragment van maalsteen; 7 stukken vuursteen; 3 dierlijke botten. Datering: 16e-19e eeuw		1500	1900
1984-XI.13	divers	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: 106 wand- en randfragmenten (Bosma, 1b, 2b, 6x 2c, 3x 3b, 3c, 3x 5a, 5b, 6a, 6b, 3x 6c, 7b). Datering: 9e-14e eeuw.		800	1400
1984-XI.13 (2)	divers	13 scherven roodbakkend loodglazuur; 2 scherven geelbakkend, groen glazuur; 11 scherven faience; 1 scherf witbakkend, tinglazuur; 8 scherven steengoed; 16 tegelfragmenten w.o. 1 met blauwe beschildering; 1 driehoekige plavuis, groen; 1 slijpsteen; 1 rolsteentje; ijzer: 1 spijker, 2 staafjes, 2 fr. onbekend. Datering: 16e-19e eeuw.		1500	1900
Doos G 203					
1984-XI.13 (3)	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: ca. 75 wand- en randfragmenten (Bosma, 2a, 3x 2c, 3b, 3c, 9x 6c, 7). Datering: 10e-14e eeuw.		900	1400
1984-XI.14	divers	3 plavuisfragmenten roodbakkend, groen glazuur; 1 scherf van drinkglas (?); 1 spinklosje, gedraaid, resten van glazuur. Datering: 17e-19e eeuw.		1600	1900
1984-XI.14 (1)	keramiek	Kogelpotaardewerk met steengruis gemagerd: ca. 40 wand- en randfragmenten (Bosma, 1c, 2x 2c, 5a, 5b, 6x 6c, 6e). Datering: 10e-14e eeuw.		900	1400
1984-XI.14 (2)	keramiek	27 scherven roodbakkend, loodglazuur; 16 scherven faience; 10 scherven steengoed; 23 scherven witbakkend, tinglazuur; 2 fragmenten van zalfpot; 20 tegelfragmenten, witbakkend, tinglazuur; 1 tegelfragment, blauwe beschildering; 2 tegelfragmenten paarse beschildering; 1 stukje lei. Datering: 16e-19e eeuw.		1500	1900